

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

КОВАЛЬОВ АНДРІЙ ВІКТОРОВИЧ

УДК 32(091):321.7(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**КОНЦЕПЦІЯ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ДЖЕЙМСА
ФІШКІНА: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

спеціальність 23.00.01 – теорія та історія політичної науки

Подається на здобуття наукового ступеня **кандидата політичних наук**

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Ковальов Андрій Вікторович

Науковий керівник – **Неліпа Дмитро Васильович**,
доктор політичних наук, доцент

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Ковальов А. В. Концепція деліберативної демократії Джеймса Фішкіна: теоретичний та практичний аспекти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, МОН України, Київ, 2018.

Підготовка дисертації здійснювалась у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Захист дисертації відбудеться у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню теоретичного та практичного аспектів концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна з метою розкриття її наукових засад, змісту, методології, переваг та недоліків, прикладної імплементації та перспектив застосування в українських соціально-політичних реаліях. У ході дослідження проаналізовано типологію консультацій з громадськістю, запропоновану американським науковцем, а також систематизовано принципи організації та проведення деліберативних опитувань. Охарактеризовано досвід використання деліберації (дорадчого опитування) як засобу ознайомлення з громадською думкою з приводу значущих публічних проблем західними демократіями (Австралія, Велика Британія, США тощо) на локальному, регіональному та національному рівнях. Виявлено можливість формування єдиного публічного простору ЄС, що дозволяє ідентифікувати громадськість цього економічного та політичного союзу незалежних держав-членів, а також доводить здатність організації та ефективність деліберативних опитувань на міжнаціональному рівні.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає у тому, що вона є однією з перших теоретичних праць, в якій комплексно досліджено зміст та особливості концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна, ідентифіковано в ній такі ідеї

та принципи, що можуть бути використані у модернізаційних демократичних процесах як у світі, так і в Україні.

Автором ґрунтовно проаналізовано наукові засади концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна: партисипаторний напрям демократії як предтечу деліберативного підходу, його ключові положення та завдання; деліберативний підхід як теоретичний контекст зародження та розвитку концепції Дж. Фішкіна, ідеї основних представників цього підходу, які знайшли власне продовження у науковій позиції Дж. Фішкіна. Систематизовано сучасні наукові розвідки, присвячені виявленню теоретичної та практичної значущості концепції деліберативної демократії.

Доведено наявність когнітивних зв'язків між партисипаторним та деліберативним напрямками. Простежується ідейна спадковість від першого до другого, що проявляється, насамперед, у конструктивній критиці представницької демократії, системи виборів представників від народу як належного засобу гарантії реалізації інтересів населення, загального блага, а також в обґрунтуванні учасницької позиції громадянина, необхідності підвищення рівня політичної освіти та культури. Окрім цього, деліберативний підхід запозичує у партисипаторного напрямку систематичну апеляцію до політичної рівності, під якою розуміється рівноцінна роль кожного громадянина у публічній площині незалежно від його соціального статусу, професійної спеціалізації, приналежності до політичної еліти тощо.

У дисертаційній роботі подається розгорнута характеристика деліберативного підходу, що відстоює право кожного громадянина бути учасником публічного дискурсу (мати можливість висловити власну позицію, почути протилежні погляди та аргументацію на їхню користь, обговорити переваги та недоліки кожної пропозиції, прийняти публічне рішення на користь суспільства, а не в індивідуалістичних інтересах). Аналізується поняття «деліберація», вивчається історіософський аспект деліберативного обговорення як явища соціально-політичної дійсності.

Виявлено знакові ідейні запозичення Дж. Фішкіна у класиків

деліберативного підходу. У Дж. Ролза автор концепції деліберативної демократії переймає розуміння політики як акту дискусії та переконання. Ідея комунікативної компетенції Ю. Габермаса запозичується Дж. Фішкіним, саме тому у методології деліберативного процесу американський політолог визначає необхідним етапом дорадчого обговорення «насичення» достовірним інформативним контентом учасників форумів. К. Апель закладає мережевий принцип у суспільну комунікацію, що відкидає необхідність існування владної вертикалі. Усі громадяни – рівноправні учасники політичного процесу і лише вони можуть вершити власну долю у ході комунікативного дискурсу. І результатом останнього має постати політичний консенсус, який у концепції Дж. Фішкіна також виявляється пріоритетним завданням функціонування демократичної держави.

У дисертації проведено систематизацію оцінки концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна сучасними науковцями-політологами (Б. Докторов, Л. Коркія, Р. Ласкін, О. Омелічкін, А. Рібаков, Л. Пелліццоні, Д. ван Рейбрук тощо), на основі чого доведено її теоретичну значущість та виразний прикладний характер.

Під час аналізу змісту та принципів практичної імплементації концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна, виявлено соціально-політичні чинники, що вплинули на її формування та розвиток. Усі вони беруть початок із недосконалості представницької демократії: 1) загроза тиранії більшості; 2) обмеженість доступу до громадської думки; 3) низька обізнаність мас щодо публічних проблем; 4) політична некомпетентність громадян; 5) переважання спілкування з однодумцями; 6) вразливість громадської думки до маніпуляцій.

Автором проаналізовано типологію консультувань із громадськістю Дж. Фішкіна, що ділить вісім видів дорадчого опитування (опитування самообраних, групи з дискусій, опитування окремих, журі громадян, опитування більшості, деліберативні опитування, демократичний референдум, «день деліберації») на дві групи за принципом компетентності позиції громадян на «сиру» (опитування самообраних, опитування окремих, опитування більшості,

демократичний референдум) та «рафіновану» (групи з дискусій, журі громадян, деліберативні опитування, «день деліберації») і чотири категорії на основі способу добору учасників – самовизначення (опитування самообраних та групи з дискусій), не випадкова вибірка (опитування окремих та журі громадян), випадкова вибірка (опитування більшості та деліберативне опитування) та «усі» (демократичний референдум та «день деліберації»).

Деліберативне опитування (деліберативний пол) визнається найбільш відповідним цінностям та принципам демократії, тому що відповідає наступним критеріям: 1) інформативності (аргументи підкріплюються належними фактичними даними); 2) збалансованості (аргументи зустрічаються з контраргументами); 3) добросовісності (учасники мають бажання говорити та слухати з ввічливістю та повагою); 4) субстантивності (аргументи розглядаються на рівних засадах, а не залежно від того, хто їх промовляє або як він це робить); 5) всебічності (усі точки зору, які підтримуються значною кількістю людей, отримують свою частку уваги).

У процесі дослідження проаналізовано методику деліберативного опитування та розкрито суть його основних етапів (добір учасників, попереднє анкетування, забезпечення учасників достовірною вичерпною інформацією з приводу обговорюваного питання / питань, дискусії в групах, консультації з експертами, загальний форум, прийняття рішення або рекомендацій, фінальне анкетування).

Автором виявлено плюси та мінуси деліберативних опитувань як методики ознайомлення з громадською думкою. До переваг зараховано: більшу вірогідність прийняття належного рішення; глибше розуміння ідеї раціонального обговорення; більшу вірогідність взаєморозуміння та консенсусу серед громадян. Усе це стає можливим в результаті певних метаморфоз, які спричинює деліберація, а саме, - зміна політичних установок громадян, зміна інтенцій голосування, зміна громадянських можливостей, зміна колективної консистенції, зміна публічного діалогу та зміни у публічній політиці. До недоліків віднесено: неврахування політичного абсентеїзму,

коріння якого знаходиться у психологічному вимірі (небажання людини брати на себе відповідальність за прийняті рішення, які стосуються її власної долі і, тим більше, долі інших людей); ідеалістичне тлумачення інтенцій політиків, адже навіть деліберативні поли можуть проводитися з метою маніпуляції громадською свідомістю та громадською думкою; недостатнє обґрунтування мотивації організаторів деліберативних полів бути абсолютно неупередженими у процесі організації та проведення відповідного заходу.

У ході дослідження прикладного виміру деліберативної демократії доведено популяризацію методики Дж. Фішкіна, про що свідчить її використання багатьма західними країнами з 1994 року (Австралія, Велика Британія, Греція, Данія, Канада, США тощо). Окремо вивчається факт звернення до деліберативних полів у Китаї, який підтверджує, що деліберация є не лише інструментом політичної модернізації демократичних інститутів та відносин, а й чинником переходу від авторитарних інструментів до демократичних (трансформаційний потенціал).

Автор наводить аргументи на користь того, що сукупність організованих деліберативних опитувань по всьому світу може вважатися ефективним засобом демократизації: рандомна вибірка передбачає наукові засади відбору учасників делібератії; процес обговорення є достатньо вдумливим, тому що передбачає ознайомлення учасників з об'єктивно поданою інформацією щодо обговорюваної теми або тем, а також висловлення різних, часом протилежних, позицій; наслідками обговорення є суттєва зміна поглядів громадян, підвищення їхньої політичної компетентності та культури; деліберация вважається такою, що відбулася, тому що фінальні рекомендації громадян знаходять свій практичний вияв у формі прийнятих політичних рішень та дій.

Під час аналізу перспектив використання методики деліберативних опитувань в Україні досліджено історичний, організаційний, фінансовий та політичний аспекти. На основі чого доводиться історично зумовлена ментальна готовність українського народу до публічного діалогу; можливість організаційної реалізації деліберативних проектів за належної підготовки

модераторів та певної пролонгованої практики для кристалізації як у процедурному аспекті, так і у свідомості громадян та представників владних структур; потенція до оптимізації фінансових витрат за рахунок використання онлайн платформ (онлайн деліберація); політична значущість деліберації, яка досягається за рахунок нормативно-правового обґрунтування деліберативних полів, а також законодавчо закріпленої вимоги обов'язкового втілення їхніх результатів.

Подальші наукові розвідки концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна можуть бути спрямовані у бік систематизації її модернізаційних характеристик, компаративних студій ефективності деліберативних опитувань на різних політичних рівнях, дослідження якісних змін у політичній свідомості та політичній культурі громадян в результаті використання деліберативних інструментів, технологічного удосконалення деліберації на міжнаціональному рівні.

Ключові слова: концепція деліберативної демократії, партисипаторна демократія, деліберативний підхід, деліберативне опитування, представницька демократія, громадянське суспільство, делібераційна майстерня, політична рівність, політична культура.

ANNOTATION

Kovalov A. James Fishkin's Concept of Deliberative Democracy: Theoretical and Practical Aspects. – Manuscript.

Dissertation for obtaining the candidate degree in political science; specialty 23.00.01 – Theory and History of Political Science. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2018.

Preparation of the dissertation was carried out at Taras Shevchenko National University of Kyiv. Defense of the dissertation will be held at Taras Shevchenko National University of Kyiv.

The dissertation is devoted to the research of theoretical and practical aspects of J. Fishkin's concept of deliberative democracy in order to reveal its scientific principles, content, methodology, advantages and disadvantages, applied implementation and prospects of its application in the Ukrainian socio-political realities. The research analyzes the typology of public consultations proposed by the American scholar, as well as systematizes the principles of deliberative polls organizing and conducting. The experience of using deliberations (advisory polls) as a means of familiarizing with public opinion about the significant public problems of Western democracies (Australia, Great Britain, USA, etc.) were characterized at local, regional and national levels. The possibility of forming a single public space of the EU that identifies the public of this economic and political union of independent member-states was identified, as well as the ability to organize and conduct efficiently deliberative polls at the international level was proved.

The scientific novelty of the dissertation is that it is one of the first theoretical works in which the content and peculiarities of J. Fishkin's concept of deliberative democracy are comprehensively studied, and such ideas and principles that can be used in modernizing democratic processes as in the world, and in Ukraine are identified.

The author analyzed thoroughly the scientific principles of J. Fishkin's concept of deliberative democracy: the participatory direction of democracy as a

forerunner of a deliberative approach, its key positions and objectives; a deliberative approach as the theoretical context of the origin and development of the concept of J. Fishkin, the ideas of the main representatives of this approach, which found their extension in the scientific position of J. Fishkin. Modern scientific researches devoted to revealing theoretical and practical significance of the concept of deliberative democracy are systematized.

The presence of cognitive ligaments between participatory and deliberative directions was proved. The ideological inheritance from the first one to the second one is traced, first of all, in the constructive critique of representative democracy, the system of election of representatives from the people as an appropriate means of guaranteeing the realization of the interests of the population, the common good, as well as in substantiating the participatory position of the citizen, the need to raise the level of political education and culture. In addition, a deliberative approach takes a systematic appeal to political equality, which implies the equal role of every citizen in a public plane, regardless of his/her social status, professional specialization, belonging to political elite, etc.

The thesis offers the detailed description of a deliberative approach that advocates the right of every citizen to be a participant in public discourse (to be able to express own position, to hear opposing views and arguments in their favor, to discuss the advantages and disadvantages of each proposal, to make a public decision in favor of society, and not in the individualistic interests). The concept of "deliberation" is analyzed, the historiographical aspect of a deliberative discussion is studied as a phenomenon of socio-political reality.

Significant ideological borrowings of J. Fishkin in the classics of a deliberative approach are revealed. From J. Rawls, the author of the concept of deliberative democracy takes over the understanding of politics as an act of debate and conviction. The idea of the communicative competence of J. Habermas is borrowed by J. Fishkin; that is why the American political scientist defines "saturation" with reliable informative content of forum participants as a necessary stage of deliberative discussion in the methodology of a deliberative process.

K. Apel lays a network principle in public communication, which rejects the need for the existence of a power vertical. All citizens are equal participants in the political process and only they can pass their own destiny in the course of communicative discourse. And the result of the latter should be a political consensus, which in the concept of J. Fishkin also appears as a priority task of the functioning of a democratic state.

In the dissertation, systematization of the estimation of the J. Fishkin's deliberative democracy concept by modern political scientists (B. Doctorov, L. Corchia, R. Luskin, O. Omelichkin, A. Rybakov, L. Pellizzoni, D. van Reibrook, etc.) was carried out, on the basis of which its theoretical significance and expressive applied character are proved.

During the analysis of the content and principles of the practical implementation of the concept of a deliberative democracy by J. Fishkin, socio-political factors that influenced its formation and development were revealed. All of them originate from the imperfection of representative democracy: 1) the threat of tyranny of the majority; 2) limited access to public opinion; 3) low awareness of the masses about public issues; 4) political incompetence of citizens; 5) the predominance of communication with like-minded people; 6) vulnerability of public opinion to manipulation.

The author analyzes the typology of public consultation by J. Fishkin, which divides eight forms of consultation (SLOPs, discussion groups, some polls, juries of citizens, most polls, deliberative polls, referendum democracy, "deliberation day") into two groups according to the principle of Citizen's competence - "row" one (SLOPs, some polls, most polls, referendum democracy) and "refined" one (discussion groups, juries of citizens, deliberative polls, "deliberation day") and four categories based on the method of participants selection - self-selection (SLOPs and discussion groups), non-random sample (some poll and juries of citizens), random sample (most polls and deliberative polls) and "everyone" (referendum democracy and "deliberation day").

Deliberative consultation (deliberative poll) is recognized as the most appropriate to values and principles of democracy, because it meets the following criteria: 1) informativity (arguments are supported by proper factual data); 2) balance (arguments meet counterarguments); 3) honesty (participants have a desire to speak and listen with courtesy and respect); 4) substantiality (arguments are considered on an equal footing, not depending on who speaks or how he does it); 5) comprehensiveness (all points of view, which are supported by a large number of people, receive their attention).

In the course of the research, the methodology of a deliberative poll and the essence of its main stages were analyzed (selection of participants, preliminary questionnaire, provision of participants with reliable comprehensive information about the discussed issue / issues, discussion in groups, consultation with experts, general forum, decision-making or recommendations, final questionnaire).

The author reveals pros and cons of deliberative poll as a method of familiarizing with public opinion. The advantages include greater probability of making a proper decision; deeper understanding of the idea of rational discussion; greater probability of mutual understanding and consensus among citizens. All this becomes possible because of certain metamorphoses that cause deliberation, namely, the change in the political attitudes of citizens, the change in the voting intentions, the change of civic capacity, the change in the collective consistency, the change of public dialogue and changes in public policy. The disadvantages include failure to take into account political absenteeism which has psychological roots (unwillingness of a person to assume responsibility for decisions made in relation to his own destiny and, moreover, the fate of other people); an idealistic interpretation of the intentions of politicians, since even deliberative polls can be conducted in order to manipulate public consciousness and public opinion; insufficient justification of the motivation of organizers of deliberative polls to be completely impartial in the process of organizing and conducting appropriate action.

In the study of the applied dimension of deliberative democracy, the popularization of J. Fishkin's method was proved, that is evidenced by its usage in

many Western countries since 1994 (Australia, Great Britain, Greece, Denmark, Canada, the USA, etc.). Separately, the usage of deliberative polls in China is studied, which confirms that deliberation is not only an instrument of political modernization of democratic institutions and relations, but also a factor in the transition from authoritarian instruments to democratic ones (transformational potential).

The author argues in favor of the fact that a set of deliberative polls organized around the world can be considered as an effective means of democratization: the random sampling provides the scientific basis for the selection of participants in deliberations; the discussion process is thoughtful enough, as it involves familiarizing the participants with objectively submitted information about the topic or topics of the discussion, as well as the expression of different, sometimes opposing, positions; the consequences of the discussion is a significant change in the views of citizens, perfection of their political competence and culture; deliberation is considered as conducted one because the final recommendations of the citizens find their practical expression in the form of adopted political decisions and actions.

In analyzing the prospects of using the method of deliberative polls in Ukraine, historical, organizational, financial, and political aspects are researched. On this basis, the mental preparedness of the Ukrainian people for a public dialogue was determined; the possibility of organizing the implementation of decent projects through the proper training of moderators and a certain prolonged practice for crystallization in both the procedural aspect and in the minds of citizens and representatives of power structures was substantiated; the potential for optimizing financial costs through the use of online platforms (online deliberation) was proved; the political significance of deliberation, which is achieved at the expense of the normative and legal justification of deliberative polls, as well as the legally stipulated requirement for the mandatory implementation of their results was proved.

Further scientific research of J. Fishkin's concept of deliberative democracy can be directed towards systematizing its modernization characteristics, comparative studies of efficiency of deliberative polls at various political levels, study of

qualitative changes in political consciousness and political culture of citizens resulting from usage of deliberative tools, technological improvement of deliberation at international level.

Key words: deliberative democracy concept, participatory democracy, deliberative approach, deliberative poll, representative democracy, civil society, deliberative workshop, political equality, political culture.

НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Ковальов А. В. Джеймс Фішкін про методологію публічних консультувань. Вісник Дніпропетровського університету. Серія Філософія, Соціологія, Політологія : збірник наукових праць. 2017. № 5 (39). - С. 37 – 45.
2. Ковальов А. В. Партисипаторний напрям демократії як предтеча деліберативного підходу. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2018. Вип. 17. - С. 180 – 186.

Статті у наукових фахових виданнях України, внесених до міжнародних наукометричних баз:

3. Ковальов А. В. Теоретичне підґрунтя концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна. Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. 2018. Т. 129 (2). - С. 160 – 174.
4. Ковальов А. В. Проблеми деліберативних практик у Європейському Союзі за Джеймсом Фішкіним. Грані: науково-теоретичний альманах. 2018. Том 21, №6. - С. 59 – 65.
5. Ковальов А. В. Джеймс Фішкін про прикладний досвід деліберативної кейс із Китаю. Політикус: науковий журнал. 2018. Вип. 2. - С. 15 – 19.

НАУКОВІ ПРАЦІ, ЯКІ ЗАСВІДЧУЮТЬ АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Ковальов А. В. Джеймс Фішкін про обмеження доступу до громадської думки в сучасному демократичному суспільстві. Пріоритети сучасної науки, матеріали міжнародної науково-практичної конференції 27-28 жовт. К., 2017 р. Ч. 2. - С. 51 – 53.
2. Ковальов А. В. Джеймс Фішкін про небезпеку тиранії більшості. Пріоритетні завдання і стратегії розвитку суспільних наук, матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції 17-18 листоп. Запоріжжя, 2017 р. С. 81 – 84.

3. Ковальов А. В. Джеймс Фішкін про деліберацію та політичну рівність. Дні науки філософського факультету – 2017, матеріали міжнародної наукової конференції 25-26 квіт. К., 2017. Ч.7. С. 17 – 18.
4. Ковальов А. В. Прикладні потенції деліберації за Джеймсом Фішкіним. Дні науки філософського факультету – 2018, матеріали міжнародної наукової конференції 26-27 квіт. К., 2018. Ч. 4. С. 23 – 24.
5. Ковальов А. В. Деліберативне опитування на рівні ЄС: від теорії до практики. Суспільні науки: виклики і сьогодення, матеріали міжнародної науково-практичної конференції 8-9 черв. Одеса, 2018. С. 102 – 105.
6. Ковальов А. В. Концепція деліберативної демократії Джеймса Фішкіна: змістовий та організаційний аспекти. Нові завдання суспільних наук у ХХІ столітті, матеріали міжнародної науково-практичної конференції 15-16 черв. К., 2018. С. 71 – 74.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ДЖЕЙМСА ФІШКІНА	24
1.1 Партисипаторний напрям демократії як предтеча деліберативного підходу.....	24
1.2 Теоретичне підґрунтя концепції деліберативної демократії Джеймса Фішкіна.....	40
1.3 Рівень теоретичної розробленості наукової позиції Джеймса Фішкіна.....	55
Висновки до розділу 1	71
Список використаних джерел до першого розділу.....	79
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПЦІЯ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ЗМІСТ ТА ПРИНЦИПИ ПРАКТИЧНОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ	86
2.1 Соціально-політичні чинники розробки концепції деліберативної демократії	86
2.2 Зміст та методика проведення публічних консультувань.....	98
2.3 Переваги та недоліки деліберативних опитувань	113
Висновки до розділу 2.....	125
Список використаних джерел до другого розділу	131
РОЗДІЛ 3. ПРИКЛАДНА ДЕЛІБЕРАТИВНА ДЕМОКРАТІЯ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ	136
3.1 Практичні кейси деліберативних опитувань у світі	136
3.2 Деліберативна демократія на рівні ЄС: проблеми спільного публічного простору	154
3.3 Перспективи деліберативних практик в умовах української політичної дійсності.....	167
Висновки до розділу 3.....	183
Список використаних джерел до третього розділу.....	189

Висновки.....	196
Додатки.....	202

ВСТУП

Актуальність теми. Теорія демократії перманентно збагачується актуальними науковими концептами та підходами, покликаними змістовно оновити політологічний дискурс та сприяти ефективній практичній модернізації політичних відносин, інститутів та механізмів. Одночасно кожен напрям в теорії демократії, лишаючись відданим основним демократичним принципам, шукає індивідуальні шляхи подолання проблем сучасності. Так, свого часу виникли колективістський, плюралістичний, елітарний, делегативний, партисипаторний та деліберативний напрями.

Деліберативна модель демократії є однією з найбільш актуальних у контексті формування публічного простору та вироблення публічної політики, тому що її провідним завданням постає розробка такого формату взаємодії демократичної держави та громадянського суспільства, за якого паритетність визнавалася б основою їхньої співпраці.

Концепція деліберативної демократії Дж. Фішкіна, що ґрунтується на ідеях видатних політичних філософів сучасності К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, Дж. Ролза тощо, пропонує дієвий інструментарій з включення громади до процесів вироблення публічних рішень. Деліберативне опитування виступає засобом виявлення «рафінованої» (компетентної) громадської думки, чим якісно відрізняється від інших форм прямої демократії (референдум, народна ініціатива, народне обговорення). Прикладна значущість концепції американського науковця підтверджується апробацією його методики у 30 країнах світу (108 практичних кейсів) на різних рівнях (локальний, регіональний, національний, міжнаціональний). У той же час, констатується відсутність наукових розробок теоретико-прикладного змісту концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна в українській політичній науці, чим і обумовлено вибір теми дисертації.

Джерельну базу дослідження засад деліберативного підходу формують роботи таких авторів, як К.-О. Апель, С. Бенхабіб, Дж. Бессет, С. Бессон,

Дж. Бохман, Е. Гутман, Р. Даль, Дж. Драйзек, Д. Дьюї, Ю. Габермас, Є. Золотарьова, Дж. Коен, Д. Лейн, Д. Міллер, Дж. Ролз та багатьох інших. Безпосереднім вивченням особливостей та принципів концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна займалися такі науковці, як Б. Акерман, Л. Боббіо, Б. Докторов, Л. Коркія, Р. Ласкін, О. Омелічкін, А. Рібаков, Л. Пелліццоні, Д. ван Рейбрук, Дж. Регоніні, Дж. Строу, Л. Феці, М. Фітц тощо. Перспективи використання деліберативної методики в Україні аналізувалися такими дослідниками, як М. Баймуратов, О. Газізова, В. Зінченко, О. Колісник, А. Колодій, А. Меляков, Я. Пескутовські, Я. Пилинський, Т. Сивак, М. Тур і т. д.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках науково-дослідної теми Філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 16БФ041-01 «Модернізація філософської та політологічної освіти і науки України на основі міжнародних освітньо-наукових стандартів».

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розкриття теоретичних засад, фундаментальних принципів та практичного потенціалу концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна, що дозволяє з'ясувати зміст та методику деліберативних опитувань як засобів прямої участі громадян у процесах вироблення публічних рішень, а також перспективи їхнього прикладного застосування в Україні в контексті загальної демократизації держави та суспільства.

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення наступних завдань:

- дослідити ідейну спадковість деліберативного підходу від партисипаторного напрямку;
- виявити теоретичні засади концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна та з'ясувати ступінь наукової розробленості її положень;
- проаналізувати соціально-політичні чинники творення концепції деліберативної демократії;

- розкрити зміст та особливості методики деліберативного опитування, виявити його переваги та недоліки;

- обґрунтувати прикладний потенціал концепції деліберативної демократії на основі досвіду використання її інструментарію різними країнами світу;

- визначити перспективи застосування деліберативної методики Дж. Фішкіна в Україні.

Об'єкт дослідження – сучасна теорія демократії.

Предмет дослідження – концепція деліберативної демократії Дж. Фішкіна.

Методи дослідження. Методологічною базою дисертаційної роботи став набір спеціальних методів, які були використані для реалізації мети та завдань цієї роботи. Зокрема, пошуково-бібліографічний метод було задіяно під час систематизації наукових робіт із теми дисертації. Системний метод використовувався для формування цілісного уявлення щодо провідних ідей та положень концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна. Порівняльний метод став у нагоді під час дослідження типології консультувань із громадськістю, запропонованої Дж. Фішкіним. А також у процесі виявлення переваг та недоліків методики деліберативних опитувань й оцінки досвіду деліберацій у різних країнах світу. Факторний аналіз дозволив з'ясувати вплив соціально-політичних чинників на розробку концепції американським ученим. Метод прогнозування було використано для виявлення перспектив практичної імплементації деліберативних інструментів в Україні. Історичний метод було задіяно під час ревізії традицій публічних обговорень у Китаї, США, Україні тощо.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що робота є однією з перших теоретичних праць, в якій комплексно досліджено зміст та особливості концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна, ідентифіковано в ній такі ідеї та принципи, що можуть бути використані у модернізаційних демократичних процесах як у світі, так і в Україні. Найсуттєвіші результати

дисертаційного дослідження, які містять наукову новизну, полягають у тому, що:

- уперше у вітчизняній політичній науці здійснено комплексний аналіз концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна, виявлено її фундаментальні положення та особливості; запроваджено до понятійно-категоріального апарату вітчизняної політології поняття «деліберативний пол»; досліджено зміст, завдання та етапи деліберативного опитування як методики вивчення громадської думки, розробленої Дж. Фішкіним;

- уточнено когнітивні зв'язки між партисипаторним та деліберативним напрямками демократичних студій, ідейну спадковість від першого до другого, що проявляється у критиці представницької демократії, популяризації політичної участі та апеляції до політичної рівності як провідного демократичного принципу;

- поглиблено розуміння змісту типології публічних консультувань, розробленої Дж. Фішкіним, яка передбачає два критерії – спосіб добору учасників (самообрані, не випадкова вибірка, випадкова вибірка, «усі») та якість громадської думки («сира» та «рафінована») – і вивчає вісім видів дорадчих консультувань (опитування самообраних, групи з дискусій, опитування окремих, журі громадян, опитування більшості, деліберативні опитування, демократичний референдум, «день деліберації»);

- дістало подальшого розвитку розкриття теоретичних джерел концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна, а саме – наукові ідеї таких учених, як К. Апель, С. Бенхабіб, Н. Боббіо, Ю. Габермас, Р. Даль, Дж. Драйзек, Д. Дьюї, Дж. Коен, К. Пейтмен, Дж. Ролз і т. д.; а також наукова оцінка прикладного змісту концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна на основі вивчення деліберативних практик, які мали місце у багатьох країнах світу (Австралія, Болгарія, Велика Британія, Монголія, КНР, США тощо); ідентифікація переваг та недоліків методики ознайомлення з громадською думкою американського вченого;

- на новому науковому рівні обґрунтовано перспективи використання деліберативних опитувань в умовах української соціально-політичної дійсності, а також чинники, які можуть сприяти поширенню деліберації в Україні з метою подальшої демократизації держави та суспільства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали кандидатської дисертації є суттєвим внеском у дослідження загальнотеоретичних та прикладних аспектів демократизації держави та суспільства за рахунок розвитку публічної сфери, як простору комунікації та прийняття політичних рішень рівноправними акторами. Матеріали роботи можуть бути використані при розробці нормативних курсів та спецкурсів з політології; для вдосконалення навчальних програм та планів; у підготовці підручників, навчальних і методичних посібників.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і висновки дослідження обговорювались на засіданнях кафедри державного управління, а також були оприлюднені на шести науково-практичних конференціях, у тому числі за міжнародною участю: «Пріоритети сучасної науки» (Київ, 2017 р.), «Пріоритетні завдання і стратегії розвитку суспільних наук» (Запоріжжя, 2017), «Дні науки філософського факультету» (Київ, 2017 р.); «Дні науки філософського факультету» (Київ, 2018 р.); «Суспільні науки: виклики і сьогодення» (Одеса, 2018); «Нові завдання суспільних наук у XXI столітті» (Київ, 2018).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображені в п'яти наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, затверджених МОН України, три з яких включені до міжнародних наукометричних баз, в тому числі Index Copernicus, та шести тезах у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація містить вступ, три розділи, поділені на підрозділи, висновки, список використаних джерел, додатки. Загальний обсяг дисертації становить 203 сторінки, з яких основного тексту –

159 сторінок. Список використаних джерел складається з 170 найменувань на 17 сторінках.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ДЖЕЙМСА ФІШКІНА

1.1 Партисипаторний напрям демократії як предтеча деліберативного підходу

Наукові рефлексії демократії як форми правління мають давні історичні коріння. Дослідження демократії спираються на різні методологічні засади, чим самим сприяють формуванню відмінних напрямів і підходів в оцінці практики демократичних держав. Специфічні ідеї цих підходів сприяють усталенню в теорії і прикладній площині різних демократичних патернів – від ліберальних до соціалістичних.

І традиційно ідеалістичність наукових моделей демократії стикається з практичною недосконалістю, чим змушує наукове співтовариство розробляти нові концепції та теорії, спираючись на критику попередніх, що не виправдали власну доцільність. Теоретична привабливість нових моделей демократії має пройти верифікацію жорсткою дійсністю і в разі власної слабкості поступитися місцем новим ідеям, покликаним узгодити інтереси суспільства та обґрунтувати роль державних інститутів у процесах синхронізації потреб громадян. Саме так в сучасних наукових політичних студіях з'явилися елітарний, плюралістичний, комунітаристський, консенсусний та деліберативний підходи тощо.

Деліберативний напрям філософсько-політичних студій активізується у другій половині XX століття, коли увага мислителів звертається на аспект політичної рівності громадян у соціально-політичних процесах, рівномірність політичної участі у виробленні значущих рішень. Процедура обговорення (деліберативний акт) визнається тим механізмом, що дозволить подолати

політичну нерівність. Однак, деліберативний підхід виникає не лише під впливом практичних соціально-політичних протиріч та невдоволь. Його теоретичним підґрунтям виступає партисипаторна теорія демократії. Менш радикальний у методологічних рішеннях деліберативний підхід не бере за основу поступову відмову від усіх представницьких інститутів демократії, на чому наполягали партисипатисти, тим не менш, запозичує ідею збільшення політичної активності громадян, а також обговорення як інструменту відповідної активізації.

Окремі аспекти партисипаторної теорії демократії досліджувалися великою кількістю науковців, зокрема, В. Бортніковим [5], Дж. Валадесом [66], Дж. Віком [67], Д. Вулфом [68], Т. Грозіцькою [8; 9], Г. Дейлі [38], Н. Картером [32], Т. Кроніним [35], Н. Лікарчук [19], Д. Міллером [63], Д. Печенюком [22], Д. Хелдом [58; 59], Дж. Циммерманом [70] тощо. Зміст та специфіка деліберативного підходу опинялися під науковим прицілом С. Бенхабіб [30; 31], Дж. Бессета [4], Р. Даля [10; 36; 37], Дж. Драйзека [39; 40], Д. Дьюї [12; 13], Ю. Габермаса [28], Дж. Коена [33]. Тим не менш, ідейна спадковість цих двох теоретичних напрямів є мало дослідженою, відповідно, їхні когнітивні зв'язки потребують теоретичного обґрунтування.

Саме тому, мета даного підрозділу полягає у пошуку аргументів для доведення теоретичної спадковості між партисипаторним підходом і деліберативним, що дозволить об'єктивувати теоретичні основи концепції деліберативної демократії, розкрити логіку еволюції предмету дисертаційної роботи.

Партисипаторна теорія демократії (від англ. *participate* – брати участь) на сьогоднішній день менш відома вітчизняній науковій спільності, на відміну від інших теорій демократії. Це пов'язано, передусім із специфікою внутрішніх політичних дискурсів. Крім того, мовний бар'єр, який існує між англomовними науковцями, які стали фундаторами партисипаторного підходу, та дослідниками з України прямо впливає на кількість наукових праць, які були б присвячені цій проблематиці. Це визначає неоднорідність теоретичного

поля різних національних політологічних шкіл: в одних партисипаторна теорія демократії починає набувати хрестоматійного характеру, в інших - тільки стає предметом теоретичних розробок.

Перш за все, слід зазначити, що партисипаторна теорія демократії або теорія політичної участі спрямована на пошуки різноманітних моделей взаємодії частин політичної системи (державно-політичного апарату, громадянського суспільства, нормативно-правової системи тощо). Основною проблемою, яку намагаються вирішити за допомогою партисипаторної теорії демократії, виступає пошук оптимального розподілу владних повноважень, при якому зводиться до мінімуму ризик домінування у політичній системі окремих звужених кіл, об'єднаних навколо обмеженого інформаційного або владно-розпорядчого ресурсу.

«Суть даної теорії є повернення до класичних ідеалів демократії, що передбачає активну участь громадян в обговоренні і прийнятті рішень з головних питань суспільного життя. Вони вважають найважливішою умовою демократичної участі та її поширення соціальну рівність: принцип участі повинен стосуватися і недержавних суспільних інститутів, де люди прямо висловлюють свою волю, в першу чергу, трудових колективів, трактуючи її, зокрема, як самоврядування громадян. Свобода, рівне право на саморозвиток можуть бути досягнуті тільки в партисипаторному суспільстві, яке удосконалює почуття політичної ефективності та сприяє прояву турботи про колективні вимоги. У такому суспільстві громадяни добре поінформовані, зацікавлені в своїй високій активності в суспільному житті» [2, с. 59-60].

Найбільшою загрозою для демократії, на думку прихильників теорії політичної участі, виступає «елітизація» політичної сфери, яка при збереженні видимості наявності широкої політичної участі більшості, за своєю суттю надає переваги вузьким колам професійних політиків, які мають можливість використовувати власне становище на свій розсуд, не беручи до уваги потреби більшості, загального суспільного блага тощо [58].

Основним методом вирішення даної проблеми для прибічників партисипаторної теорії демократії виступає тотальне впровадження механізмів прямої демократії: плебісцити, масові рухи, широке самоврядування. Однак, ефективна реалізація таких демократичних механізмів вимагає від більшості членів суспільства високого рівня політичної освіченості та відповідальності, безперервного самовдосконалення у царині політико-культурних цінностей та норм [36].

Крім того, важливою умовою реалізації будь-яких практик прямої участі у демократичному процесі виступає наявність сформованого досвіду самоврядного вирішення локальних громадсько-політичних проблем. І чим старший та більш ширококронний такий досвід, тим більше шансів успішності прямої демократії у конкретному суспільстві.

Таким чином, намагаючись вирішити проблему монополізації групою осіб результуючої частини політичних процесів, науковці зіштовхуються з іншою проблемою – обмеженням, а саме - з необхідністю мати високоосвічених політично відповідальних членів суспільства, які здатні приймати рішення у масовому порядку, але керуючись виключно раціональними мотивами і використовуючи власний соціально-політичний досвід, набутий на локальному рівні.

Як досягти такої конструкції? Яким чином забезпечити необхідний мінімальний рівень ефективності функціонування прямих демократичних практик? Без вирішення подібних питань теорія політичної участі стає нерелевантною у сучасному світі, тому вимушена шукати варіанти рішення подібної проблематики, і в багатьох випадках, її представники формують доволі оригінальні висновки.

Перш за все, вирішення проблеми політичної освіченості та відповідальності неможливе у форматі ініціативи виключно «згори вниз». Кожен громадянин в окремоті, а не все суспільство в цілому, має бути об'єктом розгляду та впливу. Підготовка громадян, формування таких умов,

при яких громадський спільний інтерес набував би більшої нормативної цінності аніж приватний, стає першим завданням теорії політичної участі.

Окреслення мінімально необхідного рівня політичної освіти, який дозволить громадянину поставити спільний інтерес вище своїх власних егоїстичних потреб, при цьому він не зашкодить самому собі та буде відчувати необхідний рівень соціального компромісу, стає другим завданням партисипаторних досліджень.

Чітке розмежування необхідної нормативної регламентації конституційно-правового поля та зайвої регуляції у прийнятті політичних рішень локального, регіонального та загальносуспільного рівня, яке здатне теоретично посилити партисипаторний науковий доробок, стає третім завданням даної теорії.

Вирішення цих трьох завдань, на думку послідовників теорії політичної участі, можливе за таких умов:

- високої суспільно-політичної активності громадян, яка потребує відповідної мотиваційної установки для підготовки населення, організації політичної освіти та легітимізації реалізації рішень, які сформовані шляхом прямої участі громадян, що дозволяє уникнути зайвих посередників та скоротити шлях прийняття рішень;

- широкого використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у політичних процесах, які дозволяють висвітлювати, залучати, надавати технологічні можливості віддаленої участі, моніторингу та контролю політичних процесів зі сторони найширшого кола громадян;

- застосування партисипаторних принципів у будь-якій сфері соціального буття людини, що призводить до постійної необхідності у самовдосконаленні та психологічній готовності до відповідальності за власні та групові політичні рішення.

Таким чином, забезпечення вищезначених умов формує підґрунтя для реалізації завдань, які ставлять перед собою та суспільством прихильники

теорії політичної участі. Усе це видозмінює підходи до розуміння держави у сучасному світі та її співвідношення з демократичним устроєм.

Базуючись на трьох попередніх умовах вирішення основоположних питань партисипаторної теорії, держава перетворюється на основного розпорядника інформаційного ресурсу, який відповідальний не тільки за рівномірне розповсюдження інформації, але і за розширення «власного покриття», тобто забезпечення таких умов, при яких до зони інформаційного розподілу залучалось би якомога більше громадян. Таке залучення сприяє паралельному процесу підвищення рівня політичної культури та освіти громадян, оскільки спонукає до аналізу все більшої інформації, який має підштовхувати до політичної активності та дієвості.

Крім того, держава має плекати самовдосконалення громадян шляхом ініціювання якомога більшої кількості плебісцитів, у яких громадяни можуть брати участь, і, таким чином, отримувати та збагачувати власний досвід політичної участі у громадських процесах. Кожний плебісцит також виступає підґрунтям для формування спільних позицій серед представників, зазвичай, фрагментованого суспільства.

Поряд із плебісцитом, на думку представників теорії політичної участі, існує інший дієвий партисипаторний засіб, за який відповідає держава, а саме забезпечення спрощених механізмів відкликання політичних представників. Таке відкликання дозволяє залучати велику кількість громадян не тільки на час виборчої кампанії, але і впродовж каденції виборного представника.

Підсумовуючи усе вище сказане, потрібно зазначити, що такий підхід до організації суспільного життя здебільшого ототожнюється із колективістською формою суспільного устрою, що є хибним твердженням. Партисипаторна демократія, на відміну від будь-яких форм колективізму, не прагне до однорідного гомогенного політичного ландшафту, навіть навпаки, всіляко прагне забезпечити рівні умови будь-яким, навіть маргінальним, точкам зору. Так само і стосовно соціальної рівності: рівень політичної освіти

та культури громадян має окремі, але не прямі залежності від загального соціального рівня або соціальної однорідності суспільства.

Однак, як доводить соціальна практика, найкращою запорукою забезпечення найбільш ефективних умов партисипаторних практик у соціально-економічному плані виступає наявність якнайширшого середнього класу, який є найліпшим середовищем розвитку політично відповідальних та активних співгромадян. За його функціонування досягається найбільший рівень соціального консенсусу через відсутність великої кількості світоглядних антагоністичних точок зору та вирішені первинні соціально-економічні завдання: забезпечено належний рівень економічної свободи та соціального забезпечення потреб громадян.

Попередній концептуальний виклад теорії політичної участі дозволяє нам окреслити ареал наукової проблематики, що знаходиться у полі зору представників даної теорії, сформулювати окремі межі інтересів та процесуальних точок зору, який їх об'єднує. Як і в інших теоретичних напрямках, кожен із науковців має своє поліаспектне бачення даного предметного кола, що дозволяє, з однієї сторони, здійснювати вклад у загальний обсяг теоретичного напрямку, а з другої - зосереджувати свій погляд на дослідженні окремих вузьких аспектів, що не мали ґрунтового теоретичного розгляду раніше. Тож, вважаємо доцільним розглянути більш предметно наукові позиції окремих представників партисипаторного підходу.

До наукового підґрунтя теорії політичної участі слід віднести праці британського вченого Дж. Коула, який, досліджуючи економічну та соціальну проблематику європейського та американського суспільств першої половини XX століття, прийшов до висновку, що соціально-економічні вигоди, які можна отримати від широкого самоврядування у організації трудових відносин індустріального суспільства, можуть бути отримані за аналогією і в соціально-політичних сферах. Проводячи паралелі між взаємозв'язками трудового колективу з адміністрацією підприємств та соціально-політичними

відносинами, Дж. Коул бачив дієві механізми вирішення соціальних конфліктів (за аналогією з вирішенням трудових спорів).

Теоретичні дослідження профспілкових рухів стали джерелом аналізу соціально-політичних відносин, у яких об'єднання громадян, які формувались не на основі трудових відносин, а спираючись на спільну соціальну проблематику, при збереженні профспілкового формату внутрішніх взаємовідносин та самоорганізації, на думку автора, міг принести суспільству артикульований діалог та унормований механізм вирішення суперечностей [32].

Дж. Коул багато уваги приділив феномену участі громадян у профспілкових організаціях, внутрішнім процедурам самоорганізації подібних структур, способам прийняття рішення та врахування інтересів більшості своїх членів. Крім того, автор відзначав добровільний характер такої діяльності, який вирізняв подібну політичну активність з-поміж інших форм реалізації власних громадянських політичних інтересів.

Як відзначають багато політичних науковців, до одних із перших представників теорії політичної участі слід віднести американську дослідницю К. Пейтмен, яка починала свою наукову діяльність у 1960-1970-х роках, та, відтак, була свідком історичних змін у американському та європейському суспільствах цього періоду, що були викликані рухами за громадянські права та автономізацію університетів, проти війни у В'єтнамі та расової сегрегації тощо.

Критичне переосмислення ліберального доробку попередників та класиків, загроза соціалістичного ладу, який, все ж таки, мав на той час певні окремі соціально-економічні переваги над західним способом життя, бажання молоді змін та мирного безпечного співіснування, засилля меритократичного класу у правлячих колах провідних країн світу, - все це стало практичними підвалинами теорії партисипаторної демократії.

Е. Баталов переконаний, що чималий вплив на формування партисипаторного напряму демократії здійснили «нові ліві» у США на зламі

60-х – 70-х років XX століття у результаті власної боротьби за громадянські права. Дослідник вважає, що найперші формулювання ідей партисипативістів були запозичені з маніфестів студентів-активістів, зокрема, з таких організацій як «Студенти за демократичне суспільство», «Студентський координаційний комітет з ненасильницьких дій». 1962 року представники першої згаданої вище організації зібралися у штаті Мічиган, в результаті цих зборів народилася Порт-Гуронська декларація, яка закликала до демократизації індивідуальної участі. На думку підписантів даного документу мало відбутися реформування соціально-політичних інститутів таким чином, щоб виникли умови для розширення участі в них пересічних громадян. Майже одночасно представники другої згаданої нами організації вели боротьбу з расовою дискримінацією, насамперед, у питанні виборчого права, що проявлялося у їхніх намаганнях включити темношкіре населення півдня країни до списків законних виборців, відтак, на практиці реалізувати ідеали партисипаторної демократії [3].

Поряд із проблематикою політичної участі К. Пайтмен досліджувала жіночі рухи, проблеми гендерної рівності, теоретичні основи фемінізму. Однак, найбільш значущий теоретичний доробок дослідниці виклала у своїй праці 1970 року «Участь і демократична теорія», яка була присвячена перегляду концепції змагальності елітарної меншості за голоси більшості, відповідно до якої виборцям відводилась пасивно-споглядальна роль від виборів до виборів. Звертаючись до теоретичних постулатів класиків (Жан-Жака Руссо та Джона Стюарта Міля), авторка намагалась віднайти іншу конструкцію, при якій незмінна платформа лібералізму набувала б іншого практичного характеру реалізації.

Згідно з К. Пейтмен, представницькі інститути не виступали повною гарантією демократичного устрою. Економічна сфера та сфера трудових відносин в такому устрою вимагає, на її думку, партисипаторної позиції громадянина, який знаходиться у стані взаємозалежності із державою, має нести відповідальність за свою долю та долю своїх співгромадян, не залежачи

від власного соціального стану. Тому і процес самовдосконалення громадянина та держави є взаємопов'язаним [65].

Таким чином, підсумовуючи теоретичну позицію К. Пейтмен, можна відзначити, що на думку дослідниці, демократичні інститути є вираженням існування громадян, а наявність представницьких інститутів є однією із передумов формування ліберального соціально-розвинутого суспільства із демократичним устроєм. Найбільш знаковим теоретичним постулатом К. Пейтмен виступає теза стосовно необхідності розвитку окремого типу психологічних взаємозв'язків громадянина та демократії, який базується на відповідному рівні політичної освіти та культури кожного члена суспільства.

Інший дослідник партисипаторного напрямку теорії демократії, Дж. Бернхейм, виступав за максимальний рівень участі громадян у процесах управління державою в рамках демократичного устрою. Автор здійснив ряд спроб адаптації моделі афінської демократії до американських умов 1980-х років, основним механізмом якої, за науковцем, мав стати нейтральний статистично-математичний розподіл кандидатів на посади, або ж і, взагалі, випадковий вибір кандидатури.

Дослідник наголошував на тому, що ліберальна представницька демократія не відповідала тогочасним умовам, а найкращий спосіб її реформування – формування децентралізованої моделі управління з місцевими локальними самоврядними адміністраціями, як основними носіями владно-розпорядчих функцій. Це дозволить масштабувати такий соціально-політичний устрій у необмеженому обсязі. Такий варіант демократичного устрою Дж. Бернхейм назвав функціональною демократією, основною особливістю якої виступала ідея функціонального об'єднання громадян, які, маючи неоднорідний політичний досвід та освітню кваліфікацію, об'єднувались у такі групи, де їхній рівень знань окремих предметів міг проявлятися найкращим чином та позитивно впливати на загальний рівень функціональних знань спільноти [32].

Наступний яскравий представник партисипаторної теорії демократії - К. Макферсон, репрезентант канадської політичної школи, зосередив свою увагу на структурній побудові демократичного устрою, яка має враховувати усі позитивні якості прямої та делегованої демократії.

Такою формою, на думку автора має виступати пірамідальна структура політичної участі, в основі якої покладена представницька модель, однак, чим нижчий рівень піраміди – тим більша кількість представників має бути. Постійний нагляд виборців, можливість відкликання представника, контроль за його діяльністю мав забезпечити функцію обраного політика у якості посередника, який лише артикулює волю виборців та обслуговує політичні потреби того кола осіб, які надали йому представницьких повноважень.

Автор не піддавав сумніву життєздатність та актуальність демократичних форм організації політичного буття, однак, відзначав необхідність якомога ширшого залучення громадян до політичних процесів, процедур формування політичних рішень та механізмів їх реалізації. Для К. Макферсона вибори як такі не виступали гарантією уникнення меритократичних вигинів та виключення громадян із політичних процесів, і лише через механізми широкого включення найбільшої кількості акторів можна досягти необхідного суспільного консенсусу та адекватного функціонування політичної еліти [61].

Ще одним яскравим виразником ідей партисипаторного підходу вважається італійський мислитель, політичний філософ ХХ століття Норберто Боббіо, який у численних працях звертався до питання співвідношення ідеальної та реальної демократії, сучасних загроз для останньої, пропонуючи власний шлях виходу із дискредитуючої ситуації для демократії як форми правління через поєднання ліберальної та соціалістичної традицій. Учений формулює два ключові запитання: 1) хто і як править? 2) хто і яким чином вирішує, хто буде правити? При цьому Н. Боббіо наголошує, що розподіл влади між більшістю громадян постає неодмінною умовою для демократичного політичного режиму. Завдяки втіленню ідеалів рівності та свободи громадяни наділені правом брати рівну участь в управлінні

суспільством. Аспект прийняття політичних рішень науковець вважає процедурним й таким, що може виступати мірилом демократичності соціуму. Відтак, демократія, на думку Н. Боббіо, реалізується за двох базових умов – участі більшості громадян у владі та процесуальному забезпеченні цієї участі.

Відповідно до позиції італійського мислителя, за демократичного політичного режиму питання протистояння громадянина та держави не повинно виникати взагалі, тому що влада має бути розподілена між громадянами. У такому контексті свобода індивіда сприймається як автономія або самовизначення. Відтак, має місце ствердження політичної рівності, але не соціальної. Соціал-лібералізм або ліберал-соціалізм Н. Боббіо є синергією ліберальних свобод та соціальних прав.

Аналізуючи тогочасний стан розвитку демократичних держав політичний філософ говорить про «недотримання обіцянок» демократією, що радше говорить не про кризу, а трансформацію останньої. До основних проблем, що потребують розв'язання, Н. Боббіо відносить:

- 1) наявність великої кількості інститутів-медіаторів між громадянином і державою у вигляді партій та інших формальних та неформальних організацій;
- 2) превалювання приватних інтересів над загальними;
- 3) засилля політичних еліт замість рівного розподілу влади між громадянами;
- 4) відсутність демократизації соціального життя шляхом залучення широкої громади до прийняття політичного рішення з будь-якого питання, а не лише особливо важливих;
- 5) існування секретності у здійсненні суспільної політики, що обмежує здійснення громадського контролю над політичною сферою;
- 6) відсутність реальних умов для ефективної реалізації громадянами власних прав, відчуження соціуму від політичного життя.

Усі ці проблеми у комплексі породжують серйозну загрозу для демократії – порушення принципу публічності політики, коли громадяни втрачають контроль над політикою та можливість брати участь у її виробленні [69].

Американська дослідниця Джейн Мейнсбрідж також обрала предметом свого розгляду теорію демократії. Її праця «За межами змагальної демократії» [62] була присвячена аналізу традиційних механізмів демократичного устрою США. Серед них учена виділяла наступні традиції демократії:

- змагальна демократія, яка базується на постійній боротьбі двох політичних партій, яка іноді набуває вкрай ворожого характеру та слугує не стільки способом вирішення політичних конфліктів, скільки стає причиною загострення політичної ситуації, породжуючи не відносно спільні, а, навпаки, прямо протилежні точки зору, тим самим вносячи протиріччя у саму суть політичної конкуренції як способу формування політичного консенсусу та взаєморозуміння;

- унітарна демократія, яка базується на процесах переговорів між громадянами, які не перебувають у полоні політичних стереотипів та керуються, передусім, бажанням віднайти найбільш виграшну для себе та членів своєї спільноти конфігурацію політичних рішень та механізмів, що знаходить підтвердження у історичних прецедентах громадських переговорів у США.

Таким чином, на думку Дж. Мейнсбрідж, практика проведення горизонтальних переговорів громадян без залучення партійно-політичного інструментарію, не тільки виступає ідеалом, але і є фактом, що має історичне підтвердження та, завдяки цьому, сформована у цілком структуровану політичну традицію демократичного буття США. Це доводить практичну релевантність ідей партисипаторної теорії демократії та закладає підвалини для її практичного втілення.

Ще одним відданим прихильником демократії участі є сучасний американський науковець Томас Кронін. У роботі 1999 року «Пряма демократія: політика ініціативи, референдуму та відкликання» [35] учений

аналізує досвід 26 штатів своєї країни, а саме аспект використання громадської ініціативи та референдумів з почасти непростих соціальних питань, як то податкові обмеження на витрати, смертна кара, порнографія, молитва у школах, аборти та гомосексуальні права тощо, покликаних зупинити засилля представництва інтересів громадян на законодавчому та виконавчому рівнях влади. Провівши аналіз сотень доповідей, досліджень, слухань, опитувань та інтерв'ю, що охоплюють країну від Мейну до Каліфорнії, він надає докази ефективності демократичної участі громадян, що має місце, коли люди вирішують взяти на себе відповідальність за прийняття соціально значущих політичних рішень, після того, як вони усвідомлюють, що обрані ними представники не розуміють насправді їхніх потреб і не можуть репрезентувати їхні інтереси.

Джозеф Циммерман у роботі «Партисипаторна демократія: відроджений популізм» [70] відзначає, що участь громадян в управлінні є глибоко вкоріненим у культурі Сполучених Штатів, про що сьогодні свідчать відкриті міські збори (town meetings) у багатьох містах Нової Англії. При цьому автор наголошує, що міські збори – це найстаріша форма прямої демократії в історії США, що вперше дала знати про себе у межах колонії Массачусетської затоки ще на початку XVII століття, а з часом поширилася у Нью-Гепмширі, Вермонті, Мені, Род-Айленді тощо.

Одним із найбільш яскравих представників теорії політичної участі виступає Бенджамін Барбер – американський дослідник, автор фундаментальної праці «Сильна демократія: політика участі для нової епохи» [29], яка була опублікована у 1984 році. Ця праця вважається і до сьогоднішнього дня однією з найбільш обґрунтованих та систематизованих критик ліберальної представницької демократії.

Автор послідовно доводить, що представницька демократія не тільки не виконує основну роль, яку на неї покладено, а саме - забезпечення участі широкого кола громадян у процесах формування політичних рішень, але і не

здатна вирішити дане питання на системному рівні, всіяко мінімізує таку участь за своєю природою.

За Б. Барбером, ліберальна представницька демократія є конфліктною моделлю демократичного устрою, відтак, вона приречена на існування в умовах постійних політичних конфліктів: при вирішенні одного – виникає інший конфлікт. Таким чином, така модель демократії не може бути сильною, а є типовим представником «слабких» демократій, тобто таких, які не здатні забезпечити соціальну стабільність одночасно із широкими економічними та політичними свободами громадян.

Розглядаючи теорію демократії до самих теоретичних підвалин, Б. Барбер констатує той факт, що теорія соціального договору, яка лежить в основі лібералізму та була сформульована ще Т. Гоббсом, у сучасних умовах (а в минулому тим більше) набуває всього лише абстрактного характеру, оскільки політична практика допускає приховане викривлення основних ліберальних принципів.

Сильна демократія за Б. Барбером базується в площині реальних механізмів формування та здійснення політичних рішень за участі великої кількості громадян в умовах сучасного постіндустріального суспільства. Активність громадян стає основним рушієм демократичних перетворень, формуючи специфічну сферу політичного діалогу, у яку залучено більшість громадян.

Громадський контроль стає вираженням індивідуальної участі, який забезпечується необхідними освітніми процесами та надає осмислений характер такої діяльності. Таким чином, індивідуалістична демократія при існуванні реальних механізмів її здійснення, отримує необхідний рівень теоретичної концептуалізації та обґрунтування.

Можна констатувати, що Б. Барбер найбільш ґрунтовно сформував теоретичні підвалини партисипаторної теорії демократії, надав їй політико-філософського обґрунтування та заклав фундамент широких практичних досліджень, які були виконані наприкінці ХХ століття Дж. Фішкіним,

М. Оукшотом та іншими пошуковцями теоретичної істини вже у межах деліберативного підходу.

Вивчаючи специфіку партисипаторного підходу дослідник Н. Баранов стверджує, що «У партисипаторній моделі політична участь розглядається не як засіб для досягнення якоїсь мети. Вона сама є цілепокладанням, тобто містить мету в собі, бо тільки по-сучасному осмислена участь сприяє інтелектуальному і емоційному розвитку громадян» [2, с. 60].

«Відхиляючи тезу про загрозу, яку приховує в собі широка участь мас у політиці, партисипатисти наполягають на існуванні прямої кореляції між політичною байдужістю, некомпетентністю, нерозвиненим почуттям політичної відповідальності, з одного боку, та низьким соціально-економічним статусом громадян – з іншого. Змініть існуючий стан речей, допустіть людей до важелів влади, кажуть вони, і ви отримаєте громадянина, який не лише не буде являти собою загрозу для стабільності системи, але буде посилювати її» [3, с. 223].

Е. Баталов відмічає, що «... критика партисипатистів спрямована проти державних інститутів – насамперед політичних, які виражають, на їхню думку не загальний, а корпоративний інтерес. Примітно, що самі прибічники партисипаторної демократії виступають не від імені суспільства (society) і не від імені народу (people), а від імені громадянина (citizen, citizenry), від імені громадськості (public)...» [3, с. 223].

Отже, резюмуючи попередньо висвітлений масив аналітичної інформації можемо запропонувати наступні визначення поняттям «партисипаторна демократія» та «теорія партисипаторної демократії».

Партисипаторна демократія – це така форма організації політичного процесу, за якого безпосередня участь громадян у виробленні політики превалює над представницькими інститутами, рівень освіти населення постійно рафінується за рахунок перманентної участі у розробці і прийнятті публічних рішень, а відповідальність за останні також покладається на громаду, при цьому досягається консенсусна модель соціальної взаємодії, за

якої суспільні інтереси беруть верх над індивідуальними потребами окремих громадян.

Теорія партисипаторної демократії – це наукове обґрунтування можливості відмови від представницьких інститутів на користь політичної участі громадян, що сприятиме наближенню реальної демократії до повномірної реалізації принципів рівності, свободи та гуманізму.

Фундаментальні положення партисипаторного підходу щодо активізації політичної участі громадян, підвищення рівня політичної культури, освіти та відповідальності населення виникли як відповідь на низку теоретичних та практичних викликів. У теоретичній площині – засилля елітарної та плюралістичної парадигм, у практичній – політичний абсентеїзм, зловживання повноваженнями бюрократами, превалювання інтересів фінансово забезпечених груп інтересів тощо.

Провідні ідеї партисипатистів були запозичені представниками деліберативного напрямку. Вони деталізуються у процесі деліберації - обговоренні політичних проблем та виробленні політичних рішень. У результаті, обґрунтовується рівність всіх учасників обговорення; останнє тлумачиться як ненасильницька процедура обміну раціональними аргументами; деліберація впливає на якість суджень; публічне обговорення має моралізуючий вплив.

1.2 Теоретичне підґрунтя концепції деліберативної демократії Джеймса Фішкіна

Публічна політика сьогодні вирізняється емпіричною значущістю. Знаходячись на перетині державного і суспільного, вона формує нову перспективну сферу взаємодії державних та суспільних акторів. Ця взаємодія неможлива без конструктивної комунікації, остання ж, у свою чергу, базується на відкритому дискурсі, діалогічному мовленні, обговоренні. Комунікативний

акт сприймається не лише як можливість реалізації рівноправності громадян у власному волевиявленні, насамперед, це акт розкриття демократичного потенціалу кожного представника соціальної спільноти. І рівнозначні за змістом у цьому акті постають можливості висловитися і бути почутим. Це новий щабель демократії, яка характеризується сенсорними ознаками.

Як пише дослідник А. Рибаків, «Публічна політика - сфера політики, яка утворюється в результаті переходу від політики відповідальності лідерів до особистої участі самих громадян і структур громадянського суспільства, де відповідальність бере на себе політично активна частина суспільства, і в силу цього відбувається виділення публічної політики з апаратно-державної, партійної, корпоративної та спеціальних політик в окрему сферу» [26, с. 2].

«До кінця XX століття термін «деліберативна демократія» отримав широкого розповсюдження у сучасному суспільствознавстві – філософії, політичній науці та соціології – при розгляді форм і методів удосконалення ліберальної моделі демократії або при проектуванні альтернативної (не обов'язково революційної) демократичної моделі в умовах наростання нестабільності, загроз та ризиків епохи постбіполярного турбулентного світу», - констатує дослідниця Є. Золотарьова [15, с. 83].

Делібератія – ключовий акт демократичної моделі Дж. Фішкіна. Проте, ініціація запровадження деліберативної проблематики у наукову царину не належить цьому науковцю. Свої наукові пошуки дослідник базує на низці висновків, отриманих видатними політичними філософами та політологами XX століття. Ідеї К.-О. Апеля, Дж. Драйзека, Ю. Габермаса, Дж. Ролза тощо сформували надійний теоретичний каркас для продуктивного розгортання наукових розвідок Дж. Фішкіним.

Окремі аспекти деліберативної політики досліджувалися видатними науковцями світового масштабу: С. Бенхабіб [30; 31], Дж. Бессетом [4], Р. Далем [10], Дж. Драйзеком [39; 40], Д. Дьюї [12; 13], Ю. Габермасом [28], Дж. Коеном [33], Б. Флівбергом [27] і т. д. Однак, позиціонування теоретичних напрацювань цих мислителів, як наукового фундаменту теорії деліберативної

демократії Дж. Фішкіна у дослідній літературі не отримало достатнього обґрунтування.

Відтак, мета цього підрозділу полягає у критичному аналізі деліберативних розвідок, які лягли в основу демократичної концепції Дж. Фішкіна, виявленні загальних та відмінних положень серед підходів деліберативних теоретиків, а також системоутворюючих принципів деліберативної практики.

Поняття «*deliberatio*» сягає своїми коріннями римського права: принцип «*deliberandum est diu quod statuendum est semel*» дослівно можна перекласти з латини як «те, що впроваджується на великий строк, майже завжди потребує розмірковування такого ж строку». Латинське слово «*deliberare*» означало зважувати варіанти, радитись, сприймати поради тощо.

У XVIII столітті термін «*deliberare*» був використаний при характеристиці британського парламенту, у якій підкреслювались його дорадчі функції, що дозволяли формувати єдиний національний інтерес, відкидаючи локальні непорозуміння та конфлікти.

У сучасному термінологічному просторі деліберация (*deliberation*) позначає акт роздумів, зважування альтернатив, ефективну дискусію задля пошуку оптимального варіанту рішення. Активне використання даного терміну бере свій початок в середині XX століття. Тогочасні політичні теоретики використовували його при розробці різноманітних теорій демократії.

«Важливу роль в процесах деліберации відіграє громадська думка. Американські соціологи Дж. Геллап і С. Рей ще в 1940-і роки закликали до здійснення систематичних опитувань громадян на основі репрезентативних соціологічних вибірок. Такі опитування увійшли в практику західних демократій, однак, зібрана таким чином інформація не стала вагомим інструментом деліберации, тому що не була сукупністю ґрунтовно продуманих

суджень поінформованих людей. Результати опитувань були придатні для відділення «імпровізованих поглядів (масова думка) від ретельно обдуманих суджень (громадські судження)» [26, с. 4].

Однак, першого ґрунтовного теоретичного розгляду поняття «деліберация» отримало в працях видатних політичних філософів другої половини ХХ століття – Джона Ролза, Юргена Габермаса та Карла Апеля. Саме вони наповнили дане поняття глибинними смислами та звели фундамент його подальшого використання у різноманітних політичних теоріях.

Джон Ролз у своїх працях «Теорія справедливості» та «Політичний лібералізм» детально розглядав деліберативну проблематику у контексті пошуку підстав справедливого суспільства та раціональності, покладеної в основу моралі. Формулюючи «принцип базисної справедливості», автор доводив необхідність узгодження моральної поведінки громадян та практики функціонування публічних інститутів. Констатуючи той факт, що повноваження уряду та система громадянських прав, діяльність інститутів публічної влади обмежуються на конституційному рівні, а свобода та автономія індивідів залишаються недоторканою в умовах сучасного лібералізму, Дж. Ролз підкреслював необхідність постійної легітимації справедливої форми правління на основі відновлюваного консенсусу точок зору, що у свою чергу, вимагає від громадянина у будь-який момент самостійного вибору: чи підтримувати встановлені правила більшості, чи ні. За Дж. Ролзом, громадянин повинен мати змогу визначати підстави та межі політичних зобов'язань, різні ступені законодавчих обмежень, необхідні моделі конституційної організації суспільства для примирення конфліктних точок зору з приводу справедливості [24].

Таке формулювання базової справедливості заклало основу теорії деліберативної політики, як політики дискусії та переконання, яка спрямована на формування загальної угоди стосовно принципів сумісного співіснування, якими громадяни можуть користуватись у реальному житті.

Джон Ролз сформулював три базові елементи деліберативної демократії (тобто такі, без яких вона неможлива):

- публічний розум, який реалізується у конституційному законодавстві;
- інститути конституційної демократії;
- громадянська мобілізація.

Проте, у теорії Дж. Ролза, деліберативні процедури обмежувались парламентською та судовою системою, не отримавши обґрунтування можливості широкого практичного застосування, зводилися до теоретичного аналізу нормативної складової взаємодії громадян у реальній та ідеальній моделі організації суспільства, заснованої на принципі базисної справедливості. Крім того, Дж. Ролз відзначав, що ліберальна демократія, яка заснована на процедурах деліберації, є деліберативною апріорі.

Послідовник Дж. Ролза Ю. Габермас продовжив розгляд деліберативних процедур та теорії політичних процесів. Ю. Габермас сфокусував власний теоретичний аналіз на проблемах комунікативної дії, що являє собою, за автором, таку взаємодію як мінімум двох суб'єктів, які здатні говорити та діяти, при якій вони вступають (за допомогою вербальних та невербальних засобів) у міжособовий взаємозв'язок [28].

Поняття деліберативної дії Ю. Габермас доповнив поняттям політичного дискурсу, яке полягає у соціальному діалозі, що відбувається за допомогою громадських інститутів між громадськими та політичними акторами. Таким чином, політичний дискурс – це обмін обґрунтованими точками зору на основі встановлених правил, в результаті якого формуються варіанти вирішення соціально значущих проблем. Автор відзначав суттєвою умовою такого дискурсу наявність адресанта та адресата комунікативного акту, структура якого допускає варіанти зміни таких фундаментальних ролей (тоді виникає діалог), або незмінність їхнього розподілу (в такому випадку виникає монолог). Слід зазначити, що існування монологічного дискурсу цілком можливе у сучасному світі (наприклад, пропагандистський або авторитарний дискурси).

Таким чином, теорія деліберативної демократії за Ю. Габермасом базувалась на необхідності широкого впровадження діалогічного комунікативного акту, при якому досягається вільне самовираження, відмова від будь-яких форм насилля. При цьому учасники дискурсу мають володіти необхідною «комунікативною компетенцією», яка дозволяє донести свої ідеї до співрозмовників при зберіганні рівності шансів зворотного обміну ідеями. Згідно з Ю. Габермасом, свобода самовираження виключає вірогідність появи прихованих комплексів індивідуумів, а двосторонність їхньої взаємодії не дає можливості появи односторонніх зобов'язальних норм у суспільстві.

У трактовці Ю. Габермаса, деліберативна теорія демократії базується на максимально відкритій та мобільній державно-правовій сфері, яка створюється громадянами для самих себе. Будь-які рішення мають у своєму підґрунті публічне обговорення із можливістю їхнього перегляду. Для мислителя концепція деліберативної демократії виступає теоретичним ідеалом, впровадження якого на практиці здатне сформувати ефективні механізми здійснення народовладдя. З точки зору політичної теорії, наробок Ю. Габермаса трансформував поняття ліберальних цінностей, змістивши фокус з визначеної волі громадян до процесів формування їхніх поглядів.

Послідовник Юргена Габермаса Карл Апель розвинув дану теорію, яка у нього отримала назву «теорія соціально-мовної прагматики та суспільних дискурсів». Науковець допускав можливість існування такого суспільства, в якому можуть бути повністю реалізовані принципи мовної прагматики комунікативного акту. У такому суспільстві усі спілкуються з усіма, природні комунікаційні бар'єри відсутні, а суспільство побудовано за мережевим принципом.

К. Апель стверджував, що у ідеальному комунікативному суспільстві будь-яке політичне рішення є результатом комунікативного дискурсу, який базується на політиці консенсусу. Таким чином, вирішення конфліктів можливе лише через дискурсивно-політичні рішення, які враховують позиції

усіх учасників дискурсу та отримують, врешті-решт, повну суспільну легітимність [1].

Німецький філософ намагається поєднати емпіризм та трансценденталізм, в результаті чого отримує можливість говорити про реальну комунікацію як історично сформовану життєву форму та ідеальну комунікацію як своєрідний регулятив, принципи якого завжди повинні вирізнятися пріоритетністю по відношенню до етики реального дискурсу. При цьому надзвичайно важливим є уявлення К. Апеля про нерозривний зв'язок, що існує між соціальністю та раціональністю. Відтак, не існує соціуму без розуму, а розуму – поза соціумом. Будь-яка раціональна істота є соціальною. Аргументація в ході комунікації, на думку мислителя, також вирізняється раціональністю. Саме тому, визнаючи її, актор комунікації з необхідністю повинен визнати й існування спільноти учасників аргументації та дотримуватися правил аргументації.

«Передумови, на основі яких будується «рефлексивне поняття дискурсу», є частиною комунікаційної теорії Апеля-Габермаса (на відміну від історико-аналітичного «формаційного поняття дискурсу» Фуко). Відповідно до першого, «дискурси є інтерсуб'єктивними процесами обґрунтованої комунікації, націленої на взаєморозуміння». Властивості інтерсуб'єктивності і мовного обміну доповнюються рефлексивністю: дискурс виникає лише тоді, коли підстави мови, дії і мислення, що зазвичай не піддаються сумніву піддаються проблематизації. Він передбачає суперечку про підстави. При цьому учасники прагнуть зняти конфлікт шляхом обґрунтування власної позиції. Однак це має бути не просто буденне обґрунтування в контексті конкретної ситуації, але обґрунтування, значуще для гострих соціальних конфліктів і широкої громадськості. Недостатньо привести просто підстави своєї позиції - це повинні бути підстави найкращі з можливих. У цьому сенсі дискурс виступає як процес вимогливої аргументації. Правила аргументації задаються ліберальною етичною культурою співрозмовників (необмежене коло учасників, їхня рівність, чесна артикуляція позиції, прагнення до

розуміння опонента тощо). Мета дискурсу - взаєморозуміння в формі консенсусу або дисенсусу і, таким чином, просування у вирішенні конфлікту» [16].

Теоретичні надбання трьох видатних політичних філософів ХХ століття – Дж. Ролза, Ю. Габермаса та К. Апеля заклали підґрунтя, нормативні основи теорії деліберативної демократії. Сформувавши системне розуміння деліберативних процедур, окресливши їхнє місце в системі ліберальних політичних теорій, дані автори надали можливість поліаспектного розширення наукового розгляду деліберативної демократії у практичній площині, створили можливість застосування теоретичних постулатів при аналізі політичної дійсності.

Подальший розвиток теорія деліберативної демократії отримала в роботах сучасних політичних теоретиків С. Бенхабіб, Дж. Драйзека, Дж. Дьюї та інших. Їхні роботи були спрямовані, перш за все, на розгляд процесів розвитку інститутів демократії, деліберативних процесів та практик тощо.

Однією з найперших подібних спроб вважається теорія деліберативної демократії Джона Дьюї, який при аналізі демократії звернув увагу на необхідність розгляду не домінуючої позиції більшості, а механізмів досягнення влади більшістю. Дослідник запропонував відмовитися від загальноприйнятого розуміння демократії як ситуації політичного домінування більшості, а зосередитись на аналізі способів приходу більшості до влади.

Дж. Дьюї розглядав суспільний дискурс та процеси просування власних інтересів соціальними групами та меншинами за допомогою дискусій, у якості істотної необхідності демократії. Предметом розгляду дослідника були процеси, при яких у суспільстві формувалась більшість, як результат модифікації поглядів різноманітних груп, які взаємодіяли упродовж формування такої більшості.

Учений зазначає, що «Тими самими силами, які викликали до життя форми демократичного правління, загальне виборче право, обрання носіїв

виконавчої влади та законодавців більшістю голосів, - породжені і умови, які стоять на заваді соціальним і гуманістичним ідеалам, які вимагають, щоб управління дійсно служило знаряддям широкого й по-братньому об'єднаного співтовариства громадян. «Нова епоха людських відносин» не володіє гідними політичними силами і засобами. Демократичне співтовариство громадян все ще знаходиться в основному в зародковому і неорганізованому стані» [13].

Відповідна теза може сприйматися як сміливий заклик відмовитися від представницьких інститутів, які заважають формуванню повноцінного демократичного суспільства, спроможного здійснювати самоорганізацію та самокоординацію.

Інший теоретик деліберативної демократії Джон Драйзек зосередився на критиці ліберального трактування демократії. На його погляд, демократія виступає інструментом агрегації політичних інтересів, однією із фундаментальних проблем якої постає залучення громадян до процесів публічного управління. Цілеспрямоване збільшення рівня такої участі дослідник називає демократизацією. Аналізуючи історію даного процесу, Дж. Драйзек дійшов висновку, що вимога більшої демократії майже завжди виникає у опозиційного громадянського суспільства, і зрідка, майже ніколи, не виникає у держави. Остання зацікавлена у збереженні статусу кво, для чого намагається нівелювати участь громади у процесі прийняття публічних рішень. Учений переконаний, що найбільш ефективним та непомітним засобом «замовчати» інших у політиці – це відмовитися їх чути [6, с. 143].

Окрему увагу дослідник приділяє структурам громадянського суспільства, оскільки, на його думку, саме вони здатні зробити найбільший внесок у процеси деліберації та забезпечити демократичні засади суспільства через спроможність стимулювання політичного дискурсу та підтримки їхньої незалежності від публічної влади. Такі особливості структур громадянського суспільства у сучасних умовах, на думку дослідника, вимагають їхньої переорієнтації, підвищення рівня впливу на результати виборів, уникнення однобічності у випадках підтримки існуючої влади. Таким чином, Дж. Драйзек

обґрунтовує особливе місце інститутів громадянського суспільства у процесах просування ідей транснаціональної демократії.

«На думку Драйзека, деліберативність передбачає комунікацію індивідів для прийняття колективних рішень, здатних відображати інтереси всіх зацікавлених осіб. Результати вільної дискусії – це вільний вибір учасників, аргументований консенсус, що базується на легітимності» [23, с. 76].

У книзі «Деліберативна демократія та за її межами: ліберали, критика, суперечка» Дж. Драйзек говорить про своєрідну переламну віху в історії демократії як форми правління, яку визначає як «дорадчий поворот» (deliberative turn). Цей перехід символізує відмову від ліберальної традиції, яка змістила акцент із волі громадян до експертної думки професійних політиків та бюрократів. «Дорадчий поворот» передбачає пошук демократичної легітимності у акті раціональної комунікації між громадянами, інтереси яких зачіпаються у ході демократичного процесу і залежать від колективного рішення [40].

Послідовниця ідей Юргена Габермаса Сейла Бенхабіб намагається конкретизувати відмінності між поняттями «деліберативний процес» та «політичний дискурс». Вона вказує на те, що деліберативні процеси дуже близькі до конструктивних форм публічного діалогу, а політичний дискурс є більш широким поняттям. Деліберативні процедури та діалоги легітимізують політичну владу. На її думку, демократія – це модель організації публічного колективного здійснення влади, яка здійснюється на основі принципу обґрунтованого обговорення морально та політично рівнозначних індивідуумів задля формування суспільнозначущого рішення.

Для С. Бенхабіб деліберативна демократія вимагає наявності процесів прийняття рішень на основі вільного публічного торгу серед усіх соціальних суб'єктів. Це призводить до розуміння необхідності забезпечення однакових умов участі усім учасникам дискусій, можливості розгляду самих правил дискурсу, способів реалізації прийнятих рішень. Однак, дослідниця визнає, що

найліпша модель демократичного устрою має бути темою постійного обговорення, оскільки:

- жодна людина або група не може передбачити усе різноманіття точок зору стосовно етики та політики, які будуть сприйняті різними людьми;
- жодна людина або група не може володіти усією повнотою інформації, необхідної для формування найбільш вдалого раціонального вибору.

С. Бенхабіб відзначає, що деліберативна модель демократії виступає процедуралістською, оскільки базується на певних інституційних процедурах і практиках для досягнення рішень щодо обов'язкових для всіх питань. Іншою важливою характеристикою деліберативної демократії, згідно з С. Бенхабіб, виступає наявність плюралізму, як єдиного запобіжника появи єдиної монолітної політичної, моральної або релігійної моноструктури суспільства. Авторка наголошує, що необхідною умовою існування деліберативної демократії виступає наявність конфліктних інтересів, конкуренції, співробітництва, пошуків компромісів та консенсусу. Усе це досягається через існування багатоманітних способів об'єднання громадян: політичних партій та рухів, громадських об'єднань, інших інститутів громадянського суспільства [30].

Інший видатний теоретик деліберативної демократії Джошуа Коен детально розглянув процедурні умови, які визначають вид дискурсів, здатних формувати та конструювати політичну спільноту. На його думку, такі умови мають бути побудовані на наступних принципах:

- консультації мають здійснюватися у аргументованій формі шляхом впорядкованого обміну інформацією між сторонами дискусії;
- консультації мають бути відкритими та публічними: ніхто не може бути виключеним із цього процесу;
- консультації вільні від будь-якого примусу, окрім «сили аргументів»;
- консультації спрямовані на досягнення раціонально мотивованої згоди і можуть продовжуватись необмежений період часу, не виключаючи при цьому їхнього тимчасового призупинення у будь-який момент;

- консультації мають стосуватись, перш за все, питань, які виявляються предметом спільного інтересу усіх учасників;

- консультації включають у себе інтерпретацію потреб, не обмежуючись кордонами ціннісного консенсусу, який спирається на загальну традицію та практику [33].

Згідно Дж. Коену, «політичні консультації» чітко відокремлюються за своїми сутнісними характеристиками від експертних консультацій, які, на його думку, в багатьох випадках призводять до авторитарного домінування експертної спільноти. Однак, беручи до уваги той факт, що інтуїтивний ідеал демократичної асоціації, на думку дослідника, включає в себе деліберативну демократію, в якій правила та умови асоціації встановлюються шляхом публічної аргументації та рефлексії поміж рівних громадян, ідеї деліберації ототожнюються із республіканськими ліберальними поглядами.

Британський дослідник теорії деліберативної демократії Девід Міллер продовжуючи традицію Джошуа Коена, сформував чотири її основоположні риси:

1. Деліберативна демократія передбачає рівність учасників обговорення: кожен має право на свою думку, голоси учасників визнаються рівними;
2. У будь-якому разі в основі лежить ненасильницька процедура, а самі норми формуються в якості раціоналізованого наслідку обміну аргументами; будь-який примус не допускається. Дискурс вільний, відсутній примус до участі у ньому;
3. Деліберативний дискурс поліпшує якість суджень, так як у процесі комунікації відбувається обмін знаннями, а проблема розглядається максимально різносторонньо, що дозволяє встановити усі обставини, які мають значення для вирішення справи;
4. Публічне обговорення має моралізуючий вплив, зводить до мінімуму егоїстичні уподобання та фокусує увагу на загальному суспільному блазі [63].

Таким чином, за Д. Міллером, дискурс намагається вирішувати конфлікти інтересів, які виникають у будь-якому разі під час функціонування політичної

реальності. Аргументація учасників дискурсу спрямована на віднаходження найбільш раціональної позиції, яка дозволяє залучити найбільшу кількість прибічників, керуючись її найбільш широкою суспільною користю.

Інший сучасний британський дослідник Девід Стюарт Лейн дослідив відмінності між електоральною та деліберативною демократіями. На його думку, деліберативна демократія набула найбільшого поширення у західних країнах, а електоральна демократія була найбільш розповсюджена серед соціалістичних східно-європейських країн.

Системоутворююча відмінність цих двох моделей демократії полягає у тому, що деліберативна модель зосереджена на процесі формування рішень, так званих вхідних даних, або як він їх називає «inputs», а електоральна демократія зосереджена на результатах демократичних процесів – «outputs». Мається на увазі той факт, що за умов електоральної демократії, рішення приймаються більшістю шляхом голосування, але без ґрунтовного попереднього обговорення, конкурентного обміну позиціями, думками, альтернативами. Почасти результати таких обговорень взагалі ніяк не використовуються, окрім того, вони не мають ніякого впливу на результат голосування.

Д. Лейн зазначає, що електоральна демократія виступає зручною моделлю для існуючої влади, оскільки вдало імітує легітимаційні процеси у суспільстві, однак закріплює безальтернативне сприйняття позиції більшості у суспільстві, а контроль зі сторони громадськості над прийнятими рішеннями зводиться до мінімуму.

Таким чином, відмінність між деліберативною демократією та електоральною полягає у тому, що остання тільки фіксує громадську думку, констатує факт голосування та переводить процес прийняття рішення у кількісну площину. Деліберативна демократія більш глибоко використовує феномен соціально-політичного дискурсу, здатна долати більш якісно існуючі локальні конфлікти інтересів, краще агрегувати потреби широкого кола соціальних груп та формувати легітимізований політичний порядок денний.

Наприкінці XX століття, в сучасній політичній науці виокремилась група «нового покоління» дослідників деліберативної демократії. До них можна віднести американських дослідників - Джейн Мейнсбрідж, Джеймса Бохмана, Девіда Естлунда, Крістіну Лафонт та Філіппа Петтіт; європейських дослідників – Саманту Бессон, Андреаса Фоллесдаля, Хосе-Луїса Марті. Ці автори займаються розробкою теоретичних проблем публічного дискурсу та політичних комунікативних процесів, сучасних особливостей деліберативних взаємовідносин у різноманітних країнах світу.

Крім теоретичних розробок політичних філософів, окремим напрямком розвивались емпіричні дослідження деліберативних процесів та практик в окремих сферах політичного життя – теорії міжнародних відносин, національному та місцевому законодавстві, суспільно-політичних, екологічних рухах та об'єднаннях, громадських форумах тощо.

Найяскравішим прикладом таких досліджень стали праці представників Гарвардської та Єльської політологічних шкіл: Емі Гутман, Денніса Томпсона та Джеймса Фішкіна, які направлені на пошук конкретних інституційних механізмів залучення громадян до офіційного процесу прийняття соціально-політичних рішень у сучасному суспільстві.

Попри наявні особливості та авторські інтерпретації деліберативної демократії її представниками усіх їх об'єднують наступні узагальнюючі цей теоретичний напрям положення:

- інклюзивність (до дорадчого процесу мають бути залучені широкі верстви населення на загальних засадах із максимальним забезпеченням інформаційними ресурсами);
- взаємодія (деліберація завжди має спиратися на колективну, а не індивідуальну роботу учасників, але уникати тенденції до «групової думки»);
- відкритість (деліберація є актом громадянським та вільнодумним, що контрастує з «агоністичними» способами прийняття рішень; серйозну небезпеку відповідній відкритості становить міжгрупова поляризація);

- рефлексивність (деліберативні процедури мають бути максимально вичерпними, надаючи учасникам обговорень належну можливість відобразити свою позицію);
- цілісність (обговорення має бути цілісним, передбачати поєднання або обмін різними цінностями та вигодами тощо, а не переглядати політику чи правові варіанти в ізоляції);
- розумність (учасники деліберативної процедури повинні обґрунтовувати свої рішення, публічно викладаючи раціональні причини, в результаті чого інші актори зможуть прийняти чи відхилити запропоновану аргументацію);
- повага (учасники дорадчого процесу не керуються теоріями раціонального чи соціального вибору, що спираються на вузькі індивідуалістичні інтереси, а стурбовані спільними інтересами усіх учасників форуму);
- пристойність (над дорадчим рішенням немає закону чи будь-якої іншої спонукальної сили, воно є спільним волевиявленням гідних).

Одним із найрезультативніших наукових досягнень в галузі практики деліберативної демократії можна впевнено назвати теоретичні розробки деліберативних дорадчих опитувань (deliberative opinion poll) Джеймса Фішкіна, які отримали широке практичне застосування у багатьох країнах світу та довели значущість отриманих результатів. У поєднанні із досягненнями сучасних технологій (Інтернет, on-line обговорення, цифрове забезпечення віддаленого включення, презентаційні можливості тощо), застосування науково-практичних деліберативних технік вже сьогодні демонструє реальні можливості у пошуках компромісів, організації осмислених дискусій із одночасним залученням великої кількості громадян, формування обґрунтованих колективних точок зору та широко легітимізованих соціально-політичних рішень.

Деліберативна демократія – це нова форма передачі першопочаткового змісту демократії, що не міняється упродовж століть, реалізація владних повноважень їхнім єдиним природним суб'єктом – народом. За рахунок

обговорення знімається низка сумнівних проявів представницької демократії, як то довіра до обраних представників, їхня неупередженість при прийнятті політичних рішень від імені населення, відповідальність за прийняті та реалізовані рішення у соціально-політичній площині, ступінь легітимності владних акцій, утримання балансу суспільних інтересів, превалювання компромісної моделі врегулювання конфліктів різної соціальної етіології.

Відтак, деліберативна демократія – це така модель організації політичного простору, за якої недоліки представницької демократії нівелюються за допомогою зміцнення публічного простору, що базується на толерантному і компетентному дискурсі між його учасниками (насамперед, громадянами як найліпшими виразниками власної волі) і передбачає досягнення консенсусу і прийняття рішення на користь загального блага.

Поєднання політико-філософського, нормативного та емпіричного підходів, адекватна реакція на наукову критику основних положень теорії деліберативної демократії надає нових імпульсів розвитку цієї політологічної предметної сфери, а застосування нових технологій створює можливості зміцнення практичного потенціалу даного напрямку демократичних теорій.

1.3 Рівень теоретичної розробленості наукової позиції Джеймса Фішкіна

Постать видатного дослідника завжди привертає інтерес його колег з наукового співтовариства, насамперед, теоретичним доробком, що вирізняється теоретично-практичною оригінальністю та привабливістю, з іншого ж боку, - еволюцією особистості цього науковця, яка в силу конкретних умов фізичної та духовної дійсності сприяла саме заданій логіці його формування як теоретика та практика, у випадку Джеймса Фішкіна, у царині політичної сфери суспільного життя та політологічного наукового дискурсу.

Вплив історичного контексту - безпосередні події, які переживав мислитель у ході становлення своєї особистості, що відбувалися у його сім'ї та найближчому до неї оточенні, власному місті, країні та на міжнародній політичній арені, а також наукове середовище, до якого дослідник відчув себе причетним і добровільно став його репрезентантом, - все це провідні чинники визначення майбутньої наукової долі та соціальної ролі особистості, причетної до аналізу, прогнозування та програмування долі суспільства, засади його психологічного та професійного портрету.

Джеймс Фішкін народився 1948 року в США, а це значить, що він у період становлення власної особистості став свідком переходу країни від політичного консерватизму до лібералізму. У 1960-ті роки з початком президенства Ліндона Джонсона у країні активізуються процеси з ліквідації расової сегрегації, актуалізуються програми соціального забезпечення та освіти, ліквідації бідності та гуманітарного розвитку. Це була нова віха в історії США, пов'язана з оновленим сприйняттям соціальної та економічної справедливості, яка мала назву «Велике суспільство». Значною мірою успіх президента Л. Джонсона полягав у його вмінні говорити та переконувати. З 1961 по 1966 роки зростання економіки становило 4,5%. Особисті прибутки американців лише за 1966 рік зросли на 15%. Післявоєнне зростання народжуваності сприяло збільшенню кількості робочої сили.

У 1960-ті роки велика кількість молоді відверто виступала проти соціальних догм попередніх поколінь, проти війни у В'єтнамі та протистояння з СРСР у формі так званої «холодної війни». Цей період характеризується активізацією Руху за громадянські права, сексуальною революцією, пожвавленням фемінізму та енвайронменталізму. Формується контркультура на чолі з хіпі та їхніми ключовими закликами до миролюбства, всезагальної любові та свободи.

Загальний абрис соціально-політичної та економічної картин формування особистості молодого Джеймса Фішкіна, а саме – активна позиція тогочасного соціуму США та його невпинне бажання боротися за свої права та свободи,

вільно висловлювати думки та впливати на політиків толерантними засобами, пояснює його подальше тяжіння до плекання суспільного інтересу та небайдужості до власного майбутнього, і згодом пропагування деліберації як законної форми реалізації громадянських прав та свобод, влади народу у дії. При цьому загальне економічне зростання у країні також свідчили про те, що активна позиція громади не заважає ефективним зрушенням в економічній царині.

Щодо академічного контексту становлення Джеймса Фішкіна як дослідника варто зазначити, що не останню роль у цьому процесі відіграла альма матер науковця – навчальний заклад з так званої «Великої трійки» – Єльський університет, який закінчила велика кількість державних діячів США, у тому числі п'ять президентів цієї країни, значне число закордонних державних чиновників та вражаюча когорта представників бізнесу, культури й мистецтва. Саме у Єльському університеті Дж. Фішкін спочатку здобув ступінь бакалавра, а згодом – доктора філософії.

Найбільш цікавий факт криється у тому, що науковим керівником Джеймса Фішкіна був видатний політолог XX століття, творець теорії поліархії та прибічник плуралістичної теорії демократії – Роберт Алан Даль, який і здійснив вагомий вплив на напрям наукових пошуків Дж. Фішкіна. Детально дослідивши зміст та засади плуралістичного підходу, молодий ученик Роберта Даля у ході дискусій з науковим супервайзером зміг розробити власне ставлення до боротьби різних груп інтересів за вплив на політичних лідерів і дійшов висновку про однобічність такого підходу і його нерелевантність у динамічно змінюваному суспільстві кінця XX сторіччя. Так, за сократівською логікою у суперечці народилася істина, істина Джеймса Фішкіна, який вирішив присвятити свою наукову кар'єру теоретичному обґрунтуванню та практичному впровадженню деліберативних опитувань.

Так, з'явилися монографії та деякі роботи Джеймса Фішкіна у співавторстві (Р. Ласкін, П. Ласлет, Б. Акерман тощо), присвячені виключно проблематиці деліберативних опитувань, їхньої методології, змісту, завдань та

перспектив: «Демократія та деліберация: нові напрями демократичних реформ» (1991) [42]; «Діалог справедливості: до саморефлекторного суспільства» (1992) [43] ; «Голос народу: громадська думка та демократія» (1995) [44]; «Обговорення дорадчої демократії» (2003) [45]; «День деліберации» (2004) [46]; «Коли говорять люди: дорадча демократія та громадські консультації» (2009) [47].

Окрім того, американський науковець є автором численних праць філософсько-політологічного спрямування, як то «Тиранія та легітимність: критика політичних теорій» (1979) [48], «За межами суб'єктивної моралі: етичні міркування та політична філософія» (1986) [49], «Обмеження зобов'язання» (1982) [50], «Справедливість, рівні можливості та сім'я» (1984) [51], «Населення та політична теорія» (2010) [52].

Джеймсу Фішкіну належить авторство значної добірки наукових статей, найбільш знані з котрих: «Експериментування з демократичним ідеалом: деліберативне опитування та громадська думка» (2005) [53]; «Деліберация в контексті глибоких розбіжностей» (2012) [54]; «Обговорення самим населенням: точки входу для публічного голосу» (2013) [55]; «Європоліс та європейська публічна сфера: емпіричні дослідження контрафактного ідеалу» (2014) [56] та багато інших.

Сьогодні американський дослідник є професором з комунікацій та політичних наук у Стенфордському університеті, а також директором Центру деліберативної демократії при тому ж навчальному закладі. Професійне портфоліо науковця також містить досвід роботи у статусі запрошеного співробітника у Трініті-коледжі Кембриджського університету, в якому вчений захистив ще одну докторську роботу. Свого часу Дж. Фішкін отримав почесну у науковому світі нагороду – стипендію Гугенхайма. Окрім цього він був стипендіатом Центру перспективних досліджень в галузі поведінкових наук у Стенфорді та Міжнародного центру вчених Вудро Вільсона. 2014 року Джеймса Фішкіна було обрано членом Американської академії мистецтв та наук.

Уперше деліберативне опитування було запропоноване Дж. Фішкіним у якості практичного методу публічних консультувань у 1988 році. З того моменту ця технологія була використана на всіх існуючих континентах у 30 країнах світу, зокрема, у Аргентині, Канаді, Бразилії, Сполучених Штатах Америки, Гані, Танзанії, Уганді, Китаї, Гонконзі, Японії, Південній Кореї, Болгарії, Данії, Греції, Угорщині, Італії, Північній Ірландії, Польщі, Хорватії, Великій Британії, Австралії тощо, а кількість реалізованих проектів перевищує 100.

Дорадче опитування має неускладнену організаційну структуру: передбачає репрезентативну випадкову вибірку людей, яких об'єднує у певному місці для обговорення проблеми. Учасникам надаються брифінгові матеріали, які зроблені у супроводі всіх зацікавлених сторін і виконуються таким чином, щоб збалансовано представляти кожен позицію. Людей просять зареєструвати свої думки після дня або кількох днів обговорення. Прийняті у результаті голосування рішення використовуються або для обрання кандидатів на праймеріз (Греція), або як рекомендації політичних рішень владним структурам (Китай, Техас) тощо. У Великій Британії на основі цієї методології упродовж п'яти років (1994-1999) на 4 каналі виходила програма «Влада та народ», у якій безпосередній автор деліберативних опитувань брав участь у якості консультанта.

Практична аплікативність деліберативного підходу стала запорукою активного дослідження цього напрямку цілою плеядою науковців у всьому світі. Ревізії теоретичних напрацювань Дж. Фішкіна знаходимо у наукових роботах І. Абіса, Б. Акермана, Л. Боббіо, Дж. Бозетті, М. Буонокоре, Д. Вернера, Б. Докторова, Л. Коркія, Дж. Ланцара, А. Лінде, О. Омелічкіна, А. Рибокова, Л. Пелліццоні, Д. ван Рейбрука, Дж. Регоніні, Дж. Строу, Л. Феці, М. Фітца тощо.

У той же час, ми можемо констатувати відсутність системних наукових розвідок теоретичних ідей Дж. Фішкіна в межах української політичної науки. Погляди вченого переважно розглядаються у загальному контексті вивчення

партисипаторного чи деліберативного підходів. Комплексного уявлення про методологію організації та проведення дорадчих опитувань населення, а також рекомендацій щодо подальшої імплементації їхніх результатів у публічній площині немає.

Брак відповідних досліджень, насамперед, може бути пояснений відсутністю україномовних перекладів робіт Джеймса Фішкіна, та недостатнім рівнем включення вітчизняних науковців у загальносвітовий науково-дослідний контекст з політичної науки, який з часом може бути подоланий за рахунок системних реформ освіти та науки в Україні, а також – індивідуальних інтенцій окремих науковців, які тяжіють у власній дослідній діяльності до дотримання глобальних теоретичних трендів.

У енциклопедії публічного врядування у статті, присвяченій окресленню змісту дорадчої (деліберативної) демократії, ми знаходимо прив'язку до ідей Дж. Фішкіна, якого визначають як соціолога, представника напряму «збагаченої» громадської думки. У даній статті надається короткий нотаток щодо стадій дорадчого опитування: «На думку Дж. Фішкіна, процес дорадчої участі громадян мав би включати чотири стадії: з'ясування думок населення через звичайне опитування; відбір респондентів для участі в дорадчому форумі; повторне опитування учасників форуму щодо питань, які були обговорені; поширення інформації про зважену думку учасників форуму через засоби масової інформації» [14, с. 146].

При цьому зазначається, що «Пропозиція щодо поєднання масових опитувань з форумами була проекспериментована у Великій Британії та в Сполучених Штатах Америки, але поки що не стала нормою вироблення рішень у демократичних країнах» [14, с. 146].

Зрозуміло, що така інформація є лише частково достовірною, тому що енциклопедія вийшла друком 2011 року, а на цей момент деліберативний інструментарій Дж. Фішкіна було використано вже більше ніж у 20 країнах світу, а не тільки у США та Великій Британії, а на сайті Центру деліберативної демократії Стенфордського університету (<http://cdd.stanford.edu>) можна знайти

постійно оновлюванні дані щодо кількості проєктів, їхнього змісту, локації, учасників та результатів.

Щодо другого аспекту – нормативності / ненормативності деліберативних опитувань – теж можна дискутувати через імовірність різного тлумачення поняття «норма». Якщо його розуміти виключно з юридично-правової точки зору, то в жодній країні на законодавчому рівні ми не знайдемо закріплення деліберації у нормативно-правовій документації, натомість, як практика реферування демократичних процедур, про що свідчить кількість дорадчих опитувань, що вже мали місце на даний момент по всьому світу (108), ця методологія набуває закономірної повторюваності, відтак, перетворюється на звичну процедуру неписаного кшталту. І навіть випереджає за результативністю таку законодавчо закріплену форму прямої демократії як референдум.

Автори цієї ж енциклопедії зазначають, що навіть в Україні після Помаранчевої революції набули популярності громадські слухання, які по суті і є за змістом делібераціями, але з недосконалістю формальних процедур. І можна сміливо говорити, що їхнє число значно перевищує кількість референдумів у нашій державі.

У той же час упорядники енциклопедії дають слушну пораду фахівцям із галузі публічного управління, які зацікавлені у поширенні деліберативної практики на теренах України: «... тим управлінцям і громадським діячам, які прагнуть розвивати деліберативні аспекти демократичного врядування, потрібно було б ознайомитись із теоретичними та методичними розробками з цього питання, а також деяким досвідом західних країн. Адже проведення форуму з окремого питання державної політики – справа не складна. Набагато складніше домогтись справжньої користі від нього. І ще важче створити передумови для інституціалізації цієї форми демократичного процесу в масштабах країни» [14, с. 146].

Остання теза, на нашу думку, вирізняється вагомою значущістю, адже інституціалізація деліберативних опитувань (полів) залежить не лише від

бажання і готовності громади брати участь у процесі прийняття політичних рішень, а, насамперед, від моральної зрілості політичних керівників віддати народу те, що йому насправді належить – владу творити політику, яка зачіпає провідні суспільні інтереси, відмовитись від репрезентативності, там де вона виявляється зайвою та неефективною. Але в політиці, яка не є власною чистою формою, до того ж тісно переплітається з бізнесом і ґрунтується на людському факторі, вкрай складно жадати такої самовідданості та неупередженості від представників політичної еліти, особливо у країнах молодій демократії, до яких належить і Україна.

О. Омелічкін у статті «Деліберативна демократія: теоретичні основи та перспективи» відмічає, що провідна мета даного підходу криється у дебіюрократизації сучасного державного апарату. Саме з цією метою концепція деліберативної демократії піднімає питання державного управління на новому щаблі – широкій дорадчій площадці.

«Концепція деліберативної демократії націлена проти поширеної думки про те, що народ пасивний і некомпетентний, і не може вирішувати державні питання. Вона виходить з того, що прості люди володіють достатніми знаннями, культурою і політичною волею, щоб брати участь в обговореннях широкого кола громадських проблем і прийнятті політичних рішень. Суспільна дискусія повинна поширюватися на весь політичний процес і виступає показником зрілої демократії. При цьому охоплюються всі державні і недержавні інститути аж до організацій і комітетів низового рівня» [21, с. 14].

Таким чином, дана концепція передбачає виховання не лише відповідального громадянина, а й не менш відповідального політика.

У той же час автор статті говорить про те, що підхід Дж. Фішкіна викликав у науково-дослідній спільноті жваві дискусії, пов'язані, насамперед, із компетентністю відібраних для деліберативного опитування представників громади та подальшою згодою усієї спільноти із запропонованими рекомендаціями людьми, що потрапили до рандомної вибірки і взяли участь у форумі. «Значні суперечки викликала ідея Дж. Фішкіна про проведення

деліберативного опитування, метою якого є моделювання думки населення так, як якби воно само мало можливість розглядати обговорювані питання в повному обсязі... Відбір респондентів проводиться при цьому не на основі загальних виборів, а шляхом випадкової вибірки громадян, що представляють певну спільність і імовірно здатних виразити думки і волю останньої щодо конкретних проблем. Такі опитування, на думку автора, можуть дати об'єктивне уявлення про осмислені погляди всього населення, а не про поверхневі реакції окремих людей. Тому вони повинні стати рекомендацією для діяльності офіційної влади. Однак критики висловлюють цілком обґрунтовані сумніви щодо компетентності відібраних громадян і подальшого згоди всього населення з висловленою ними думкою» [21, с. 14].

Враховуючи цифровізацію соціальних комунікацій як глобальну тенденцію, М. Грачов пропонує аналіз делібераций на рівні онлайн-платформ, зазначаючи, що у такому форматі вони можуть мати ще більш корисний потенціал. Учений відмічає, що «Джеймс С. Фішкін розглядає історичні передумови і теоретичні основи «деліберативного опитування громадської думки» (deliberative polling), а також аналізує результати нещодавно проведених опитувань з використанням голосового інтерфейсу. Він зазначає, що онлайн-версія опитування дає результати, в цілому аналогічні тим, що характерні для «обговорень вихідного дня» (deliberative weekend), на яких учасники зустрічаються віч-на-віч, в плані досягнення консенсусу між ними. Однак ці результати виявилися скромнішими для еквівалентного відрізка часу. Проте більша зручність та гнучкість, а також низька собівартість онлайн-деліберації дають підстави оптимістично стверджувати, що даний метод може бути поширений на більш тривалі відрізки часу і на більшу кількість обговорюваних питань і привести до підвищення якості політичних суджень» [7, с. 283].

Бельгійський історик Девід ван Рейбрук у книзі «Проти виборів» виступає яскравим апологетом ідей Дж. Фішкіна, достеменно аналізує не лише зміст процедури деліберації, а й наводить вагому доказову базу практичної

доцільності дорадчих опитувань. Учений зазначає, що 1988 року американський журнал «The Atlantic Monthly» надрукував коротку статтю (лише дві сторінки) молодого і непримітного на той час молодого ученого з Техаського університету, в якій піднімалося питання рівності громадян як політичних акторів на прикладі тогочасних президентських перевиборних перегонів між Джорджем Бушем-старшим та Майклом Дукакісом.

«У тій знаменитій статті з «Атлантика» Фішкін запропонував на два тижні зібрати 1500 громадян з усієї Америки, разом з усіма кандидатами в президенти від республіканців і демократів. Громадяни могли б дізнатися про плани кандидатів і обговорити їх між собою. Їхні наради можна було б показати по телебаченню, щоб інші громадяни також могли зробити більш обґрунтований вибір. Фішкін абсолютно свідомо запозичив з афінської демократії два аспекти: учасників відібрали б за жеребом, і вони отримали б матеріальну компенсацію, яка гарантувала б максимальну різноманітність їхнього складу» [25].

Саме так побачило світ поняття «деліберативна (дорадча) демократія» - а точніше демократія, за якої громадяни не лише беруть участь у голосуванні за конкретних політиків, а й мають нагоду поспілкуватися один з одним, а також обговорити окремі аспекти, які викликають сумніви або непорозуміння, з фахівцями. Деліберативна демократія - це така форма демократії, за якої колективне обговорення має визначальне значення, в ній учасники на основі достовірної інформації та належної аргументації артикулюють конкретні, раціональні рішення на актуальні проблеми суспільства. При цьому треба не дозволити певним індивідам, що беруть участь в деліберативному опитуванні, стати монополістами щодо продукування ідей, не допустити їхнього очолювання колективного процесу обговорення і нав'язування своєї позиції як єдино вірної. Для цього робота має проводитися переважно з малими підгрупами, професійними модераторами-медіаторами і за чітко визначеним планом.

«Робота Джеймса Фішкіна викликала справжній deliberative turn (деліберативний поворот) в політичній науці. У тому, що деліберативна демократія може дати сильний імпульс ледве живій виборно-представницькій демократії, ніхто з серйозних вчених вже не сумнівався. Участь громадян полягає не тільки в тому, що їм дозволено приводити свої доводи, страйкувати, підписувати петиції або брати участь в інших формах незабороненої активності в громадському просторі. Вона повинна бути закріплена інституційно. Сам Фішкін тим часом організував десятки деліберативних обговорень по всьому світу, часто з дуже вражаючими результатами» [25].

Ціла плеяда фахівців у галузі теорії демократії, демократичних процесів, соціологічних досліджень тощо висловила схвальні відгуки на запропоновану Дж. Фішкіним методологію удосконалення народовладдя інструментами прямого волевиявлення. Так, Норман Бредберн з Національного центру вивчення громадської думки дав наступну рецензію: «Деліберативне опитування об'єднує два відомих методи - вибіркові дослідження та фокус-групи - в нову потужну техніку для вимірювання інформованої громадської думки. Думаю, що це найбільш інноваційний підхід до вивчення громадської думки, починаючи з розвитку наукового опитування в 1930-х роках».

Ф. Конверс, професор Мічиганського університету зазначає, що «Якщо говорити про громадянські та демократичні цінності, новий вид опитування - захопливо конструктивний продукт ... Це багатообіцяючий винахід».

Навіть «науковий батько» Дж. Фішкіна Роберт Даль, попри альтернативність поглядів учня власним науковим позиціям, оцінюючи перспективи інструментарію деліберативного полу, висловив сподівання про те, що цей метод отримає широкий вжиток як у США, так і в інших демократичних країнах світу.

Б. Докторов у статті «Методологія та практика опитувань збагаченої суспільної думки» пропонує авторське тлумачення, як це постає вже зрозумілим із назви самої роботи, поняття «deliberation». Учений пише, що «...Фішкін зосередив свою увагу на аналізі деліберативної громадської думки,

тобто сукупності суджень населення або його значних груп, вироблених в процесі спільного розгляду тієї чи іншої проблеми. Поняття *deliberation* будемо перекладати в даному випадку як «збагачення», і відповідно *deliberative* - як «збагачений». Таким чином, збагачена громадська думка (ЗГД) певної сукупності людей - це безліч суджень, оцінок, що стосуються тих чи інших фрагментів реальності, вироблених цією сукупністю при наявності необхідної інформації за певними проблемами в процесі широкого міжособистісного обговорення» [11, с. 83-84].

Науковець пояснює свою позицію щодо перекладу ключового для концепції деліберативної демократії поняття як «збагачення», специфікою сприйняття терміну «*deliberation*» у перекладі. По-перше, Б. Докторов зазначає, що «деліберация» - слово складне для вимови для не носіїв англійської мови і у розумінні. По-друге, може носити певне негативне забарвлення через префікс «де-», що, зазвичай, може асоціюватися з запереченням усього ліберального.

На нашу думку, така аргументація виявляється слабкою, адже за такою ж логікою, можна було б відмовитися від цілої низки слів понятійно-категоріального апарату сучасної політичної науки через їхню першопочаткову незрозумілість, як то «поліархія», «хронополітика», «політичний абсентеїзм», «біхевіоризм» тощо. Окрім того, навіть якщо поняття «деліберативне» опитування є непростим у перцепції, є цілком вдалий заміник – слово «дорадче» опитування, яке не змінює змісту поняття, а навпаки робить його сприйняття швидшим і легшим.

У той же час, попри наше розходження з Б. Докторовим у інтерпретації самого терміну «деліберация», ми визнаємо, що зміст даної методології, історіософію виникнення концепції та досвід практичної імплементації вчений досліджує на високому науковому рівні.

Майкл Фітц, професор правознавства Пенсільванського університету, надаючи рецензію на роботу Дж. Фішкіна «Демократія та деліберация: нові напрями демократичних реформ» (1991), відмітив, що на відміну від багатьох

науковців, захоплених теоретичним напрямом деліберативної демократії саме Дж. Фішкін чи не єдиний з цієї когорти, хто зосередив свої пропозиції на реальних практичних змінах, які націлені на щоденне поліпшення механізмів політичного процесу особливо функціонування партійної номінаційної системи.

«Фішкін пропонує створити національне журі випадково відібраних членів партії, які будуть постійно зустрічатися та обговорювати питання з кандидатами їхніх відповідних партій під час первинних праймеріз. Результат, як сподівається Фішкін, полягатиме у більш глибокому вивченні пропонованих політик членами журі, голоси яких щодо конкретних кандидатів повідомлятимуться в окремому полі, що можуть змінити якість традиційних полів, які, зазвичай, фіксують лише недостовірні враження незосередженої спільноти...» [57, с. 194-195].

М. Фітц відзначає, що Фішкін зосереджується на серйозній проблемі - удосконаленні кампаній, орієнтованих на кандидатів, зменшенні необґрунтованих дебатів під час процесу висування кандидатів, а іноді й тиранічної влади, яку здійснюють засоби масової інформації у період праймеріз, коли враження окремих членів громадськості можуть бути досить обмеженими. Хоча мета даної пропозиції полягає лише в тому, щоб впливати на динаміку первинних опитувань та публічну дискусію щодо них, це може покращити динаміку процесу праймеріз в цілому, який, на думку, більшості спостерігачів, мають серйозні недоліки. Фішкін також демонструє небажання закликати до широких змін, мабуть, через страх перед невідомим - скромність, яку можна пояснити історією минулих первинних реформ.

«Фішкін присвячує увагу важливим питанням та їхньому можливому пом'якшенню через скромні, але (як результат) політично реалістичні реформи. Фундаментальне припущення щодо підходу Фішкіна полягає в тому, що наші нинішні політичні інститути страждають від недостатнього обговорення громадських питань. Безперервне обговорення журі в очній перспективі дозволить провести більш глибокий аналіз і, отже, виникає більша

ймовірності вибору кандидатів, які б краще справлялися із суспільними проблемами» [57, с. 199].

У той же час критики роботи Дж. Фішкіна акцентують увагу на тому, що запропонована механіка пропозиції може потребувати доопрацювання. Приміром, одна з проблем полягає у тому, що для експертів немає хорошої можливості брати активну участь у процесі засідання присяжних. А коментарі учасників обговорення щодо бюджету можуть бути абсолютно некомпетентними та поверховими. Аналогічним чином, групи інтересів можуть забажати власного впливу на цей процес. А для суспільного блага інтервенція інтересів зацікавлених груп може мати негативні наслідки [20].

Імовірно, дослухавшись до конструктивної критики, Дж. Фішкін згодом, рафінуючи методологію деліберативних полів та розширюючи їхні горизонти значно ширше за систематизацію позиції громадян під час праймеріз, вирішив інкорпорувати у процес дорадчих опитувань консультації з експертами, які можуть надати кваліфіковану інформацію щодо конкретного обговорюваного аспекту, з одного боку, а з іншого – підготувати структуровані матеріали з дискутованої теми для поширення серед учасників деліберації перед початком заходу, а точніше – після первинного опитування і перед обговоренням та вторинним опитуванням.

Італійський дослідник Лука Коркія у роботі «Деліберативне опитування за Дж. С. Фішкіним» детально аналізує сутність деліберації, її методологічний та політологічний потенціал. Учений переконаний у тому, що деякі політики вбачають у дорадчих опитуваннях важливий засіб соціального прогресу. Найперше це стосується тих політичних діячів, які насправді хочуть знати, що є кращим для їхнього електорату, спираючись на результати деліберативних обговорень та розроблених в їхньому результаті пропозицій та рекомендацій. Ті ж представники політикуму, які хочуть утриматись при владі за будь-яку ціну, надаватимуть перевагу традиційним опитуванням, відмовляючись від будь-яких новел. Л. Коркія наполягає на тому, що відповідальність за стан демократії в країні лежить на громадянах, а лише потім – на політиках, саме

тому є нагальна потреба плекати оновлену суспільну культуру поінформованого консенсусу, яку й пропонує концепція деліберативної демократії Дж. Фішкіна [34, с. 19].

Ще один дослідник італійського походження, Лука Фецці, шукає витоки ідей Д. Фішкіна і знаходить їх у традиції афінської демократії, яка була осучаснена американським дослідником. Відповідні міркування знаходимо у його статті «Червона нитка. Афінська демократія та деліберативний пол Джеймса С. Фішкіна». Дослідник наукової творчості автора концепції деліберативної демократії відзначає, що за дорадчими випадками, що впливають на західні демократії, можна помітити слід афінської моделі, яка надихає своїми пропозиціями. Джеймс Фішкін, на думку вченого, приділив велику увагу вивченню афінської демократії у викладі Могенса Х. Хансена.

Деліберативне опитування не прагне стати новою політичною системою, але враховує історичний прецедент, однак, не копіюючи давні філософські моделі (платонівську та аристотелівську, які не могли припустити владу мас). Проте, Фішкін ставить під сумнів фундаментальні питання і замислюється, яким чином комплекс переваг давньої дійсності може бути переданий або навіть запропонований ще раз у сьогоденні? Наскрізна нитка, що поєднує афінську демократію та деліберативне опитування - ідеальна безперервність проблем участі, простору і часу. Вони виявляють свою присутність як в афінському полісі у ході асамблей, так і у дорадчому опитуванні, що є спадкоємцем давньо-афінських зборів громадян [41].

Авторський колектив статті «Філософія та методи деліберативної демократії: наслідки для державної політики та маркетингу» зазначають, що «Деліберативні поли спроміглися змінити суспільну думку шляхом вивчення результатів деліберативного процесу. Більше того, після процесу люди лишаються з відчуттям більшої самореалізації. Схожий на більшість деліберативних методів, цей є викликом переміститися з локального на загальнонаціональний рівень, хоча це є водночас і складним, і дорогим завданням... Актуальне використання Інтернету може спростити процедуру

деліберативних опитувань, а також запропонувати менш дорогий спосіб проведення національного опитування» [64, с. 33].

Е. Лейб, вивчаючи засади практичної імплементації деліберативної демократії, звертає увагу на те, що модель Дж. Фішкіна, у першу чергу, спрямована на акселерацію компетентності громадян. Недостатня обізнаність у публічних питаннях населення, на думку дослідника, не є достатнім аргументом на користь патерналізму у політиці. Дж. Фішкін не лише націлений на просвітницьку діяльність, а й на залучення кваліфікованих модераторів з якісною освітою в галузі соціальної психології. Деліберативні поли, в жодному разі, не повинні стати ареною панування демагогів. Для нівелювання цієї тенденції і проходять жорсткий добір на справедливість та неупередженість модератори дорадчих обговорень [60].

Як постає зрозумілим з вище викладеного матеріалу, концепція деліберативної демократії є предметом активного наукового аналізу дослідників різних національних шкіл багатьох демократичних країн світу, які шукають способів модернізації демократичних процедур в контексті нових актуальних вимог громади, політики, загальносвітової динаміки розвитку суспільства.

Низка учених звертається до вивчення історичних та теоретичних витоків наукового підходу, запропонованого Дж. Фішкіним, окремі дослідники акцентують увагу на технологічному інструментарії, інші – на результатах прикладної імплементації деліберативної методології. Однак, ці наукові пошуки переважно відбуваються у колі західних студій, насамперед, в англосаксонській школі політичних наук та публічного адміністрування.

В Україні ж немає не лише комплексного дослідження даної концепції, а навіть ревізій її окремих положень та ідей. Вважаємо, що у контексті демократизації нашої держави, а також євроінтеграційних процесів, які на даний момент переживає українська нація, апеляція до лідерів думок у політичній науці і провідних методик удосконалення демократичних

інститутів та процесів неодмінно має відбуватися у вітчизняній академічній царині.

Враховуючи новаторський характер даної дисертації, метою якої є введення у вітчизняний політологічний дискурс концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна, вважаємо необхідним запровадити до понятійно-категоріального апарату української політології термін «деліберативний пол», що найбільш виразно передає суть всієї концепції американського вченого. Тим більше, що поняття «пол» є цілком перцептивним як серед фахівців у політичній галузі, так і серед пересічних громадян в силу його активного використання у словосполученні «екзит пол» (опитування виборців, що проводиться соціологічними службами на виході з виборчих дільниць у день голосування, з метою прогнозування його результатів до часу оголошення офіційних даних виборчими комісіями) і має чітку асоціацію з поняттям «опитування».

Отже, «деліберативний пол» - це комплексна методика ідентифікації якісної громадської думки з приводу певного публічного питання та вироблення публічного рішення громадянами, що сприяє підвищенню рівня політичної культури й освіти, громадянської компетентності й відповідальності, політичної участі та рівності, а також – збалансуванню важелів впливу на публічну сферу держави та суспільства.

Надалі у ході дослідження поняття деліберативного полу буде вживатися у якості синонімічного до таких термінів, як «деліберативне опитування», «дорадче опитування», «деліберація», з метою уникнення тавтологій, що, зазвичай, негативно впливають на якість науково-дослідного продукту.

Висновки до першого розділу

Виважене дослідження будь-якого теоретичного підходу вимагає від наукового пошуковця апеляції до генезису його провідних ідей, еволюції

положень, впливу ряду чинників різного порядку – від соціальних до економічних – на становлення і розгортання наукових засад аналізованого ним напрямку. Саме тому, вивчення концепції деліберативної демократії американського вченого Джеймса Фішкіна не буде всебічним без занурення до вихідних корінь, а саме – теоретико-методологічних основ кристалізації поглядів ученого та їхнього фінального конструювання у завершену логічну наукову конструкцію.

Концепція деліберативної демократії Дж. Фішкіна – науковий продукт кінця ХХ століття, який виник у більш широкому колі дослідних ідей масштабної наукової деліберативної школи, започаткованої видатними політичними та соціальними філософами Ю. Габермасом, Дж. Ролзом, К.-О. Апелем та низкою політологів, які надали нормативним ідеям філософського спрямування більш прикладних абрисів (С. Бенхабіб, Д. Дьюї, Дж. Драйзек тощо). Даний підхід сфокусував власну увагу на конкретизації методології розширення політичної участі громадян за рахунок розробки змісту та етапів соціально-політичного дискурсу, мовного акту між рівноправними учасниками, головними акторами політичного процесу, громадянами у процесі розробки публічних рішень та контролі за їхнім втіленням.

Але ідея деліберації не виникає з вакууму, не постає осяянням одного з вище перерахованих дослідників. Вона є продовженням рафінування поглядів представників партисипаторної теорії демократії (К. Пейтмен, Н. Боббіо, Дж. Циммермана, Т. Кроніна, Дж. Мейнсбрідж та інших), які з середини ХХ століття вдалися до ґрунтовної критики недоліків представницької демократії та обґрунтування необхідності пошуку відповідного замінника для моделі, що слугує, переважно, інтересам меритократів та потужних фінансових гравців, що легітимізують власну діяльність з рахунок формальної процедури виборів, яка буцімто має слугувати найяскравішим підтвердженням реалізації політичних прав та свобод громадян, виконання їхньої політичної волі та імплементації провідних інтересів.

Пошук спадковості ідей різних теоретичних напрямів є важливим для академічної науки, адже саме за рахунок таких розвідок досліджуються причинно-наслідкові зв'язки або ж суперечності між нормативними підходами, стає можливим прослідкувати наукові традиції та чинники делегування конкретних ідей у конкретний часовий період від науковців соціуму. Адже неможна заперечувати роль наукової еліти як рушія суспільства. Саме такими інтелектуальними стимулами свого часу стали теорії партисипаторної та деліберативної демократії для наукових висновків Дж. Фішкіна, що згодом започаткували новий інструментарій практичного гатунку з удосконалення соціально-політичної дійсності і ролі окремого громадянина в управлінських процесах.

Отже, науковою предтечою деліберативного підходу, на наше глибоке переконання, став саме партисипаторний напрям демократії, що можна підтвердити низкою аргументів. Принципова риса ідеологем партисипатистів, запозичена, делібератистами, полягає у критиці представницької демократії, яка формально через вибори здобуваючи підтримку електорату, у дійсності не ставить собі за головну мету реалізацію загального блага або навіть інтересів різних соціальних груп у паритетному відношенні, компроміс – це не їхній метод. Насправді, відбувається боротьба за політичну владу з метою монополізації різних ресурсів, що може гарантувати стабільність становища провідних партій, політиків та наближених до них груп інтересів.

Ліберальне суспільство представницької демократії ангажує виборців можливістю мати права та свободи, але це не ототожнює їхнього реального використання. Пропагуючи індивідуальні інтереси громадян, як мета-ціль держави, обрані від народу представники переймаються індивідуальними інтересами, а не інтересами громадян.

Партисипаторний підхід відкидає індивідуалістичну риторику і закликає до реалізації іншого суспільного ідеалу – загального блага. Усвідомлення його первинності може відбутися серед населення лише тоді, коли держава погодиться прийняти нову роль (розпорядника інформаційного ресурсу) з

урахуванням плюралістичних настроїв соціуму та його фрагментарності і запропонувати нову роль громадянському суспільству, як провідного реалізатора власної волі. Це може відбутися лише за планомірного проведення політичної освіти громадян та нормативно-правового обґрунтування нової взаємодії держави та суспільства.

Соціальна рівність в контексті партисипаторного напрямку демократії – це використання партнерських принципів у всіх царинах життєдіяльності суспільства, а не лише у політичній площині. І політична рівність буде мірилом демократичності соціуму тоді, коли економічний розвиток країни дозволить ствердитись фундаменту стабільного суспільства учасницького типу – середньому класу. Тому що саме цей прошарок несе відповідальність за власну професійно-економічну реалізацію та успішність, не перекладаючи відповідальності на будь-які соціальні або державні установи. Економічна відповідальність середнього класу може стати запорукою політичних прагнень до паритетності та автономності.

З точки зору критичного аналізу партисипаторного підходу не можна не відмітити притаманну йому ідеалістичність, яка робить його радше нормативним теоретичним патерном. Не варто забувати, що його провідні ідеї закладалися у другій половині XX століття, і його творці досліджували специфіку функціонування індустріального суспільства, натомість, сьогодні ми маємо справу з інформаційним способом життєвої організації соціуму.

Ще одним зі слабких моментів даного підходу, можна назвати ототожнення сфери трудових та політичних відносин, в яких психологічні мотиваційні чинники індивідів носять абсолютно різний характер. Активна участь у долі трудового колективу, в процесах управління підприємством, на яке працює робітник, спирається на фінансову винагороду. У той час як політична активність може стати наслідком лише моральної зрілості громадянина.

Більше того, те що почасти подавалося партисипатистами як боротьба за політичну участь в державно-управлінських процесах, насправді, було нічим

іншим як боротьба з расовою сегрегацією, намаганнями урівняти мешканців США афро-американського походження лише у виборчих правах, можливостях брати участь у виборах репрезентантів їхніх інтересів у представницьких інститутах. Відтак, не мала реальної мети унормувати рівномірну участь у виробленні публічних рішень усіх громадян країни.

Тим не менш, ми можемо ідентифікувати партисипаторний напрям демократії як теоретичний конструкт нового етапу переходу суспільства на більш якісний щабель власного розвитку, який поставив під сумнів раціональність покладання виключно на представницькі органи влади та заклав засади подальшої розробки представниками деліберативного підходу інструментарію політичного діалогу (деліберації), що технічно уможливило реалізації ідеалістичних зазіхань партисипатистів.

Деліберация як мовний акт винайдення «істини» має тривалу історію і сягає своїм корінням ще часів Давнього Риму. У сучасному трактуванні це поняття з'являється у другій половині XX сторіччя, і зміщення змістових акцентів пов'язано зі змінами у розумінні суб'єктності громадянина. Вже тоді соціологи помічають разючу відмінність між традиційними соціологічними опитуваннями населення, які дають сухий зріз некомпетентної думки людей, та поінформованими обговореннями.

Плеяда видатних філософів XX століття, як то Дж. Ролз, К. Апель, Ю. Габермас закладають той незаперечний світоглядний фундамент, який у подальшому був розвинутий політологами-делібератистами на більш прикладному рівні, у тому числі і Дж. Фішкіним.

Моралізаторські мотиви змушують Дж. Ролза шукати раціональність в функціонуванні суспільства. Мислитель переконаний у тому, що просто конституційно закріплені права та свободи ще не гарантують повномірної реалізації лібералізму особистості. Лише щоденне ствердження громадянина як суб'єкта, готового відстоювати власну позицію, може сприяти втіленню ліберальних ідеалів у реальній демократичній державі. При чому думка

більшості та її настрої не повинні впливати на позицію окремого індивіда і схилити його до рішення під тиском цієї маси.

Саме у Дж. Ролза концепція деліберативної демократії Дж. Фішкіна запозичує розуміння політики як акту дискусії та переконання.

Ю. Габермас зосередив більше уваги на іншому конкретному предметі дослідження – комунікативній дії, тільки в результаті якої може бути сформований план розв’язання соціально-політичної проблеми. При цьому мислитель робить наголос на діалогічному характері комунікативної дії, за монологічної форми демократія не відбудеться, а трансформується, як мінімум, в авторитаризм.

Ідея комунікативної компетенції Ю. Габермаса запозичується Дж. Фішкіним, саме тому у методології деліберативного процесу американський політолог визначає необхідним етапом дорадчого обговорення «насичення» достовірним інформативним контентом учасників форумів.

Ю. Габермас стверджує, що демократія має бути максимально відкритою та мобільною, а це означає, що усі учасники демократичного суспільства повинні брати оперативну участь у разі виникнення потреби вирішення важливого соціально-політичного питання. Дж. Фішкін наслідує таке трактування демократії.

К. Апель закладає мережевий принцип у суспільну комунікацію, що відкидає необхідність існування владної вертикалі. Усі громадяни – рівноправні учасники політичного процесу і лише вони можуть вершити власну долю у ході комунікативного дискурсу. І результатом останнього має постати політичний консенсус, який у концепції Дж. Фішкіна також виявляється пріоритетним завданням функціонування демократичної держави. Щоправда, неможна не відмітити абсолютизацію К. Апелем раціональності соціуму, чим страждає і концепція деліберативної демократії американського вченого. Для обох мислителів логіка мислення-мова-дія виступають непорушною тріадою суспільної комунікації.

Від нормативних постулатів філософів ближче до кінця XX сторіччя інші прихильники деліберативних ідей (С. Бенхабіб, Дж. Дьюї, Дж. Драйзек, Дж. Мейнсбрідж тощо) переходять до розробки практичних інструментів деліберації. Для плеяди практично налаштованих учених, до яких долучений і Дж. Фішкін, активне громадянське суспільство визнається головним актором політичної комунікації, а відтак, і політичної дії.

Попри різні пропоновані ними дефініції дорадчого процесу – «політичні консультації» (Дж. Кoen), «деліберативний процес» (С. Бенхабіб), «деліберативне опитування» (Дж. Фішкін), усі ці науковці прагнуть довести, що політичний дискурс – це не зона відповідальності обраних від народу представників, це сфера діяльності компетентних громадян. Подібними трактуваннями вони запускають так званий «дорадчий поворот» як в науці, так і на практиці, який символізує пошук демократичної легітимності у акті раціональної комунікації між громадянами, інтереси яких зачіпаються у ході демократичного процесу і залежать від колективного рішення.

Серед усіх сучасних представників деліберативного підходу Дж. Фішкін виявився одним із найбільш плідних з теоретичної спадщини та вдалих у практичних проектах. Когнітивні здібності ученого, академічний контекст формування його наукових компетенцій, а також період лібералізації американського суспільства та державних інститутів, що припав на 60-70-ті роки XX сторіччя, як соціокультурний антураж, допомогли науковцю-практику сягнути значних висот і продовжувати висхідний рух і надалі.

Множинні ревізії його наукової спадщини та прикладних кейсів дорадчих опитувань характеризують сучасний західний дослідний дискурс з політичної науки, у той же час, у вітчизняних реаліях ми можемо констатувати прогалину щодо аналізу його поглядів, методів та концепції деліберативної демократії загалом. Натомість, інструментарій деліберативних полів міг би стати у нагоді на даному етапі розвитку українського громадянського суспільства та реформування державно-управлінських інститутів відповідно до стандартів Європейського Союзу, який є одним із лідерів із використання технологій

деліберацій як окремими країнами-учасницями ЄС, так і об'єднанням в цілому. Ґрунтовно дослідивши теоретико-методологічні засади концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна, перейдемо безпосередньо до розкриття її змісту, з'ясування суті, завдань та етапів деліберативних опитувань, а також ідентифікації їхніх переваг та недоліків як прикладних методик.

Основні результати дослідження опубліковані у працях автора [17, 18].

Список використаних джерел до першого розділу

1. Апель К.-О. Бамбергские лекции. Философия без границ: Сб. статей: В 2 ч. Под ред. В. В. Миронова. М., Издатель Воробьев А. В., 2001.
2. Баранов Н.А. Современная демократия: эволюционный подход. СПб.: Балт. гос. техн. ун-т, 2007. 208 с.
3. Баталов Э. Проблема демократии в американской политической мысли XX века (из истории политической философии современности). Directmedia, 2013. 375 с.
4. Бессет Дж. Делиберативная демократия и американская система государственной власти. М. Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011.
5. Бортніков В.І. Політична участь громадян України в умовах демократичного транзиту. Рукопис. URL: <http://disser.com.ua/content/349472.html>. – Дата звернення: 11.10.2017.
6. Вахтин Н. Фирсов Б. Синдром публичной немоты»: история и современные практики публичных дебатов в России. Новое Литературное Обозрение, 2017.
7. Грачев М. Рецензия на монографию Онлайн-делиберация: разработки, исследования и практика. URL: http://grachev62.narod.ru/Grachev/grachev2013_2.html. – Дата звернення: 14.11.2017.
8. Грозицкая Т.Ю. Вопросы стабильности демократии: анализ американской политологии. Записки исторического факультета. Одесса, 1998. Вип. 7. С.157-170.
9. Грозицька Т. Ю. Теорії демократії в сучасній американській політичній науці: Дис. канд. політ. наук: 23.00.01 / Одеський держ. ун-т ім. І.І.Мечникова — О., 2000. — 165с.
10. Даль Р. Проблемы гражданской компетентности. URL: <http://www.politnauka.org/library/teoria/dahl.php>. – Дата звернення 07.11.2017.

11. Докторов Б. Методология и практика опросов обогащенного общественного мнения. URL: <https://corp.fom.ru/uploads/socreal/post-308.pdf>. – Дата звернення: 03.12.2017.
12. Дьюи Д. Общество и его проблемы / пер. с англ. И. И. Мюрберг, А. Б. Толстова, Е. Н. Косиловой. М.Идея-Пресс, 2002. 160 с.
13. Дьюи Дж. Демократическое государство. URL: http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=101. – Дата звернення: 03.12.2017.
14. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Національна академія державного управління при Президентові України. К., НАДУ, 2011. Т 8. 630 с.
15. Золотарева Е. Концептуальные основы делиберативной демократии. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnye-osnovy-deliberativnoy-demokratii>. – Дата звернення: 13.01.2018.
16. Касавин И. Дискурс: специальные теории и философские проблемы. URL: <http://www.intelros.ru/subject/figures/kasavin-ilya-teodorovich/11758-diskurs-specialnye-teorii-i-filosofskie-problemy.html>. – Дата звернення: 18.05.2018.
17. Ковальов А. В. Партиципаторний напрям демократії як предтеча деліберативного підходу. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2018. Вип. 17, С. 180 – 186.
18. Ковальов А. В. Теоретичне підґрунтя концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна. Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць. 2018. Т. 129, С. 160 – 174.
19. Лікарчук Н.В. Політичний маркетинг: теоретичні та прикладні аспекти: автореф. Дис. д-ра політ. наук: 23.00.02 / Наталія Василівна Лікарчук. – Київ : Б.в., 2013. – 36 с.
20. Муфф Ш. К агонистической модели демократии. Логос. 2004. No 2. С. 180–197.
21. Омеличкин О. В. Делиберативная демократия: теоретические основания и перспективы. URL:

http://history.kemsu.ru/images/document/nauka/nauchnyepublikachii/2014__1.pdf.

– Дата звернення: 17.09.2018.

22. Печенюк Д. Партиципаторна теорія демократії як напрям сучасної американської політичної науки: історія становлення і концептуальні засади
URL: http://papers.univ.kiev.ua/1/filosofija_politologija/articles/pechenyuk-d-o-participatory-democratic-theory-as-a-school-of-contemporary-poli_19560.pdf –
Дата звернення: 04.08. 2018.

23. Проценко Н. Батракина Е. Делиберативная демократия и проблемы либеральной политики. URL: [file:///C:/Users/dell%2015z/Downloads/sfr_2013_4_10%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/dell%2015z/Downloads/sfr_2013_4_10%20(1).pdf). – Дата звернення: 18.09.2018.

24. Ролз Дж. Теория справедливости. Научный редактор издания профессор В. В. Целищев. Новосибирск: Издательство Новосибирского Университета, 1995. – 505 с.

25. Рейбрук Д. Против выборов. Ad Marginem, 2018. 200 с.

26. Рыбаков А. Поле публичной политики. URL: https://interactive-plus.ru/e-articles/info_collection-20150129/info_collection-20150129-6226.pdf. –
Дата звернення: 08.08.2018.

27. Флиивберг Б. Хабермас и Фуко – теоретики гражданского общества. Социологические исследования. 2000. No 2. С. 130 – 134.

28. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. СПб.: Наука, 2001. - 417 с.

29. Barber B. Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age. Berkeley: University of California Press, 2003. 320 p.

30. Benhabib S. Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy in Seyla Benhabib (ed.), Democracy and Difference, Princeton, 1996.

31. Benhabib S. Models of Public Space: Hanna Arendt, the Liberal Tradition, and Jurgen Habermas. Craig J. Calhoun. Habermas and the Public Space.- Cambridge, Mass: MIT Press, 1992.

32. Carter N. Workplace Democracy: Turning Workers into Citizens? / Participatory Democracy and Political Participation: Can Participatory Engineering Bring Citizens Back In? New York: Taylor & Francis, 2006. 256 p.
33. Cohen J. Deliberation and democracy legitimacy. Contemporary political philosophy: an anthology. ed. by Goodin R., Pettit Ph. Malden MA, 2006. P. 159–170.
34. Corchia L. Il sondaggio deliberativo di James S. Fishkin. Il Trimestrale. The Lab's Quarterly, 1. 2007.
35. Cronin T. Direct Democracy: The Politics of Initiative, Referendum and Recall. Replica Books, 2000. 304 p.
36. Dahl R. A democratic dilemma: system effectiveness versus citizen participation. Political science quarterly. 1994. Vol.109, № 1. P. 23-34.
37. Dahl R.A. Development and democratic culture. Consolidating the third wave democracies. Ed. by L. Diamond et al. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997. P.34-39.
38. Daly H, Costanza R., Prugh T. The Local Politics of Global Sustainability. - Island Press, 1999.196 p.
39. Dryzek J. Political Inclusion and the Dynamics of Democratization. The American Political Science Review, Vol.90, No.3.
40. Dryzek J. Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations. Oxford : University Press, 2002. 195 p.
41. Fezzi L. La corda rossa: la democrazia ateniese e il Deliberative Polling di James S. Fishkin, ComPol 9.1 (2008), pp. 47-58.
42. Fishkin J. Democracy and Deliberation: New Directions for Democratic Reform. New Haven and London: Yale University Press, 1991.
43. Fishkin J. The Dialogue of Justice: Toward a Self-Reflective Society. New Haven and London: Yale University Press, 1992.
44. Fishkin J. The Voice of the People: Public Opinion and Democracy. New Haven and London: Yale University Press, 1995.

45. Fishkin J. Laslett P. *Debating Deliberative Democracy*. Oxford: Blackwell, 2003.
46. Fishkin J. *Deliberation Day*. New Haven and London: Yale University Press, 2004.
47. Fishkin J. *When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
48. Fishkin J. *Tyranny and Legitimacy: A Critique of Political Theories*. The Johns Hopkins University Press, 1979.
49. Fishkin J. *Beyond Subjective Morality: Ethical Reasoning and Political Philosophy*. Yale University Press, 1986.
50. Fishkin J. *Limits of Obligation*. Yale University Press, 1982.
51. Fishkin J. *Justice, Equal Opportunity and the Family*. Yale University Press, 1984.
52. Fishkin J. *Population and Political Theory*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.
53. Fishkin J., Luskin R. 2005. Experimenting with a democratic ideal: deliberative polling and public opinion. *Acta Politica*. Palgrave Macmillan. 40 (3): 284–298.
54. Fishkin J., Luskin R., O'Flynn I., Russell D. 2012. Deliberating Across Deep Divides. *Political Studies*. 62 (1): 116–135.
55. Fishkin J. 2013. Deliberation by the People Themselves: Entry Points for the Public Voice. *Election Law Journal: Rules, Politics, and Policy*. 12 (4): 490–507.
56. Fishkin J., Luskin R. Siu A. 2014. Europolis and the European Public Sphere: Empirical Applications of a Counter-factual Ideal. *European Union Politics*. 15: 328–351.
57. Fitts M. Book review: *Democracy and Deliberation: New Directions for Democratic Reform*. By James S. Fishkin. URL: https://conservancy.umn.edu/bitstream/handle/11299/166812/10_01_BR_Fitts.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Дата звернення: 26.11.2017.

58. Held D. Models of Democracy. Stanford: Stanford University press, 1996. 392p.
59. Held D. Democracy and the global order. Stanford, California: Stanford University press, 1995. 324p.
60. Leib E. Towards a Practice of Deliberative Democracy: A proposal for a Popular Branch, 33 Rutgers L.J. 359 (2001-2002). URL: http://ir.lawnet.fordham.edu/faculty_scholarship/87. – Дата звернення: 25.06.2018.
61. Macpherson C. The life and times of liberal democracy. Oxford University Press, 1977. 120 p.
62. Mansbridge J. Beyond adversary democracy. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 398 p.
63. Miller D. Deliberative Democracy and Social Choice. Prospects for Democracy: North, South, East, West. Ed. by D. Held. Oxford : Polity, 1993. 412 p.
64. Ozanne J., Corus C., Saatcioglu B. The Philosophy and Methods of Deliberative Democracy: Implications for Public Policy and Marketing. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/7c7a/77bef5c73ba8230e9dd949ce830d24c4fb70.pdf>. – Дата звернення: 10.09.2018.
65. Pateman C. Participation and democratic theory. Cambridge: Cambridge University press, 1970. 122p.
66. Valadez J. M. Deliberative Democracy, Political Legitimacy, and Self-Determination in Multicultural Societies. Westview Press, 2001. 400 p.
67. Vick J. Participatory Democracy, Radical Democracy, and the Future of Democratic Theory. URL: <http://wpsa.research.pdx.edu/meet/2012/vick.pdf>. – Дата звернення: 18.04.2018.
68. Wolfe D. Varieties of Participatory Democracy and Democratic Theory. URL: http://www.mmisi.org/pr/16_01/wolfe.pdf. – Дата звернення: 09.05.2018.
69. Yturbe C. On Norberto Bobbio's theory of democracy. Polit. Theory. Newbury park etc. 1997, Vol. 15 (3), P. 377 – 400.

70. Zimmerman J. Participatory Democracy: Populism Revived. Praeger, 1986. 229 p.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПЦІЯ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ЗМІСТ ТА ПРИНЦИПИ ПРАКТИЧНОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

2.1 Соціально-політичні чинники розробки концепції деліберативної демократії

Проаналізувавши теоретичні засади концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна, логічним постає перехід до вивчення безпосереднього змісту досліджуваного наукового конструкту. Когнітивність закладена в усі природні та соціальні взаємодії. Саме тому одним із важливих моментів пізнання суті концепції американського вченого, на наш погляд, виступає аналіз чинників соціально-політичного характеру, які спонукали до розробки ідей та принципів деліберативного підходу у варіації Дж. Фішкіна.

Коріння проблем сучасної демократії, на думку вченого, криється у некоректній інтерпретації представницької демократії та її актуальних можливостей, викривленні її реальних потенцій та маніпуляціях з громадською свідомістю шляхом використання саме представницьких інструментів. Розглянемо більш детально, які саме недоліки представницької форми демократії можуть бути чинниками деструктивного розвитку ліберальних ідей загалом та стимулами до формування деліберативних альтернатив прийняття політичних рішень.

Дослідження демократичних реформ у США свідчить про те, що на усвідомлення протилежних цінностей деліберації та політичної рівності пішло багато часу. Спочатку американська політична система робила головний акцент на деліберації, згодом прогресивно додала інститути, які мали сприяти політичній рівності. Праймеріз, пряме обрання сенаторів тощо надали спільноті ширших можливостей щодо обрання своїх представників. Ініціативи та референдуми - збільшили безпосередню участь у виробленні політики.

Опитування (поли) мали більш дорадчий ефект. Проте, рух до політичної рівності мав наслідком непередбачуване зменшення деліберації. Численні соціологічні дослідження свідчили про те, що більшість пересічних громадян надто мало міркували про політику. Таке протистояння між деліберацією та політичною рівністю не є властивістю виключно політичної системи США.

Під політичною рівністю Дж. Фішкін розуміє рівне врахування преференцій кожного, при цьому кожен належить до певної релевантної групи (демосу), а рівне врахування означає однакову силу голосу для кожного [14]. Коріння деліберації криється у зважуванні, обговоренні, що може бути колективним чи індивідуальним, а також передбачати як дискусію, так і обдумування. Отже, деліберація – це зважування міркувань, що змагаються одне з одним, шляхом обговорення, яке є: 1) інформативним (аргументи повинні підкріплюватися належними фактичними даними); 2) збалансованим (аргументи мають зустрічатися з контраргументами); 3) добросовісним (учасники повинні мати бажання говорити та слухати з ввічливістю та повагою); 4) субстантивним (аргументи мають розглядатися чесно за заслугами, а не залежно від того, хто їх промовляє або як він це робить); 5) всебічним (усі точки зору, які підтримуються значною кількістю людей, повинні отримати свою частку уваги).

Проте, допоки щоденні обговорення не є нормою, зазначені вище критерії лишаються невимогливими. Вони не вимагають будь-якого конкретного стилю чи якості міркування, ще менше – прийняття якихось передумов. Вони переважно процедурні. Коли обговорення сприймається як континуум, воно стає досяжним. Це дозволяє перейти від мисленнєвих до реальних експериментів – проаналізувати результати зростаючої деліберації. Замість суперечливих умов, необхідних для закінчення мисленнєвого експерименту, ми можемо звернутися до аналізу поведінки учасників реального експерименту – не за гіпотетичною завісою ігнорування, а в актуальному світі політики та управління [23].

Дискусії між політичними елітами радше нагадують перемовини, аніж обговорення. Думки можуть змінюватися залежно від конкретних законодавчих пропозицій, але, насамперед, тому що перемовини змінили деталі чи контекст, а не через більш фундаментальні цінності або ж емпіричні умови. Законодавці, врешті решт, є представниками, які обрані, щоб бути «за» чи «проти» певних речей. Вони також знаходяться під тиском власних партій. Отже, навіть політика на рівні еліт необов'язково буде деліберативною [39].

Теоретично, саме громадянське суспільство має більше можливостей для реальної деліберації. Громадяни не скуті тиском виборців або партій, їм не треба позиціонуватися чи вести перемовини. Вони більш вільні у зміні власних поглядів, насамперед, тих, що стосуються фундаментальних питань (зважування того, що є, і того що має бути). Але на практиці, більшість людей знає і міркує про політику та управлінські процеси вкрай мало. І якщо й обговорюють якісь політичні аспекти, роблять це, переважно, з одностудцями, відтак, просто поділяють спільні погляди, а не обмінюються суперечливими ідеями, які можуть спровокувати зміну орієнтацій.

Учений переконаний, що громадськість дуже розумна, якщо ви даєте їй шанс. Якщо люди думають, що їхній голос насправді має значення, вони будуть робити важку роботу, вивчати інформативні книги, ставити експертам розумні питання, а потім приймати жорсткі рішення. Коли вони чують, що експерти не згодні, вони змушені думати самі за себе. Близько 70% змінюють свою думку в процесі обговорення.

Деліберативна (дорадча) демократія покликана залучити громадянське суспільство до процесу розробки політичних рішень, політична рівність, вимірювана участю у виборах, не гарантує демократичного характеру функціонування держави. На думку Дж. Фішкіна, процес дорадчої участі громадян має включати чотири етапи: з'ясування думок населення через звичайне опитування; відбір респондентів для участі в дорадчому форумі; повторне опитування учасників форуму щодо питань, які були обговорені;

поширення інформації про зважену думку учасників форуму через засоби масової інформації [19].

Концепція деліберативної демократії Джеймса Фішкіна стала однією з таких наукових розвідок, яка вирізняється не лише теоретичною вагою, а й має реальні прикладні вияви. Власне, удосконалення практичної соціально-політичної дійсності і стало ключовим мотивом американського науковця у розробці інструментів дорадчих консультувань.

Наріжною ідеєю деліберативного підходу є подолання недоліків представницької демократії, яка, на думку ученого, вже відіграла свою роль у формуванні демократичного суспільства і має бути замінена більш відповідною актуальним умовам життєдіяльності людства альтернативою – дорадчою демократією. При цьому автор концепції наголошує на принциповій відмінності його підходу від партисипаторного напрямку, який також базувався на критиці представництва інтересів громадян обранцями від народу, але пропонував повну відмову від представницьких інститутів і делегування повноважень. Деліберативна демократія виявляється менш радикальною щодо репрезентантів громадських інтересів і пропонує обмежити їхню діяльність за рахунок активізації публічного поля, в якому одним із провідних акторів буде безпосередньо громада. Але вона буде залучена до процесу обговорення конкретних проблем локального, регіонального, національного або навіть наднаціонального характеру з метою вироблення найбільш прийнятних з її позиції пропозицій рішень, які вже у ході прийняття політичних рішень будуть використовувати офіційні політики.

Сучасна представницька демократія, на переконання Джеймса Фішкіна, створює ряд небезпек, зокрема, загрозу «тиранії більшості». Під останньою дослідник має на увазі примітивізацію волевиявлення народу шляхом її обмеження процедурою виборів при абсолютній неувазі до інтересів меншості. Деліберативний пол створює умови, за яких усі позиції (в тому числі антагоністичні) будуть почуті. При цьому за належної аргументації ідея, яка

не була провідною на початку обговорення, може вийти у лідери дискусії і стати базою для вироблення подальшого рішення.

Ще одна небезпека представницької демократії криється у обмеженні доступу до громадської думки в сучасному демократичному суспільстві, в результаті чого відбувається деформація такого принципу демократії як політична рівність. Групи тиску (насамперед, великі корпорації) та політична еліта намагаються активно впливати на структуру та зміст громадської думки, по суті маніпулюючи останньою. Вони використовують слабку поінформованість мас на власну користь. Деліберативне опитування може забезпечити належний рівень поінформованості учасників неупередженими організаторами. «Вирішення нашої проблеми залежить від інституційних дизайнів, націлених на забезпечення репрезентативності та продуманості» [17, с. 17].

Деліберативне обговорення як мета-діалог несе ряд конструктивних змін, що розширюють демократичне поле: 1) відбувається зміна політичних установок (за рахунок висвітлення протилежних думок, а не спілкування виключно з односторонніми); 2) зміна інтенцій голосування за ту чи іншу ідею (усвідомлення кожним окремим громадянином власної значущості у соціально-політичних процесах); 3) перехід до колективної консистенції громади (усвідомлення превалювання загального блага над індивідуальним).

З точки зору процедурного аспекту, Джеймс Фішкін розробляє універсальну модель, яка була верифікована у різних країнах світу (не тільки демократичних) на різних рівнях (від розв'язання проблем локальних громад до обговорень ключових проблем в масштабах ЄС). Процес відбору учасників деліберативного полу передбачає використання наукової рандомної вибірки з урахуванням різних демографічних, гендерних, соціальних показників. Після обрання представників громади відбувається детальне анкетування учасників для виявлення їхньої думки з приводу питань, які будуть обговорюватися. Зазвичай, деліберативне опитування відбувається упродовж двох неробочих днів на громадських началах. Учасники отримують робочі матеріали від

організаторів та час на ознайомлення з ними. Потім відбувається загальне пленарне засідання, а також обговорення у менших за чисельністю робочих групах, які координуються модераторами. Основна функція модератора полягає у дотриманні балансу участі у процесі обговорення усіма учасниками. Саме у ході дискусії і мають місце позитивні зрушення, зміни преференцій часом бувають кардинальними. Деліберативний процес закінчується фінальним опитуванням, яке і демонструє основні зміни думок і настроїв громади. Офіційні представники влади, зазвичай, виступають у ролі замовників відповідних обговорень з метою виявлення реальної позиції громадян для прийняття подальшого політичного рішення, яке б мало більш демократичне підґрунтя.

Аналізуючи сучасні демократичні процеси, стан розвитку громадянського суспільства і об'єктивність висвітлення громадської думки політичною владою, американський дослідник Дж. Фішкін переконує, що сьогодні у представницьких демократіях домінує спотворене відображення публічної позиції. Деформації присутні й у способі їхнього формування. Політична еліта та групи інтересів намагаються активно впливати на структуру та зміст громадської думки, спираючись на фокус-групові тести, щоб згодом використати ці думки як демократичний мандат. З точки зору окремих демократичних теорій та концепцій ці практики цілком доречні (А. Познер, І. Шапіро, Й. Шумпетер тощо). Вони є лише контекстною умовою політичної конкуренції певних партій та організованих групових інтересів.

Однак, з позиції деліберативної демократії, прихильником якої є Дж. Фішкін, вище окреслені підходи оминають демократичність через невідповідність таким базовим принципам, як політична рівність та обговорення. Учений наполягає на необхідності пошуку шляхів репрезентації поглядів населення на рівних умовах і за умов належного осмислення, що має резюмуватися зваженими рішеннями.

Чому одночасно складно досягти інклюзивності та вдумливості, політичної рівності та обговорення? Прихильник деліберативної демократії

має власну відповідь на це запитання. Дж. Фішкін вважає, що дослідження обмежень масової думки в сучасних демократичних суспільствах, дозволить отримати об'єктивну відповідь. Окрім цього, науковець ставить перед собою ще більш далекоглядне завдання: пошук оптимальних шляхів подолання цих обмежень доступу до істинної публічної думки.

По-перше, важко ефективно мотивувати громадян у масовому суспільстві стати поінформованими. Рівень інформації про політичні чи публічні проблеми зазвичай невисокий. Дослідники мають пояснення для відповідної ситуації – «раціональне ігнорування» (Е. Даунз, С. Кітер, Р. Хардін тощо). «З точки зору багатьох ідеалів громадянства ми б хотіли, щоб ситуація виглядала інакше. Ми хотіли б, щоб громадяни мали змогу подавати інформовані голоси та мали достатньо даних для оцінки конкуруючих аргументів. Але більшість з нас має інші вимоги в наш час. Демократія, за якої б ми мали достатньо інформації, видавалася б такою, що передбачатиме забагато зустрічей» [17, с. 12].

По-друге, громадськість має менше «думок», які заслуговують на цю назву, аніж повідомляється зазвичай в опитуваннях. Під час останніх респонденти не люблять визнавати, що вони чогось не знають, тому радше обирають варіант відповіді навмання, аби лише не зізнатися у тому, що ніколи не міркували над цією проблемою. Підтвердженням цієї тези можуть слугувати наукові розвідки Дж. Бішопа, який з'ясував, що під час опитування щодо так званого Закону про зв'язки з громадськістю 1975 року, респонденти давали переконливі відповіді, хоча насправді, цей закон був суцільною фікцією [13, с. 27-30].

Безперечно, громадськість з багатьох питань має свою думку, але доволі часто вона поверхова, є наслідком окремих інформаційних шумів та газетних заголовків, відкрита для прийомів управління враженнями, удосконаленого індустрією переконання. Схоже, що демократія, за якої ми б мали виважену думку, знову передбачала б забагато зустрічей.

Третє обмеження пов'язане з тим, що навіть коли люди обговорюють політику, вони переважно роблять це з собі подібними (соціальні, культурні, економічні, світоглядні умови). І якщо хтось знає людину з різко протилежними політичними поглядами, з нею значно легше говорити про погоду, аніж про політичні проблеми, з приводу яких не знайти згоди. Насправді, розмовляти та слухати крізь кордони політичних розбіжностей видається надзвичайно складним завданням, що забиратиме забагато зусиль та передбачатиме багато (потенційно неприємних) зустрічей [36].

На перший погляд, можливості світової мережі Інтернет роблять консультування дуже легкими. У теорії інформація виглядає доступною та безмежною. Сучасні інформаційні технології дозволяють людям побачити і почути те, що вони хочуть, саме тоді, коли вони цього хочуть. Дж. Міл стверджує, що свобода думки, вираження поглядів та об'єднання спростять експозицію різних точок зору, дозволивши нам досягти або наблизитися до «індивідуальності» [8].

Але як свідчить практика, ми користуємося усіма технічними здобутками не для того, щоб дізнатися більше про протилежну думку, а щоб читати, слухати і дивитися те, що нам до вподоби, щоб спілкуватися з однодумцями. Технологічна експансія нашої легкості вибору призводить до припущення про існування ліберально-демократичного суспільства. Свобода дозволяє обирати нам меншу різноманітність та самонавіювати діалог із собі подібними. Сьогодні немає підстав вважати, що технології компенсують тенденцію міжособистісної політичної бесіди між схожими за багатьма показниками людьми.

Четверте обмеження для реальної громадської думки – це вразливість суспільства до маніпуляцій. Відсторонена та непроінформована громадськість піддається маніпуляціям значно легше за ту, що озброєна зваженими переконаннями, отриманими в результаті дискусій та обмірковувань. Це відбувається, насамперед, тому що такі думки більш нестабільні на індивідуальному рівні, поверхові та радше близькі до фантомних зразків. По-

друге, громадська думка в масовому суспільстві може бути відкритою для маніпулювання через низький рівень поінформованості спільноти. Якщо громада не має достатньої довідкової інформації, то певні передчасні факти можуть бути переконливими (відсутність уявлення про ширший контекст). Вибіркове посилення на реальні факти може дозволити зацікавленим сторонам маніпулювати громадською думкою. По-третє, коли люди мають мало інформації, вони з легкістю можуть потрапити до полону дезінформації. Навіть коли протилежна інформація була доступна громадськості, твердження, що Ірак був винним у подіях 9 вересня 2001 року, мало вагу під час формування подальшої стратегії національної безпеки США. По-четверте, стратегія маніпулювання на відміну від дезінформації представляє неповну, але оманливу інформацію. Якщо якийсь аргумент базується на істинній, але неповній інформації, має високий рівень популярності через рекламу, тоді громадськість може бути серйозно обманутою. По-п'яте, ще одним ключем до маніпулювань громадською думкою є практика вивіщення одного політичного аспекту над іншими в такий спосіб, що про інші напрями здається немає сенсу і міркувати. На практиці кандидат або політик змінює умови оцінки таким чином, що його сильні сторони стають вирішальними.

Отже, маніпулятивні техніки найкраще діють на неувважну та непроінформовану публіку. Таких людей легко переконати і показати однобічно переваги події, рішення чи політика. Навіть якщо людина зацікавлена та емоційно захоплена проблемою, нею можна маніпулювати шляхом дезінформації. У даному ключі постає питання: де межа між маніпулюванням та переконанням? Демократія має зберігати достатньо простору для свободи думки і вираження позицій, переконання за таких умов є природною діяльністю в межах цього захищеного простору. Маніпуляції теж можуть здійснюватися в межах цього простору, але тоді рівень деліберації (обговорення) буде дуже незначним [27].

Одним із ключових напрямів подолання перепон на шляху до реальної громадської думки постає, на думку Дж. Фішкіна, обговорення на основі

належної поінформованості та можливості почути протилежні думки. А це означає необхідність зміни вихідних умов формування громадської думки.

Досліджуючи багатовекторність демократичних перспектив, Дж. Фішкін звертає окрему увагу у власних наукових розвідках на імовірність трансформації демократії у тиранію більшості. Подібний варіант, на думку науковця, є одним з найбільш негативних сценаріїв розвитку сучасної демократії, що може призвести до деспотичного пригнічення інтересів окремого громадянина, якщо його позиція не збігається з думкою більшості, відтак, - до пригнічення прав і свобод особистості, нівелювання першопочаткових демократичних ідеалів та принципів.

Саме тому, американський дослідник розробляє концепцію дорадчої демократії, спроможної максимально урахувати як суспільні цілі, так і приватні інтереси шляхом інкорпорування у процеси прийняття демократичних політико-публічних рішень механізмів деліберації й, відповідно, уникнути тиранії мас. «... мова йде про уникнення того, що часто називають «тиранією більшості». Побоювання полягає в тому, що люди, навіть якщо вони вирішують демократично, можуть робити погані речі» [17, с. 50].

Якщо розглядати демократію, як політичний метод прийняття рішень, то пересторога може стосуватися того, що цей метод може мати своїм результатом деякі фундаментальні несправедливості, які виправдовують перекручування або й відмову від його принципів, принаймні, в деяких випадках. Загадаємо хрестоматійний приклад, який пропонує Йозеф Шумпетер у роботі «Капіталізм, соціалізм та демократія»: давайте перенесемося у гіпотетичну країну, яка демократично використовує переслідування християн, спалення відьом та забивання євреїв. Звичайно, ми не повинні схвалювати цю практику на тій підставі, що вона була прийнята відповідно до правил демократичної процедури [50, с. 242].

Проблема тиранії більшості розглядалася й багатьма іншими мислителями, зокрема, Дж. Медісоном, А. де Токвілем, Дж. С. Мілем тощо. Спільний висновок резюмує їхні позиції: тиранія більшості викликає суттєве

занепокоєння (навіть більше за тиранію меншості), оскільки створює надзвичайно різкий конфлікт між очевидною волею народу та правосуддям.

Дж. Фішкін переконаний, що страх перед тиранією більшості був одним із основних мотивів оригінального дизайну конституції США. Саме тому, на думку дослідника, Дж. Медісон свого часу надавав перевагу терміну «республіка» над поняттям «демократія», вбачаючи в першому такий вид управління, який базується на схемі представництва. І у свою чергу, критично сприймав пряму демократію часів давньогрецьких міст-полісів, коли спільна пристрасть та інтерес більшості видавалися за волю всіх, і жертва слабкою стороною або неприємною людиною не вважалася антидемократичним актом.

Наслідуючи логіку свого академічного наставника Р. А. Даля, Дж. Фішкін пропонує розглядати тиранію (чи то більшості, чи то меншості), як вибір політики, яка чинить суворі позбавлення сутнісних інтересів, за наявності альтернативної політики, що не передбачає жодних жорстких обмежень [16, с. 51]. Безперечно, тут виникає доволі багато запитань до науковця: що мається на увазі під «сутнісними інтересами», коли «політики» можуть вважатися альтернативними одна одній тощо?

Відповіді можна віднайти у монографії ученого «Тиранія та легітимність: критика політичних теорій» (1979). Тут під сутнісними інтересами Дж. Фішкін розуміє спосіб буття людей, їхні основні переконання, здоров'я та життя, якими вони не повинні жертвувати за дійсної демократії. Політики ж учений визначає альтернативними тоді, коли вони не можуть бути реалізовані обидві в силу ресурсних обмежень. За таких умов люди та політики повинні обирати між варіантами А та Б, навіть якщо вони знаходяться в різних галузевих площинах [18].

Дж. Фішкін вважає неприйнятним, коли населення обирає шлях чинити погано відносно певної своєї групи, якщо такого вибору можна повністю уникнути. Таку ситуацію вчений характеризує як «трагічний вибір». Збереження нетиранічних умов визнається пріоритетом. А для цього вибір політики має враховувати не лише бажання більшості, а й преференції

інакомислячих, принаймні, передбачати інтенції прибічників певної політики переконати чи мотивувати тих, хто може за такої політики щось втратити. Відтак, більш резонною постає відмова від певного політичного рішення ніж його виконання [42].

Комплексність аналізу тиранії більшості передбачає розробку класифікації неприйнятних депривацій. До останньої Дж. Фішкін відносить порушення прав людини, необхідних для виживання або ствердження людської гідності, а також загрози згадуваним раніше сутнісним інтересам. Тим не менш, соціально-політична практика створює прецеденти, коли усі наявні альтернативи політик передбачають депривації для якихось осіб або груп.

Одну зі спроб розв'язання вище наведеної дилеми знаходимо у роботі Р. А. Даля «Вступ до демократичної теорії». Учений пропонує баланс інтенсивностей як сучасний аналог медісонівській дискусії. Ідея полягає у тому, що якщо меншість справді сильно відчуває проблему та її позиція відкидається апатичною більшістю, тоді загальна вага думки може виступати за меншість [16]. Проте, це зусилля сконцентрувати предметне обговорення на процесі зрештою виявляється приреченим.

«Ключовим є те, що більшість хоче вчинити погано по відношенню до меншості – нав'язує суворі депривації – а не те, що меншість відчувається сильнішою за більшість» [17, с. 53].

Можна лишити відкритою дискусію стосовно рівня жорсткості депривацій, але чим жорсткішими вони є і чим легше їх уникнути, тим імовірнішою є тиранія більшості.

Уникання тиранії мас, на думку Дж. Фішкіна, є одним із базових принципів демократії поряд із політичною рівністю, обговоренням та участю. Оптимальне дотримання цих принципів учений знаходить у деліберативній демократії в результаті компаративного дослідження останньої зі змагальною, елітарною та партисипаторною моделями.

2.2 Зміст та методика проведення публічних консультувань

Розвиток демократії – перманентний процес, нові зовнішні умови та виклики спричиняють інтенсифікацію трансформації та модернізації демократичних інститутів та інструментарію. Разом із практикою демократії видозмінюється теорія, перебуваючи у постійному науковому пошуку концептів обґрунтування прикладних процесів. Концепція деліберативної демократії Дж. Фішкіна – один із прикладів сучасної «живої» теорії, яка має на меті відповідати, а почасти й передбачати реальні демократичні процеси. Її дослідження розкриває зміст і цілі публічних консультувань, надає можливість виокремлення переваг деліберативної методології поряд із представницькою.

Серед дослідників науковий акцент на теоретичних та практичних проблемах деліберативної політики робили Л. Боббіо [15], П. Віпіана [51], Дж. Гастіл [22], Р. Гудін [24], А. Кадлек [26], А. Ладен [28], Дж. Маркіонна [34], С. Мачедо [31], М. Небло [40], П. Ньювенбург [41], Л. Пелліццоні [43], Ф. Петіт [45], А. Рон [48], А. Флорідія [20], К. Хендрікс [25] та багато інших. Проте, особливості деліберативної методології Дж. Фішкіна є недостатньо висвітленими, особливо у вітчизняній науковій традиції.

Саме тому мета цього підрозділу полягає у ґрунтовному аналізі наукового підходу Дж. Фішкіна до проблеми публічних консультувань, а також глибинному вивченні основ деліберативних обговорень.

Деліберативна демократія Дж. Фішкіна – це набір інструментів з удосконалення демократії, методологія максимізації політичної участі громадян, їхньої ролі у розробці та прийнятті політичних рішень. Деліберація як спосіб консультування демократичної держави із громадянським суспільством сприяє зміцненню публічної політики, яка формується на перехресті державного та суспільного. Це не просто розробка нових інститутів та організацій, що зможуть більш адекватно відображати інтереси громадян, це пряма участь населення у публічному дискурсі.

У той самий час, деліберативну демократію не можна ототожнювати з партисипаторною (учасницькою) демократією. Адже, вони різняться вихідними цілями: перша прагне збільшення політичної активності і залучення населення, друга – поступової відмови від традиційних представницьких органів держави, їхньої повномірної заміни суспільною структурою, яка координуватиме повний цикл розробки і прийняття усіх політичних рішень. У цьому сенсі, деліберативна демократія як наукова концепція постає більш реалістичною та практичною, натомість як партисипаторний підхід постає нормативним регулятивом, своєрідним ідеальним мірилом для прикладної царини.

Отже, публічні консультування є одним із ключових інструментів дорадчої демократії. Але чи всі види публічних консультувань можна віднести до чистих типів деліберативного ґатунку, які є традиційними, а які інноваційними, і в чому полягає їхня концептуальна відмінність?

Дж. Фішкін як автор концепції деліберативної демократії приділяє значну увагу дослідженню цього аспекту у власних наукових пошуках. Відтак, має чітку позицію та аргументацію, які заслуговують на увагу всіх тих учених, що вивчають проблематику демократії загалом та дорадчої зокрема.

На думку дослідника, демократія набуде максимізації власних потенцій лише тоді, коли громадяни усвідомлять себе не умовами можливості демократії, а тими, хто вирішує в демократичних умовах. «Ми живемо в епоху демократичних експериментів – як у наших офіційних установах, так і в багатьох неофіційних способах консультування з громадськістю. Багато методів та технологій можуть бути використані для надання голосу громадськості. Але деякі формують уявлення про громадську думку наче через відображення з будинку кривих дзеркал» [17, с. 12].

Ця позиція Дж. Фішкіна має широку підтримку у науковому колі. Так, Говард Рейнгольд, досліджуючи особливості та перспективи цифрових технологій у політичній площині, доходить висновку, що сьгодні комп'ютеризація та інформатизація почасти використовуються з метою

приглушення або ж спотворення реальної громадської думки. Публічна воля, верифікована електронним листуванням, зведена в Інтернет-таблицях, видається репрезентативною, але у дійсності являє собою інтереси добре організованих зацікавлених груп [47].

Перетинаючи кордон теоретичних здобутків свого наукового наставника Роберта Даля, який у контексті авторської концепції плюралістичної демократії наголошував на необхідності активного плекання громадянської компетентності [4], Дж. Фішкін розвиває прикладний аспект відповідної якості через урахування об'єктивної позиції населення шляхом перманентних консультувань. Учений задається питанням, хто виступає від імені громадян? І зазначає, що за демократичного політичного режиму існує безліч механізмів артикуляції громадської думки. До їхньої оцінки дослідник підходить з точки зору таких демократичних цінностей, як обговорення та політична рівність.

Сучасний демократичний досвід щодо виявлення громадської думки, на переконання дослідника, вирізняється двома протилежними дизайнами: 1) відображення позиції населення за погіршених умов для міркувань з приводу ти чи інших проблемних питань; 2) більш деліберативний підхід, що надає уявлення про можливу громадську думку за кращих умов для розмірковування. «Складний вибір – інакше кажучи – знаходиться між ослабленою, але фактичною думкою, та дорадчим, але контрфактичним висновком, з іншого боку» [17, с. 19].

Перший дизайн видає «знімок» публічної думки, але за умов, коли люди багато не міркували над проблемою. Більше того, вони є мало проінформованими та неуважними щодо неї, а також незалученими до процесу розв'язання озвученої проблеми. Другий дизайн пропонує вияв того, що громадська думка могла б видати з приводу певного питання, якби громадськість була більш обізнаною, уважною та залученою. Саме цей шлях дає можливість реалізації деліберативної або ж «рафінованої» громадської думки.

Дж. Фішкін визначає деліберативну громадську думку, як таку, що була протестована конкуруючими аргументами та вироблена з урахуванням інформації, яку сумлінно надають люди з протилежними поглядами. Думку ж населення, яка не пройшла вище озвученої обробки, учений пропонує називати «сирою». «Сира» громадська думка регулярно висловлюється всіма засобами масової демократії – ініціативами, референдумами, опитуваннями, фокус-групами тощо. Сучасна історія США, на думку науковця, рясніє прикладами розширення використання масової демократії. Приміром, перетворення Колегії виборників на механізм агрегації голосів або ж різке збільшення прямих праймеріз кандидатів на президентських виборах, особливо після реформ Макговерна-Фрейзера у 1970-х роках тощо.

Відмінність між двома формами громадської думки – «сирою» та «рафінованою» - приблизно відповідає, але повномірно не співпадає з аналогічною розбіжністю між прямою та безпосередньою демократією. Один із найбільш дієвих інститутів масової демократії, що відображає поточний стан громадської думки з усіма її обмеженнями, - опитування громадської думки (public opinion poll). Хоча опитування тісно пов'язані з прямою демократією, вони використовують статистичні зразки, які репрезентують загаль. Члени такого «представницького» зразку формуються шляхом випадкової вибірки, а не виборами. Вони представляють громадську думку, будучи маленьким органом, що відповідає за всіх, за значно більшу електоральну масу суспільства.

Науковець наголошує на тому, що ці два дизайни, насамперед, різняться принципами відображення публічної позиції: перший функціонує як дзеркало, другий – як фільтр. «Американські Засновники поклалися на метафору фільтру. Представницькі інститути мали рафінувати громадську думку шляхом обговорення. Супротивники елітної фільтрації, починаючи з антифедералістів, спиралися на інше поняття представництва. Представники мали максимально наблизитися, щоб слугувати «дзеркалом» громадськості та її актуальних поглядів. «Дзеркало» пропонує картину громадської думки без

прикрас, навіть якщо вона ослаблена та неуважна. Суперечливі зображення свідчать про складний вибір між *рефлексивною* думкою фільтру та *рефлексованою* думкою дзеркалом» [17, с. 21].

Насправді, вибір непростий. З одного боку, знаходимо вивірений на практиці дієвий дизайн «дзеркала», який, на перший погляд, задовольняє усіх учасників демократичного процесу (політиків та народ), з іншого боку – маємо гіпотетичну можливість «фільтру» з удосконалення демократичного правління шляхом поліпшення умов для політичної участі населення у прийнятті рішень, відтак, - збільшення рівня їхньої політичної культури та компетенцій, а також розширення ареалу залучення пересічних громадян до публічної політики. Для того, щоб замінити звичний панівний дизайн на новий, треба мати цілу низку реалізованих кондицій: 1) верифікацію переваг «фільтру» над «дзеркалом»; 2) мотивацію політиків до змін; 3) ініціативи громадянського суспільства; 4) теоретичні основи для практичних перетворень тощо.

«Американська демократія є палімпсестом політичних можливостей. Як і на картині, що накладається вже на існуюче зображення, попередній шар може проглядатися. Але для більшості американців складно зрозуміти ті уривки та шматки попередньої картини. Чому в нас існує Колегія виборників? Чому Сенат набагато менший за Палату представників? Чому ми надаємо перевагу ідеї «конвенції» над розробкою конституції та ратифікації...» [17, с. 21].

Насправді, попереднє бачення має узгодженість та часто посилюється наступними реформами. Спочатку Сенат передбачався, як малий дорадчий орган, що обирається опосередковано. Колегія виборників спершу мала бути дорадчим органом (у кожному штаті) для вільного вибору виборцями найбільш кваліфікованого кандидата. Ключовим бажанням у конституційному проектуванні Батьків-засновників було створення умов, за яких було б можливим формулювання та вираження громадської думки. Адже як зазначав ще Дж. Медісон у «Федералісті» № 55: «Коли кожен афінянин був би Сократом, кожна афінська асамблея все одно була б натовпом» [32].

«Фільтр» можна розглядати як деліберативний процес, у ході якого представники шляхом особистої дискусії можуть доходити до зважених міркувань з приводу тих чи інших публічних питань. Небезпека полягає у тому, що якщо соціальний контекст охоплює завелику кількість людей, або якщо мотиви учасників відволікаються специфічними інтересами, і в результаті відбувається фракціонування, тоді деліберативна демократія буде неможливою.

Дж. Рейков вдало підмічає, що «одне з найбільш поширених бажань у американському розумінні представництва на момент заснування полягало у тому, щоб представницька асамблея... була «у мініатюрі точним портретом населення в цілому» [46, с. 203].

У руках же антифедералістів це поняття стало підставою для заперечення очевидної елітарності фільтраційної метафори, оскільки очікувалося, що лише освічені вищі класи зможуть брати участь у малих елітних зборах. Дзеркальний же підхід визнавався проявом справедливості та рівності. Відповідно до дзеркальної теорії представництва, антифедералісти схилилися до регулярних виборів, обмежень термінів та будь-яких інших засобів, які б збільшували подібність між представниками і тими, кого вони представляють.

На думку ж федералістів, зібрання всіх людей відповідає рівню зборів, які матимуть найнижчу віддачу загальному благу. Підтвердженням цієї тези слугує ідея Дж. Медісона, яку знаходимо у «Федералісті» № 10: мала представницька група дасть більш чітке уявлення про суспільне благо, аніж коли «самі люди будуть скликані з цією метою» [33].

«Засновники вважали, що громадська думка, коли вона відфільтровується шляхом дорадчих процесів, швидше слугуватиме суспільному благу та униканню поведінки натовпу, що загрожує тиранією більшості» [1, с. 23].

Дилеми, з якими зіткнулися федералісти та антифедералісти під час народження Конституції США, мали резонанс і на сучасному етапі, приміром, у проблемах побудови нової конституційної структури ЄС. Так, проведений референдум у Род-Айленді, став приводом для відхилення прийняття

Конституції. Схожа «конституційна криза» мала місце у 2005-2006 роках й у Європейському Союзі.

Як відмічає Т. Сидорук, «Серед головних нововведень Конституції – юридичний статус ЄС; запровадження посади президента Європейської Ради та міністра закордонних справ ЄС; внесення до договору Хартії основних прав, яка, відтак, повинна стати обов’язковою до виконання; удосконалення інституційної структури; подальше обмеження застосування права вето при ухваленні рішень; залучення до прийняття рішень у ЄС національних парламентів тощо. Однак після того, як референдуми про ратифікацію у Франції (29 травня 2005 р.) і Нідерландах (1 червня 2005 р.) дали негативний результат, стало зрозуміло, що документ у такому вигляді прийняти не вдасться... З держав, які не почали процес ратифікації або заморозили його на невизначений термін, найбільшими противниками Конституційної угоди були Великобританія, Польща і Чехія. Їхні політичні еліти не приховували, що на будь-які кроки, які можна було б розцінити як відмову від суверенітету на користь об’єднаної Європи, ці країни не підуть» [11].

Незалежно від того, чи стосується питання конституційних змін, чи державної політики, поєднання політичної рівності та обговорення, як і раніше, лишається проблематичним. Як отримати схвалення людей, коли вони є добре проінформованими з приводу того, з чим вони мають погодитись?

Дж. Фішкін пропонує розглядати аспект консультувань з громадянами з урахуванням двох ключових векторів: 1) яка форма громадської думки оцінюється (що?); 2) чия думка оцінюється (хто?). Щодо першого вектору, на думку науковця, може бути лише два варіанти відповіді – «сира» або «рафінована» публічна позиція. Стосовно другого – варіативний ряд дещо ширший: люди, з якими консультуються, можуть самовизначатися; можуть обиратися за допомогою таких методів, які прагнуть бути репрезентативними без випадкової вибірки; можуть обиратися через випадкову вибірку, можуть бути обраними; можуть представлятися всіма виборцями (або членами групи, з якими проводиться консультація). Приведення в єдину площину цих двох

вимірів резюмується появою восьми моделей консультування з громадськістю (Таб. 1).

	Спосіб відбору			
Громадська думка	1.Само-визначення	2.Невипад. вибірка	3.Випадкова вибірка	2. «Усі»
А. «Сира»	1А Опитування самообраних	2А Опитування окремих	3А Опитування більшості	4А Демократ. референдум
Б. «Рафінована»	1Б Групи з дискусій	2Б Журі громадян	3Б Деліберативні опитування	4Б «День деліберації»

Таблиця 1

Перша категорія (1А) представляє собою зріз думки громадян за їхньою ініціативою, без науково обґрунтованої вибірки. Сьогодні це можуть бути різного роду голосування в Інтернеті, раніше – телефонні дзвінки на радіо з метою висловити власну позицію з певного питання. Переважно, участь у подібних зрізах беруть найбільш зацікавлені і мотивовані щодо обговорюваної проблеми представники соціуму. Вони самостійно визначають себе учасниками відповідних опитувань, відтак, вони є самообраними.

Яскравим прикладом небезпек опитування самообраних (SLOPs) можна назвати світову консультацію журналу «Time» щодо «людини століття». Видання пропонувало голосування у кількох категоріях: найвидатніший мислитель; найвидатніший державний діяч; найвидатніший культурний діяч; найкращий керівник промисловості. На диво, у кожній категорії лідирувала з великим відривом одна людина. Це був Ататюрк. Виявилося, що народ Туреччини підійшов до цього голосування найбільш організовано. Вони відправляли листівки, факсові повідомлення, голосували за допомогою Інтернету тощо. У результаті були отримані «валідні» дані, однак, такі, що не є об'єктивними. Як бачимо, такий метод надає дуже викривлену інформацію.

Медіа структури регулярно проводять такі опитування в Інтернеті з приводу широкого спектру політичних чи соціальних питань. SLOP залучає відвідувачів веб-сайтів, дає людям відчуття повноважень (вони реєструють свої думки), але продукує дані, що вводять в оману, пропонуючи спотворене зображення громадської думки. Налаштовані більш інтенсивно намагаються зареєструвати власні погляди, часом навіть не один раз. Так, під час президентських перегонів 2008 року у США Рон Пол «знищив» опозицію в онлайн опитуваннях, лідируючи з поміж кандидатів-республіканців із вигідним запасом, хоча при цьому мав невиразні показники у науково організованих опитуваннях. Цей шлях є добре протореним, але хибним.

Панує думка, що технології можуть полегшити та спростити реалізацію античних форм демократії. Але опитування самообраних радше повертаються до практики древньої Спарти, аніж стародавніх Афін. У Спарті існувала практика, що звалася «Крик». Кандидати могли заповнити зал власними прихильниками, і переможець визначався рівнем гучності оплесків.

Труднощі з категорією 1А криються в тому, що вона пропонує картину громадської думки, яке не є ані представницькою, ані дорадчою. Вона пропонує «сиру» громадську думку, спотворену і часткову (через обмеженість добору учасників). Відтак, ця категорія не задовольняє жодну з двох демократичних цінностей (ані рівність, ані консультування).

У той же час вагомою альтернативою цій категорії виступає серйозне обговорення у межах дискусійних груп (категорія 1Б). Якщо групи з дискусій пропонують можливість зважування ключових альтернативних аргументів, які співгромадяни хочуть підняти на обговорення, вони можуть сягнути рівня деліберації, навіть якщо учасники не є ідеальним віддзеркаленням усього народу.

Так, приміром, фундація Кеттерінга підтримує велику мережу «Форумів з національних питань» (NIF) як у США, так і поза їхніми межами, під час яких тисячі бажаючих долучаються до свідомого обговорення, будучи забезпеченими збалансованими брифінговими матеріалами. Ці учасники

зустрічаються у церквах, школах, місцях зборів сусідів і годинами обговорюють можливі альтернативи. Тим не менш, попри обговорення та фільтрацію, їхні висновки не репрезентують погляди усього населення. Якщо, наприклад, самообрана група переважно представляє середній клас, складається з високоосвічених людей з приблизно однаковими ідеологічними уподобаннями, тоді вона обмежена у конкуруючих аргументах. «Відсутність різноманіття серед тих, хто обговорює, сама по собі може бути обмеженням якості обговорення» [17, с. 26].

Проте, групи з дискусій за умови забезпечення належними інформаційними даними та фаховими модераторами (чим частково компенсується відсутність різноманіття у складі учасників) в значній мірі служать демократичній цінності обговорення. Однак, такі групи явно не відповідають досягненню двох основних цінностей.

Наступна категорія 2А поєднує у собі «сиру» громадську думку з методами добору, щоб досягти певного рівня репрезентативності, але ці методи не включають імовірну вибірку. Деякі види публічних опитувань підпадають під цю категорію. Ті, хто використовує вибірку квот (все ще поширену в багатьох демократичних державах за межами США), виправдовують цей метод як спробу наблизитися до імовірної вибірки. Яскравими невдалими прикладами використання квотної вибірки можна назвати провал 1948 року Дьюї / Трумена, а також загальнонаціональні вибори у Великій Британії 1992 року.

Категорія 2Б використовує методи недовільної вибірки з метою досягнення більш дорадчої громадської думки. Існує безліч методів консультувань з громадськістю, що підпадають під цю категорію. Так звані журі громадян (присяжних), що формуються з невеликої кількості осіб (12 чи 18) за квотним принципом з метою обговорення певних публічних питань упродовж декількох днів або навіть тижнів. Консенсусні конференції починаються з самовисунення учасників, а закінчуються добром

представників на квотній основі з метою наближення до приблизної репрезентативності.

Категорія 3А поєднує зразки імовірності та «сиру» громадську думку. Її яскравим прикладом можна вважати опитування громадської думки. У найбільш розвиненій формі воно спроможне подолати перекрученість репрезентативності у SLOP, а також мати менше спотворень ніж у не випадковій вибірці (2Б). Таке опитування громадської думки відображає лише тонку «верхівку» публічного голосу. Хоча на початковому етапі використання передбачалося, що воно зможе поєднати політичну рівність та деліберацію, говорячи термінологією Дж. Фішкіна, поєднати «дзеркало» та «фільтр».

Деліберативне опитування (категорія 3Б) було розроблено з метою поєднання випадкової вибірки та обговорення. Такий вид опитування покладається на інструментарій соціальних наук та здійснюється з метою виявлення, якою б могла бути громадська думка стосовно тих чи інших суспільних проблем (по суті, квазі-експеримент), і подальшого використання результатів у реальному публічному дискурсі, в актуальному політичному процесі. Учасники опитування, які обираються шляхом довільної вибірки, постають дзеркалом населення, й у той самий час, піддаються фільтру досвіду обговорення.

Кожен аспект цього процесу формується з метою полегшення поінформованої та збалансованої дискусії. Після проведення початкового опитування, учасників згодом запрошують до безпосередніх обговорень на вихідних. Їм надаються ретельно вивірені матеріали для забезпечення початкового базису діалогу. Випадковим чином учасників ділять на менші групи для обговорень з підготовленими модераторами, заохочують ставити питання конкуруючим експертам та політикам на більших пленарних засіданнях. Модератори намагаються створити і підтримувати комфортну атмосферу, за якої учасники уважно слухають один одного у безпечному публічному просторі, а також не дозволяють нікому домінувати у дискусії.

Наприкінці вихідних учасники отримують такі самі конфіденційні анкети, як і на початку, і підсумкові рішення в остаточному опитуванні, як правило, ретранслюють результати проведених обговорень [30, с. 455-487].

На перший погляд, «мікросвіт» вихідних є доволі репрезентативним, як щодо поглядів, так і демографічного аспекту, у порівнянні з базовими дослідженнями та даними перепису населення. Проте, у реальному житті громадськість зрідка буде так само мотивована до обізнаності та зацікавленості, як представники деліберативних опитувань.

Дорадче опитування, як і конвенційне опитування категорії 3А, досягає інклюзивності через політичну рівність та однакове ставлення до тих, хто був обраний випадковою вибіркою, пропонуючи кожній людині у загальній вибірці теоретично рівні шанси бути виборцем, що приймає рішення. Але політична рівність не є єдиною формою інклюзивності. Інший метод – масова участь. Саме його використовують дві фінальні категорії (4А та 4Б).

Ці дві категорії схожі на попередні (3А та 3Б) за винятком того, що за умов ідеального виконання, вони можуть запропонувати повну реалізацію результатів, отриманих науковими вибірками в категоріях 3А та 3Б. Якщо людей залучають до масових консультацій (голосування та референдум), тоді категорія 4А представлятиме ті ж позиції, що й опитування громадської думки в категорії 3А. Одна з ключових проблем в контексті використання масових консультацій полягає у тому, що часто низька явка псує репрезентативність отриманих даних. Іноді участь у референдумі чи національних виборах настільки низька, що виявляється складним розрізнити результати, отримані під час масових консультацій та SLOP. Безперечно, існують дієві інституційні заходи з подолання низької явки на виборчі дільниці. Так приміром, у Австралії існує давня ефективна традиція примусового голосування, коли ті, хто не взяв участі, змушені сплатити серйозний штраф.

Однак, очевидно, що примусове голосування мало чим може зарадити у підвищенні рівня знань та залученості громадян, на відміну від партисипаторного рівня. Австралійський досвід демонструє такі ж стратегічні

маніпуляції, як і інші представницькі демократії. Майже універсальна явка не підвищить рівень дискурсу і не представить рафіновані преференції.

Отже, останній варіант у запропонованій Дж. Фішкіним таблиці – категорія 4Б. Свого часу вона була розроблена цим дослідником у тісній співпраці з Брюсом Акерманом з метою виведення деліберативної громадської думки на рівень масової демократії, насамперед, це стосується виборчого контексту. «День деліберації» покликаний подолати недосконалість категорії 3Б (неможливість мотивувати все населення країни подолати раціональне невігластво та взяти участь у дискусії з метою вироблення виваженого судження).

Ідея полягає у запровадженні національного свята, під час якого виборців будуть запрошувати та заохочувати до участі у локальних, випадковим чином розподілених дискусійних групах з метою підготовки до процесу голосування через тиждень. Кандидати від основних партій мають робити презентації, які транслюватимуться національними засобами масової інформації, і місцеві дискусії на малих групах визначатимуть ключові питання, спрямовані до локальних представників партій. Ключовим моментом є запровадження оплати (150\$) для кожного громадянина за повноцінну участь у заході. Як показує практика деліберативних опитувань, навіть один день з інформування та залучення громадян до процесу обговорення може кардинально вплинути на їхню позицію та переконання. У «День Д» кандидати від партій знатимуть, що населення добре поінформоване, відповідно, захочуть адаптувати свої пропозиції до запитів. Безперечно, день деліберації не єдино можливий варіант залучення громади до консультувань, але це перший інституціалізований інструмент.

Резюмуючи методологію публічних консультувань, запроповану Дж. Фішкіним, відмітимо, що лише два варіанти з восьми відповідають двом критеріям (політичній рівності та обговоренню). Це категорії 3Б та 4Б – деліберативне опитування та день деліберації. Перше є практичним та реалістичним ідеалом для мікркосму, другий – може застосовуватися у

масштабах усього суспільства за умови підтримки з боку політичної волі. Ці можливості та схема, в якій вони представлені, радше являють собою не остаточне розв'язання, а внесок до перманентного діалогу щодо реалізації основних демократичних цінностей. Подальший вектор наукових розвідок може стосуватися вивчення можливостей експліцитного застосування деліберативних принципів в українській соціально-політичній дійсності.

Деліберативне опитування (ЗБ) стало широко розповсюдженою методикою збільшення публічної активності громадян, їхнього залучення до процесів прийняття важливих для спільноти різних масштабів соціально-політичних рішень. Сьогодні цей інструмент допомагає не лише збагатити політичну культуру громадян, а й наблизити прийняті політиками рішення до реальних інтересів та потреб громади.

Вивчаючи різні форми деліберації (громадські суди, групи планування) Я. Вигнаньські у статті «Деліберативна демократія – поміж безпосередньою та представницькою демократією», також аналізує й специфіку деліберативних полів і надає наступну дескрипцію методу. «Спочатку формулюється проблема. Потім розробляються матеріали, що максимально об'єктивно презентують можливі рішення. Матеріали розсилаються відібраним учасникам із відповідним випередженням, яке дозволить їх глибоко вивчити. Багато зусиль витрачається на те, щоб переконати відібраних осіб до участі у заході. Учасники зустрічаються на 1—2 дні (якщо це необхідно, їм відшкодовують витрати на транспорт та перебування у місці проведення, іноді виплачується невеликий гонорар. Зібрані учасники спочатку беруть участь у навчанні, на якому обговорюються методи роботи. Потім їх розподіляють на групи, у яких навчені модератори слідкують за тим, щоб дискусія мала структурований характер та щоб кожна особа мала рівні можливості участі у розмові (навіть ті, хто зазвичай публічно не висловлюється). Групи можуть запрошувати експертів чи осіб, що ухвалюють рішення, ці запрошені особи мають відповідати на питання, але не тиснути чи переконувати. Потім група повторно зустрічається на пленарній сесії, під час якої можна вислухати

інформацію щодо результатів роботи інших груп та поставити питання. На завершення через процедуру таємного голосування учасники висловлюють свої преференції. Остаточне рішення не є обов'язковим для влади. Сила рішення має характер домовленості» [3, с. 31].

«Фішкін розробив метод виявлення такої думки, яка б сформувалася у респондентів, якби вони були максимально поінформовані про відповідні проблеми і формували своє ставлення до них в дискусіях з фахівцями і представниками різних груп населення. Загальна схема збагачення включає три етапи» [5, с. 85].

Розглянемо кожен із цих етапів більш детально. Під час першого етапу відбувається базове опитування громадської думки на основі стандартної геллапівської методики, тобто здійснюється аналіз буденної позиції громадян після попередньо здійсненої наукової вибірки з відповідної генеральної сукупності.

Другий етап характеризується своєрідним удосконаленням поглядів, установок, мотивацій усіх учасників попереднього опитування. Яким чином це відбувається? Уся сукупність представників опитування ділиться на дві групи: 1) експериментальну та 2) контрольну. Експериментальна група, у свою чергу, дрібниться на ще менші за чисельним складом підгрупи, учасники яких отримують додаткову інформацію щодо обговорюваної проблеми чи то шляхом безпосередньої комунікації з експертами, чи то у формі спеціально підготовлених систематизованих матеріалів у теках, чи то в електронному форматі на електронну пошту надходить структурована добірка об'єктивних даних стосовно заданої проблематики.

І врешті, на третьому етапі здійснюється повторне опитування учасників деліберативної, що, зазвичай, відбувається за кілька днів після первинного опитування, але в окремих випадках може мати місце і за кілька місяців. Цей час не минає марно, адже після «збагачення» «сирої» думки учасників проекту, їхня позиція демонструє суттєві кількісні та якісні зміни. Насамперед, люди стають поінформованими та небайдужими. І, зазвичай, навіть один

такий досвід участі в деліберативному полі змінює громадянську позицію особи на більш активну та відповідальну.

«Мета етапу збагачення - корекція, зміна установок респондентів. Або інакше: збагачення - це «переведення» (розвиток, просування) соціальної групи (точніше – представників, які її репрезентують) з одного соціального простору в інший: з конкретного середовища - до абстрактного, зі стану низької інформованості - до позиції «майже» експерта» [5, с. 85].

Отже, «загальна схема опитування збагаченої громадської думки включає первинне опитування, витяг із сукупності його учасників невеликої підвибірки, глибоке інформування цих людей та повторне опитування. Результати другого виміру інтерпретуються як стан збагаченої громадської думки» [5, с. 89].

Така «рафінована» позиція громадян формується в результаті наявності двох необхідних умов: політичної рівності та обговорення. У даному випадку під політичною рівністю розуміється не лише однакова можливість для всіх членів суспільства потрапити до рандомної вибірки, а й нагода отримати ідентичні дані з приводу обговорюваної проблеми, рівноцінна можливість висловитись та почути протилежні думки, аналогічна нагода бути проконсультованим експертом у певній галузі на рівні з іншими учасниками форуму, отримати таку ж грошову винагороду та збагатити свій публічний досвід. Обговорення ж виступає функцією вище описаної політичної рівності.

2.3 Переваги та недоліки деліберативних опитувань

З моменту активізації наукового інтересу до концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна серед дослідників не вщухають дискусії щодо позитивних та негативних аспектів дорадчих консультувань. Опоненти та пропоненти ідеї деліберації надають низку обґрунтованих аргументів, які ми

маємо врахувати у нашому дослідженні для максимізації його об'єктивності та теоретичної валідності.

Так, філософ Деніел Літл акцентує увагу на перевагах деліберативної демократії і відносить до останніх:

- 1) більшу вірогідність прийняття належного рішення (адже громадяни проводять більш адекватну роботу з осягнення фактів та цінностей, якими треба керуватися при виборі рішення тієї чи іншої проблеми);
- 2) глибше розуміння ідеї раціонального обговорення;
- 3) більша вірогідність взаєморозуміння та консенсусу серед громадян.

Перший аспект пов'язується з версією ідеї мудрості натовпу; звертаючись до переконань, цінностей та поглядів великої кількості людей, ми можемо досягти більш адекватного розуміння складності обговорюваної проблеми. Другий момент виражає інтуїцію, що раціональність не стосується лише пошуку найкращих засобів досягнення кінцевого рішення, а й потрібна також для обговорення самих цілей. Третій акцент є вираженням ідеї Ж.-Ж.Руссо про загальну волю або ідеї Дж. Ролза про рефлексивну рівновагу: думка про те, що громадяни прийдуть до спільного розуміння міркувань один одного і до ближчої згоди, залучившись до енергійного діалогу один з одним. Отже, політична спільнота - це та, що займається глибоким і виваженим діалогом. І дорадча спільнота може стати стабільною громадою, що ґрунтується на повазі та підтримує її через «кричущі» проблеми [29].

На думку мислителя, підхід Дж. Фішкіна пропонує кілька ключових речей: по-перше, конкретний інструментарій для наближення до дорадчого процесу; по-друге, конкретні емпіричні докази того, що процес обговорення змінює ставлення та прерогативи громадян, що зрештою, впливає на їхній кінцевий вибір.

Досліджуючи потенціал деліберативних практик, сам Джеймс Фішкін зосереджує увагу на тому, що результати імплементації інструментів дорадчої демократії у прикладному вимірі можуть мати широкий спектр позитивних

наслідків, як в малих, так і великих масштабах (на рівні окремої деліберативної групи та більш широкої соціальної спільноти). «Деліберативна демократія була задумана, як своєрідний вид комунікації між політично рівними учасниками. Але який ефект вона має? Чи не лишається вона простою розмовою?» [17, с. 79]. Відповідаючи на поставлені вище запитання, дослідник виокремлює, принаймні, шість конструктивних результатів для демократичного розвитку громадянського суспільства та держави, які з'являються в результаті публічних обговорень.

Найперше, вчений виділяє такий ефект, як зміна політичних установок. Кінцеве питання деліберативного публічного консультування визначається наступним чином: що має бути зроблено? Отже, політичні переконання, які підтримують або відкидають ту чи іншу політичну альтернативу, постають центральними. Перш ніж рішення буде прийняте, мають бути почутими різні позиції з повним комплексом аргументів, кожна думка має прозвучати, адже саме вона може виявитися найбільш конструктивною та ефективною та вплинути на позицію значної частини учасників публічного обговорення, якщо не більшості.

По-друге, Джеймс Фішкін говорить про такий продуктивний результат, як зміна інтенцій голосування. У силу того, що деякі делібератії відбуваються у формі виборів чи референдумів, питання «що має бути зроблено?» зводиться на особистий рівень кожного голосу. Учасник усвідомлює свою значущість у процесі вироблення політичного рішення і розуміє, що його слово може бути визначальним у визначенні подальших планів та дій. Громадянин, у такому випадку, постає не формальним актором, від думки якого ніщо не залежить, а реальним.

По-третє, дослідник акцентує увагу на такій потенції делібератії, як зміна громадянських можливостей. У даному випадку, маються на увазі зміни в атрибутах на індивідуальному рівні, які можуть сприяти вирішенню суспільних проблем. У цьому контексті можуть бути залучені такі показники,

як інформація, ефективність, громадськість («дух громади») та політична участь.

Щодо інформації, Джеймс Фішкін зазначає наступне: «Одним із наших показників якості в обговоренні є те, що учасники стають більш поінформованими» [17, с. 79]. Це відбувається внаслідок того, що ставляться контroversійні питання, на які почасти в учасників немає одразу готової відповіді, і для формування власної установки, громадянин має «зануритися» у тему, а це означає – опрацювати значну кількість об'єктивної інформації з обговорюваної проблеми.

Стосовно аспекту ефективності, учений вважає, що обговорення суспільних проблем за умов доброї поінформованості, розширить права та можливості учасників, а також посилить їхнє відчуття політичної значущості. Адже коли людина бачить результати власних зусиль у видозміні політичного процесу, вона автоматично відчуває власну співпричетність і свою результативність. Окрім цього може бути посилене відчуття зовнішньої ефективності: усвідомлення підзвітності уряду перед громадянським суспільством та необхідності оперативних реакцій політиків на проблеми останнього [44].

З приводу громадськості, дослідник переконує, що коли громадяни обговорюють суспільні проблеми, вони стають більш цінними в інтересах більш широкої громади. На думку Джеймса Фішкіна, існує дві версії цієї гіпотези: 1) громада, інтереси якої цінуються, розширюється; 2) міра, якою цінуються інтереси громади, зростає. Стосовно політичної участі, вчений говорить, що одного разу взявши активну участь у обговоренні політичних питань (особливо відчувши значущість свого голосу), громадяни захочуть продовжити цю залученість.

Четвертий позитивний аспект стосується зміни колективної консистенції (послідовності). Ідея полягає в тому, що коли люди під час обговорення не можуть погодитися, які альтернативи найкращі, вони через дискусії приходять до мета-угоди про те, що дійсно є проблемами, і який спільний вимір лежить

в основі їхніх відмінностей. Таким чином, демократія досягає колективної узгодженості.

Наступний пункт стосується зміни в публічному діалозі. Багато аспектів деліберативної демократії знаходять сьогодні своє відображення у засобах масової інформації. Охоплення деліберативних процесів є надзвичайно важливим, адже, ставить цей аспект на однаковий рівень з іншими політично значущими подіями (перебіг передвиборних кампаній, урядові рішення, дебати у парламенті тощо).

І останній, шостий ефект, пов'язаний зі змінами у публічній політиці. Як підкреслює Джеймс Фішкін, ключем до успіху дорадчого процесу на мікро- та макрорівні є віра учасників обговорення у те, що їхні голоси мають значення. Вони долають неухважність та відключеність через ситуацію, яка в силу власної структури підриває будь-які розрахунки раціонального незнання. Зростає рівень громадянської компетентності та самоповаги людини як до громадянина, члена певної спільноти, зменшуються показники абсентеїзму та нетерпимості до інакомислення. Публічна політика зміцнюється за рахунок «гравця», який перманентно удосконалюється, - громадянського суспільства.

Механізми деліберативного полу є відпрацьованими та ефективними, вони довели власну дієвість на практиці. Тим не менш, деліберация як регулярна практика, на нашу думку, лишається питанням відкритим. Адже, по-перше, не враховує політичного абсентеїзму, коріння якого знаходиться у психологічному вимірі (небажання людини брати на себе відповідальність за прийняті рішення, які стосуються її власної долі і, тим більше, долі інших людей) [35].

По-друге, має частково ідеалістичне трактування інтенцій політиків, адже навіть деліберативні поли можуть проводитися з метою маніпуляції громадською свідомістю та громадською думкою. Це може бути чергова спроба політичної еліти завуальовано нав'язати громаді необхідні думки [38].

По-третє, творець концепції деліберативної демократії недостатнім чином висвітлює стимули організаторів деліберативних полів бути абсолютно

неупередженими у процесі організації та проведення відповідного заходу, апелюючи переважно до наукової етики. Відтак, практика деліберативної демократії ще потребує глибинного аналізу для доведення її переваг у порівнянні з іншими демократичними моделями організації суспільства.

«Попри тривалий – більш ніж чвертьсторічний період – теоретичних та емпіричних досліджень деліберативної політики та широкий перелік робіт, присвячений темі деліберативної демократії, у науковій літературі триває полеміка і зберігається розбіжність думок в оцінці масштабів, перспектив і значення деліберативної демократії, а також її інституціональних характеристик у зв'язку з вже існуючими моделями демократії», - пише Є. Золотарьова [6, с. 93].

Велика кількість сучасних політичних дослідників вказує на системні недоліки теорії деліберативної демократії. Наприклад, Едвард Філіпс наголошує на більш глибокому корінні соціальних конфліктів, та висловлює сумніви стосовно можливості їхнього вирішення шляхом політичного дискурсу, вважає що теорія не враховує даного факту та виступає в багатьох випадках занадто «романтичною».

Сучасний відомий європейський теоретик Бент Флівберг вказує на ідеалістичність теорії деліберативної демократії. На його думку, в реальності суспільний ідеал не може переважати над егоїстичними та корисливими інтересами учасників дискурсу, політичний консенсус в умовах сучасного демократичного суспільства не може сформуватися шляхом нейтралізації групових конфліктів, оскільки сама природа існування такого суспільного устрою дозволяє співіснування різноманітних соціально-політичних моделей, зобов'язань або інтересів окремих груп [12].

Найбільш системної критики деліберативна теорія отримала зі сторони сучасної європейської політичної дослідниці – філософа Шанталь Муфф [9; 37], яка розглядає теорію деліберативної демократії з позиції дисенсуальної моделі політичних взаємовідносин. Така позиція полягає у скептичному

відношенні до можливості віднаходження компромісу – консенсусу у сучасному політичному дискурсі.

Дослідниця не відкидає важливість деліберативних процедур у сучасному соціально-політичному процесі, однак, вказує на ряд важливих моментів, а саме:

- неможливість досягнення всеохоплюючого раціонального консенсусу у політичній комунікації;

- окремі індивіди – учасники політичного дискурсу, представляють не власну індивідуальну точку зору, а виражають думки соціальних груп, до яких вони, безумовно, входять та в яких набувають окремої колективної ідентичності;

- реальний політичний дискурс відрізняється емоційним забарвленням та важко піддається вимогам раціональної об'єктивності та неупередженості.

Таким чином, Ш. Муфф наголошує на тому, що раціоналістичні теорії, частиною яких виступає деліберативна демократія, не враховують в повній мірі політичну природу та реальні поведінкові стратегії учасників політичних комунікацій.

О. Омелічкін пише, що «У цілому поряд з прихильниками у концепції деліберативної демократії є і чимало противників. Вони відзначають притаманну їй ідеалізацію сучасної людини і ролі моральних регуляторів у її діяльності, а так само чітко виражену недовіру до інститутів представницької та виконавчої влади. На сьогоднішній день можливості для подібного участі населення в політиці виглядають вельми обмеженими. А роль громадських обговорень непорівнянна із значенням виборів» [10, с. 14].

Б. Докторов, обмірковуючи перспективи застосування методології деліберативних опитувань на пострадянському просторі виділяє низку проблемних аспектів. Перший пов'язаний з відсутністю історичних традицій подібних форумів, які для США були частиною їхньої історії майже від самого заснування держави. «Як зазначає Фішкін, його метод виник почасти як розвиток досвіду наукової та громадянської діяльності Деніеля Янкеловича,

видатного психолога, соціолога, дослідника громадської думки і ринку. У 1975 році він разом з колишнім Держсекретарем США Венсом Сайрусом створив позапартійну організацію «Public Agenda», що сприяла проведенню громадських дискусій та інформуванню політичних лідерів країни про ставлення населення до хвилюючих їх проблем» [5, с. 92].

Ще одна недержавна структура «National Issues Forums» у співпраці з організацією Д. Янкеловича у 1990-х роках провела біля 3000 форумів, націлених на збагачення політичної культури населення та зміцнення їхньої громадянської позиції. У державах пострадянського простору поки що, на думку вченого, не сформовано належних стратегій з формування компетентної суспільної думки.

Друга проблема приховується у фінансовому аспекті. Адже організація деліберативних полів потребує матеріальних та грошових витрат, пов'язаних, насамперед, із оплатою роботи організаторів заходу і забезпеченням фінансової винагороди учасникам деліберативних полів, які мають отримувати умовну суму коштів після первинного опитування, і ще одну – після вторинного полу (необов'язково, але бажано). Практика деліберативних, організованих Дж. Фішкіним по всьому світу, підтверджує, що основними фінансовими донорами виступали або державні структури, або потужні телекомунікаційні холдинги, або ж приватні компанії. Громадянська зрілість державних, суспільних, бізнесових управлінців підштовхнула їх до розуміння, що легітимація будь-яких соціально вагомих рішень буде неповноцінною без обговорення проблеми з населенням. У вітчизняних реаліях складно уявити ментально дозрілих політичних чи бізнесових гравців, які ладні поділитися правом приймати рішення, від яких залежить прибутковість їхнього бізнесу або інтереси зацікавлених груп, які вони репрезентують, з населенням за рахунок підвищення соціально-політичних компетенцій громадян.

Третій проблемний аспект має суто політичний характер, адже навіть за умови подолання фінансових та технологічних складнощів організації деліберативних опитувань, рішення, виробленні у ході останніх, повинні мати

реальні політичні наслідки, а не носити суто номінальний характер. Рекомендації або висновки делібераций мають втілюватися у життя. А для цього повинні будуть розроблені механізми врахування результатів публічних дискусій у політичній сфері.

У монографії «Сучасна демократія: еволюційний підхід» її автор Н. Баранов доходить висновку, що попри всю нормативну привабливість, концепція деліберативної демократії лишається все ж таки тільки ідеалом, якого треба прагнути, але вкрай складно досягти. Саме тому, цей підхід є дуже вразливим для критики. Дослідник виокремлює дві ключові проблеми аналізованого теоретичного напрямку. По-перше, погоджуючись з позицією М. Грачова та А. Мадатова, учений вважає, що існує складність, пов'язана з встановленням постійно діючих інститутів прямої демократії, з одного боку, через просторово-часові перепони, з іншого – суб'єкт-об'єктні параметри.

«Пряма демократія далеко не у всіх випадках є ефективним методом прийняття рішень не тільки на загальнонаціональному, але і на локальному рівні. Тому низька ймовірність постійного і успішного функціонування партисипаторної демократії в рамках нації-держави навіть в невеликих за масштабами державах. Винятки можуть становити лише загальнонаціональні референдуми з найбільш фундаментальних проблем, пов'язаних з питаннями державного устрою» [1, с. 61].

Другий недолік деліберативної демократії, на думку Н. Баранова, полягає у прихованій загрозі тиранії більшості через абсолютизацію загального блага. По суті, деліберативний підхід нівелює автономію особистості, можливість вибору для людини активної чи пасивної ролі у політичній сфері (активного актора, пасивного споглядальника, індиферентного до проблем політики суб'єкта тощо). Відтак, свобода індивідуальності опиняється під питанням.

«Прибічники партисипаторної демократії проявляють солідарність з тими, хто висловлює занепокоєність з приводу можливої тиранії більшості. Втім, нічого парадоксального в цьому немає. Тиранія більшості – це, кажуть

вони, тиранія натовпу, охлократія, тоді як партисипаторна демократія є демократія деліберативна. Вона будується на обговоренні та узгодженні питань, що являють собою спільний інтерес, просвіченими та освіченими громадянами...» [2, с. 229].

«Демократологи-партисипатисти завжди давали собі раду в тім, що відстоювані ними ідеї можуть викликати більш чи менш відчутний ефект лише на локальному рівні. Але це їх не бентежить і не зупиняє. Американці завжди надавали великого значення тому, що робиться «на місцях», справедливо вважаючи, що саме так закладається фундамент загальнонаціональних успіхів і формуються первинні навички демократичного самоврядування та основи демократичної політичної культури, без котрих неможливо побудувати демократію в загальнонаціональному масштабі» [2, с. 230].

Дана теза не є безґрунтовною. Адже, справді, традиція відкритих міських зборів у невеликих містечках Нової Англії не розгубила актуальності з роками, а стала ще більш вкоріненою у практиці та свідомості мешканців. Такі збори можуть відбуватися раз на рік або за ініціативи громади, або ж з подачі членів міського самоуправління. Коло питань, які розглядаються під час таких зібрань, можуть варіюватися від проблем фінансового кшталту до суто адміністративних. Відвідуваність цих зборів, як доводить практика, має пряму кореляцію з загальною чисельністю населення містечка: чим вона менша, тим більше учасників задіяно. Так, при населенні у кількості 2500 осіб явка може становити 20% і навіть більше, а при чисельності мешканців у 25000 осіб присутність може бути лише 2,5%.

Одним із затятих критиків деліберативної концепції Дж. Фішкіна постає А. Янг, яка у таких роботах як «Включення та демократія» (2000) [52] та «Активістські виклики деліберативній демократії» (2003) [53] наполягає на переважанні негативних наслідків для розвитку держави та соціуму від використання дорадчої технології Дж. Фішкіна. Науковець наводить наступні аргументи:

1) в реальному світі політики домінуючий вплив на політичні процеси та рішення мають потужні еліти, які презентують структурно домінуючі соціальні сегменти, тому обговорення – розкіш, до якої мають доступ лише політичні еліти, і, з огляду на структурну нерівність, немає сенсу просити позбавлених права окремих осіб та груп довіряти так званому «раціональному діалогу» з тими, хто цікавиться увічнюванням несправедливих економічних та політичних угод;

2) дорадчі збори є радше ексклюзивними, але ще більш тривожними є претензії на те, що формальне включення до процесу обговорення гарантує, що всі голоси будуть почуті; обговорення завжди структуроване таким чином, щоб діяти в інтересах тих, у кого більші ресурси та влада;

3) навіть якщо легітимізовані дорадчі опитування виникли з метою подолання вище названих соціально-політичних та соціально-економічних вигинів, можуть бути встановлені неприйнятні умови та обмеження обговорення та його порядку денного. На якій підставі можна сподіватися від мало обізнаних громад досягнення якихось істотних результатів, якщо, приміром, існують обмеження, закріплені федеральним законодавством щодо управління політиками соціальної та економічної справедливості?

4) навіть якщо дорадча демократія буде спроможною виправити проблему обмежених альтернатив, звільнившись від безпосередності економічних імперативів та владних структур, вільний запит все ще лишатиметься неможливим через те, що учасники деліберації будуть включені в гегемонічний дискурс, який сам по собі є складним продуктом структурної нерівності.

Лінн Сандерс поділяє критику попередньої дослідниці та додає до цих пунктів те, що у змісті самої дорадчої демократії закладений іронічний антидемократичний заклик у функціонуванні її принципів. На думку вченої, правила, що регулюють обговорення, насичені аристократичними, елітарними традиціями, в яких законна демократична дискусія повинна бути спокійною, раціональною, поміркованою та керуватись взаємною повагою. При цьому, є

очевидною культурна упередженість на користь тих, хто має більші ресурси та владу, оскільки дорадча демократія не враховує відмінності в статусі та ієрархії учасників обговорень, від чого значною мірою залежить форма спілкування.

«Сприймаючи деліберацію як сигнал демократичної практики парадоксально ми помічаємо, що вона працює антидемократично, дискредитує, здавалося б, на демократичних підставах погляди тих, хто менш імовірно представить свої міркування у спосіб, який ми характеризуємо як деліберативний. У нашій політичній культурі, швидше за все, це будуть громадяни, які вже недопредставлені у формальних політичних інститутах та ті, хто є систематично матеріально незахищеними, а саме: жінки, расові меншості, насамперед, темношкірі, та бідні прошарки» [49, с. 349].

І далі Л. Сандерс наполягає на тому, що такі «підступні забобони» можуть схилити тих, у кого більше влади, занижувати значущість аргументів тих, хто має менше влади, але загроза ще більш проблематична тому, що тонкість такої політики може бути непомічена громадянами, думками яких нехтують, або ж взагалі сприйнята та усвідомлена маргіналізованими громадянами як норма, відповідно, вони навіть не помітять, що їхні інтереси порушуються. Таким чином, на додаток до більш або менш очевидних та формальних форм виключення, що підривають зміст деліберації, «гегемонічний дискурс» може стримувати розгляд альтернатив та навіть маніпулювати інтересами у невидимий спосіб.

Дж. Гартленд у статті «Оцінюючи деліберативну демократію», як і багато інших дослідників, аналізує плюси та мінуси запропонованої Дж. Фішкінім методики удосконалення демократичного суспільства і доходить наступного висновку: «Зрештою, існує конкретний кейс для додаткового, дорадчого, громадянського органу для вирішення суперечливих питань, раціоналізації дискусій, відновлення поняття інформованого громадянина та вирішення спотвореного демократичного дефіциту представницьких режимів. Тим не менше, практичні перепони на шляху створення такого органу, як то роль

засобів масової інформації, продовжують перешкоджати прогресу, і завжди виникатимуть запитання щодо того, скільки часу та інтелектуальних зусиль люди готові інвестувати у будівництво та підтримку справді демократичного суспільства» [21].

Очевидно, що теорія і практика делібераций є ускладненою людським фактором, а саме психологічними мотивами і стимулами різних учасників дорадчого обговорення. Контroversійність характеризує цей підхід, як і будь-який інший феномен дійсності або продукт розумової діяльності суспільства. Тим не менш, активна практика ефективного використання інструментарію, розробленого Дж. Фішкіним по всьому світу, є об'єктивним свідченням її доречності і результативності, адже рішення, прийняті у ході дорадчих обговорень, у фіналі задовольняли як учасників громади, так і сторону-ініціатора (чи то державні, чи то бізнесові структури), що ми і продемонструємо у третьому розділі даного дисертаційного дослідження.

Висновки до другого розділу

Підсумовуючи результати другого розділу дисертаційного дослідження, варто наголосити на його ключовій ролі в сенсі передачі змісту концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна. Саме у цьому розділі відбувається аналіз основних положень та ідей, які дозволяють створити системну матрицю наукових поглядів ученого. Відтак, отримати комплексне дослідження теоретичних аспектів деліберативної демократії, деталізоване вивченням, зокрема, соціально-політичних чинників, які підштовхнули Дж. Фішкіна до розробки деліберативних процедур, методики організації та проведення публічних консультувань, а також переваг та недоліків концепції деліберативної демократії як практичного інструменту з удосконалення політичних компетенцій громадян, зміни ролей громадянського суспільства та держави, поживавлення публічної комунікації тощо.

Найбільша хиба сучасних апологетів виборної демократії у переоцінці її ефективності, насамперед, в аспекті прийняття публічних рішень. Адже публічний діалог, який провадять політики від імені народу, нагадує скоріше не обговорення альтернатив, а перемовини. Реальні потреби громадян при цьому можуть взагалі не виступати мотиватором політичних акторів (приміром, вони можуть діяти в інтересах великих промислових компаній). Окрім цього, політики можуть взагалі не знати реальну позицію населення, навіть за щирого бажання представляти його інтереси у політичній площині. Саме тому, дослідник переконаний, що більше шансів для прийняття належних публічних рішень безпосередньо у громадянського суспільства через апіорі іманентну свободу. Але держава в особі політиків не створює належні умови для більшої публічної активності громадян, їм просто не дають такої можливості.

Деструктивні якості сучасної представницької форми демократії змушують Дж. Фшкіна вдатися до пошуків шляхів їхнього подолання. Одним із таких прийнятних, нескладних інструментально та реальних ресурсно способів постає деліберація. На думку американського мислителя, непряма форма демократії, що превалює сьогодні, порушує такі демократичні цінності, як політична рівність, обговорення, політична участь. Вона характеризується наступними недоліками, які і виступають соціально-політичними чинниками розробки авторської концепції: 1) загроза тиранії більшості; 2) обмеженість доступу до громадської думки; 3) низька обізнаність мас щодо публічних проблем; 4) політична некомпетентність громадян; 5) переважання спілкування з однодумцями; 6) вразливість громадської думки до маніпуляцій.

Усі ці недоліки є взаємопов'язаними і послідовно впливають один із одного. Загроза тиранії більшості – одна з найбільших проблем представницької демократії, на думку ученого (парадокс полягає у тому, що цей самий недолік критики приписують концепції самого Дж. Фшкіна). Під нею науковець розуміє примітивізацію волевиявлення народу шляхом її обмеження процедурою виборів при абсолютній негіляції інтересів меншості

(якщо думка одного з громадян відрізняється під позиції більшості, його інтереси не будуть враховані). Таким чином, через тиранію волі більшості постає обмеженість доступу до громадської думки у повному обсязі, якщо ж громадська думка відображається неадекватно, це свідчить про порушення політичної рівності. Під нею Дж. Фішкін розуміє рівне врахування преференцій кожного, при цьому кожен належить до певної релевантної групи (демосу), а рівне врахування означає однакову силу голосу для кожного.

Громадянське суспільство попри його інтенції виступати рівноправним партнером держави, немає такої можливості. Насамперед, це пов'язано з тим, що доступ мас до інформації стосовно гострих питань публічного характеру є обмеженим. Відтак, констатується низька поінформованість, яка, у свою чергу, має наслідком низьку громадянську компетентність, якої люди переважно соромляться, але не можуть вирівняти ситуацію власноруч, тому що доступ до публічної інформації залежить від держави.

У той же час, якщо громадяни самотійно виявляють бажання обговорити якусь публічну тему, вони тяжіють до спілкування з односторонніми, людьми, які повномірно поділяють їхню власну позицію, погоджуються з нею, підтримують її. Раціональні ж засади дискусії вимагають обговорення різних, часто суперечливих позицій. Некомпетентність населення додатково посилюється маніпулятивними заходами, коли погляди громади можуть бути свідомо викривленими наданням недостовірної, або частково викривленої інформації.

Сьогодні тільки деліберация, з точки зору Дж. Фішкіна, може задовольнити цінності та принципи демократії, тому що відповідає наступним критеріям: 1) інформативності (аргументи підкріплюються належними фактичними даними); 2) збалансованості (аргументи зустрічаються з контраргументами); 3) добросовісності (учасники мають бажання говорити та слухати з ввічливістю та повагою); 4) субстантивності (аргументи розглядаються на рівних засадах, а не залежно від того, хто їх промовляє або

як він це робить); 5) всебічності (усі точки зору, які підтримуються значною кількістю людей, отримують свою частку уваги).

Дж. Фішкін наполягає на тому, що усім членам демократичного суспільства (і представникам владних інститутів, і громадянам) треба усвідомити, що люди – це не умови можливості демократії, а ті, хто повинен приймати рішення у демократичних умовах. Громадянин повинен стати нарешті головним актором публічного процесу, а демократична держава забезпечити йому належні умови для реалізації цієї функції. Громадська думка має стати вирішальною при прийнятті соціально-політичних рішень, а для цього треба застосувати нову, раніше не використовувану методику консультування з населенням.

Загалом, учений говорить про два «дизайни» громадської думки – «сирий» та «рафінований» варіанти. Перший представлений, зазвичай, у більшості сучасних референдумів, ініціатив, фокус-групах тощо. Але він працює за принципом дзеркала і просто відображає некомпетентну позицію громади. Другий – може постати продуктом якісного обговорення з дотриманням політичної рівності, інклюзивності та поінформованості. Він базується на принципі фільтрування.

Велике значення у контексті розмежування дизайнів громадської думки відіграє у концепції Дж. Фішкіна поняття рефлексії. «Сира» позиція громадян завжди являтиме собою рефлексовану думку, в той час, як «рафінована» - буде прикладом думки рефлексивної, що безперечно більше відповідає демократичним ідеалам та цінностям. Але заміна одного дизайну іншим не може відбутися автоматично, без дотримання певних кондицій. До них можна віднести, зокрема, верифікацію переваг «фільтру» над «дзеркалом»; мотивацію політиків до змін; ініціативи громадянського суспільства; теоретичні основи для практичних перетворень.

Перша і остання умови забезпечуються Дж. Фішкіним у результаті розробки авторської концепції, яка аргументовано доводить більш демократичний характер «рафінованої» позиції громадян і, відповідно,

принципу фільтра, як способу з'ясування громадської думки. Дві ж центральні умови залежать від конкретних соціально-політичних умов, які склалися на сьогоднішній момент у конкретній державі. Якщо громадянське суспільство не зацікавлене у активізації своєї ролі у публічних процесах, мотивація політиків до переходу на нову демократичну модель (деліберативну) буде мінімальною.

Отже, існує два дизайни громадської думки, але способів добору учасників для зрізу останньої виявляється більше. Це може бути самовисунення громадян, не випадкова вибірка, випадкова вибірка та участь усіх. Відповідно, на перетині цих двох аспектів, Дж. Фішкін розробляє вісім способів публічного дискурсу, лише два з яких (дорадче опитування та день деліберації) повномірно відповідають принципам належного обговорення. Перше провадиться у мікрокосмі, друге – у макрокосмі. Методика дорадчого опитування є більш затребуваною, тому що, з одного боку, результати, отримані в ході її використання, можуть бути цілком валідними при відображенні громадської думки на загальнонаціональному рівні (відповідно, бути аналогом масштабному та витратному дню деліберації), з іншого ж, - повноцінно відображати компетентну думку громадян на менш масштабних рівнях (регіональному, локальному).

Методика дорадчого обговорення передбачає кілька етапів. Найперше, це добір учасників полу на основі випадкової вибірки, за яким слідує анонімне опитування респондентів з приводу конкретно заданої публічної проблеми. Потім відбувається забезпечення учасників форуму об'єктивними даними для посилення їхньої інформованості. Після чого, зазвичай, упродовж двох днів тривають зустрічі у малих групах з метою вислухати контраверсійні позиції, консультації з експертами у обговорюваному питанні, загальне пленарне засідання. Фінально проводиться повторне анонімне анкетування, яке демонструє якісні зміни у настроях населення у порівнянні з результатами первинного опитування. Громадяни можуть отримувати фінансову винагороду за участь у заході. Представники від влади – рекомендації щодо

прийняття певного публічного рішення, які базуються на «рафінованій» позиції суспільства.

Безперечно, науковий конструкт Дж. Фішкіна має як конкретні переваги, так і певні недоліки, які ми дослідили в результаті аналізу конструктивної критики, що з'явилася у відповідь на появу деліберативної моделі демократії. До перших, можна віднести: більшу вірогідність прийняття належного рішення; глибше розуміння ідеї раціонального обговорення; більшу вірогідність взаєморозуміння та консенсусу серед громадян. Усе це стає можливим в результаті певних метаморфоз, які спричинює деліберация, а саме, - зміна політичних установок громадян, зміна інтенцій голосування, зміна громадянських можливостей, зміна колективної консистенції, зміна публічного діалогу та зміни у публічній політиці.

Тим не менш, науковий конструкт Дж. Фішкіна, на нашу думку, має і ряд недоліків, зокрема, це - неврахування політичного абсентеїзму, коріння якого знаходиться у психологічному вимірі (небажання людини брати на себе відповідальність за прийняті рішення, які стосуються її власної долі і, тим більше, долі інших людей); ідеалістичне тлумачення інтенцій політиків, адже навіть деліберативні поли можуть проводитися з метою маніпуляції громадською свідомістю та громадською думкою; недостатнє обґрунтування мотивації організаторів деліберативних полів бути абсолютно неупередженими у процесі організації та проведення відповідного заходу.

Основні результати дослідження опубліковані у працях автора [7].

Список використаних джерел до другого розділу

1. Баранов Н.А. Современная демократия: эволюционный подход. СПб. Балт. гос. техн. ун-т, 2007. 208 с.
2. Баталов Э. Проблема демократии в американской политической мысли XX века (из истории политической философии современности). Directmedia, 2013. 375 с.
3. Вигнаньські Я. Деліберативна демократія – поміж безпосередньою та представницькою демократією. Впорядкований діалог у розбудові суспільного капіталу. Щецин – Черкаси, 2012. 97 с.
4. Даль Р. Проблемы гражданской компетентности. URL: <http://www.politnauka.org/library/teoria/dahl.php>. – Дата звернення: 16.03.2018.
5. Золотарева Е. Концептуальные основы делиберативной демократии. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnye-osnovy-deliberativnoy-demokratii>. – Дата звернення: 13.01.2018.
6. Ковальов А. В. Джеймс Фішкін про методологію публічних консультувань. Вісник Дніпропетровського університету. Серія Філософія, Соціологія, Політологія : збірник наукових праць. 2017. № 5 (39), С. 37 – 45.
7. Докторов Б. Методология и практика опросов обогащенного общественного мнения. URL: <https://corp.fom.ru/uploads/socreal/post-308.pdf>. – Дата звернення: 03.12.2017.
8. Міл Дж. Про свободу. К., Основи, 2001. С. 7-24.
9. Муфф Ш. К агонистической модели демократии. Логос. 2004. No 2. С. 180–197.
10. Омеличкин О. В. Делиберативная демократия: теоретические основания и перспективы. URL: http://history.kemsu.ru/images/document/nauka/nauchnyepublikachii/2014__1.pdf. – Дата звернення: 17.09.2018.
11. Сидорук Т. Лісабонський договір: зміни та нововведення в інституційному устрої і праві. URL: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/10/08.htm>. – Дата звернення: 11.04.2018.

12. Флиивберг Б. Хабермас и Фуко – теоретики гражданского общества. Социологические исследования. 2000. No 2. С. 130 – 134.
13. Bishop G. The Illusion of Public Opinion: Fact and Artifact in American Public Opinion. Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2005. 248 p.
14. Bobbio L. La democrazia deliberativa nella pratica. URL. https://www.jstor.org/stable/24650829?seq=1#page_scan_tab_contents. – Дата звернення: 17.07.2018.
15. Bobbio L. Non proprio politica, non proprio tecnica: la terza via della democrazia deliberativa. URL. <https://www.sisp.it/files/papers/2012/luigi-bobbio-1461.pdf>. Дата звернення: 30.09.2018.
16. Dahl R. A Preface to Democratic Theory. University of Chicago Press, 1956. 155 p.
17. Fishkin J. When the People Speak, Deliberative Democracy and Public Consultation. Oxford University Press, 2009. 183 p.
18. Fishkin J. Tyranny and Legitimacy: A Critique of Political Theories. Johns Hopkins University Press, 1979. 158 p.
19. Fishkin J. S. The Voice of the People: Public Opinion and Democracy. New Haven, 1995. 165 p.
20. Floridia A. Participatory Democracy versus Deliberative Democracy: Elements for a Possible Theoretical Genealogy. Two Histories, Some Intersections. URL: <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/71d7f83c-3fe4-4b11-82a2-c151cd3769f4.pdf>. – Дата звернення: 21.05.2018.
21. Gartland J. Evaluating Deliberative Democracy. URL: http://www.academia.edu/9448459/Evaluating_Deliberative_Democracy. – Дата звернення: 29.08.2018.
22. Gastil J. Levine P. The Deliberative Democracy Handbook: Strategies for Effective Civic Engagement in the Twenty-First Century. San Francisco: Jossey-Bass, 2005.
23. Gilabert P. The substantive dimension of deliberative practical rationality.

Philosophy & Social Criticism 31, no. 2, 2005. p. 185-210.

24. Goodin R. Sequencing deliberative moments. *Innovating Democracy*, Oxford, New York: Oxford University Press, 2008.

25. Hendriks C., Carson L. Can the market help the forum? Negotiating the commercialization of deliberative democracy. *Policy Sciences* 41, no. 4, 2008. P. 293-313.

26. Kadlec A. Deliberative Democracy and the Problem of Power. URL: <https://www.publicdeliberation.net/cgi/viewcontent.cgi?article=1035&context=jpd>. – Дата звернення: 28.08.2018.

27. Knops A. Delivering Deliberation's Emancipatory Potential. *Political Theory* 34, no. 5 (2006): 594-623.

28. Laden A. Reasonably Radical: Deliberative Liberalism and the Politics of Identity. Ithaca NY: Cornell University Press, 2000.

29. Little D. How good is deliberative democracy? URL: <https://understandingsociety.blogspot.com/2009/07/how-good-is-deliberative-democracy.html>. – Дата звернення: 16.09.2018.

30. Luskin R., Fishkin J., Jowell R. Considered Opinions: Deliberative Polling in Britain. *British Journal of Political Science*, vol. 32, 2002. p. 455-487.

31. Macedo S. Deliberative politics: essays on democracy and disagreement. New York, Oxford: Oxford University Press, 1999.

32. Madison J. Federalist 55. URL: <http://cdn.constitutionreader.com/files/pdf/constitution/ch54.pdf>. – Дата звернення: 23.10.2017.

33. Madison J. Federalist 10. URL: <https://www.congress.gov/resources/display/content/The+Federalist+Papers#TheFederalistPapers-10>. – Дата звернення: 24.10.2017.

34. Marchionna G. La democrazia deliberative. URL: http://www.fondazionebrodolini.it/sites/default/files/pubblicazioni/file/q56_marchionna_rev.pdf. – Дата звернення: 10.10.2018.

35. Michelman F. How Can the People Ever Make the Laws? A Critique of Deliberative Democracy. *Deliberative Democracy*, Cambridge MA: MIT Press, 1997.
36. Misak Ch. Making Disagreement Matter: Pragmatism and Deliberative Democracy. *Journal of Speculative Philosophy* 18, no. 1 (2004): 9-22.
37. Mouffe Ch. *The Democratic Paradox*. London, New York: Verso, 2000.
38. Mutz D. Is Deliberative Democracy a Falsifiable Theory? *Annual Review of Political Science* 11 (2008): 521-36.
39. Näsström S. The Legitimacy of the People. *Political Theory* 35, no. 5 (2007): 624-58.
40. Neblo M. Thinking through Democracy: Between the Theory and Practice of Deliberative Politics. *Acta Politica* 40, no. 2 (2005): 169-81.
41. Nieuwenburg P. Learning to Deliberate: Aristotle on Truthfulness and Public Deliberation. *Political Theory* 32, no. 4 (2004): 449-67.
42. Parkinson J. *Deliberating in the Real World: problems of legitimacy in deliberative democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
43. Pellizzoni L. *La deliberazione pubblica*. Roma: Meltemi, 2005.
44. Petrucciani S. *Democrazia deliberativa e conflitti culturali. Democrazia. Storia e teoria di un'esperienza filosofica e politica*. Bologna: il Mulino, 2011.
45. Pettit Ph. Deliberative Democracy and the Discursive Dilemma. *Nous Supplement: Philosophical Issues* 11 (2001): 268-99.
46. Racove J. *The Mirror of Representation in Original Meanings: Politics and Ideas in the Making of Consitution*. New York: Vintage Books, 1997. 203 p.
47. Reingold H. *Smart Mobs: the Next Social Revolution*. New York: Basic Books, 2002. 288 p.
48. Ron A. Power: A pragmatist, deliberative (and radical) view. *The Journal of Political Philosophy* 16, no. 3 (2008): 272-92.
49. Sanders L. Against deliberation. URL: http://faculty.virginia.edu/lsanders/SB617_01.pdf. – Дата звернення: 12.09.2018.

50. Schumpeter J. Capitalism, Socialism and Democracy. Routledge, 2013. 460 p.
51. Vipiana P. La democrazia deliberativa a livello regionale. URL: <file:///C:/Users/dell%2015z/Downloads/03%20Vipiana%20democrazia%20deliberativa.pdf>. – Дата звернення: 11.10.2018.
52. Young I. Inclusion and Democracy. Oxford University Press, 2002. 304 p.
53. Young I. Activist Challenges to Deliberative Democracy. URL: https://www.jstor.org/stable/3072534?seq=1#page_scan_tab_contents. – Дата звернення: 19.07.2018.

РОЗДІЛ 3

ПРИКЛАДНА ДЕЛІБЕРАТИВНА ДЕМОКРАТІЯ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ

3.1 Практичні кейси деліберативних опитувань у світі

Теорія демократії перебуває у перманентному пошуку шляхів удосконалення наукових концептів з метою оновлення політичних практик. З'являються нові підходи та напрями, які намагаються подолати недоліки демократичного політичного режиму, невідповідності сучасним викликам, проблеми синхронізації з реальними потребами людей.

Концепція деліберативної теорії демократії Дж. Фішкіна є однією з таких теоретичних спроб. Прогалини представницької демократії, на думку науковця, сьогодні настільки очевидні, що остання потребує негайної заміни актуальними демократичними моделями, зокрема, деліберативною, яка акцентує увагу на прямій участі населення в обговоренні та прийнятті важливих публічних рішень. Практика публічних консультувань має стати нормою повсякденного життя громадськості, її звичкою та потребою. Учений розробляє деталізовану методологію деліберацій, а також систематизує досвід прикладних імплементацій дорадчої демократії у різних країнах світу.

За сорокарічний період існування концепції деліберативної демократії, за офіційними даними Центру деліберативної демократії Стенфордського університету, який і очолює сам автор підходу, її методологія була використана 108 разів у проектах на всіх континентах світу. Сьогодні інструментарій деліберативних полів використовується не лише у демократичних країнах, але історія перших експериментів починається саме з країн з тривалою демократичною традицією (Австралія, Велика Британія, США тощо).

Уперше ідея дорадчих опитувань з'явилася у друкованому повноцінно науково оформленому вигляді 1988 року у двосторінковій статті Дж. Фішкіна, на той час науковця-початківця, який аналізуючи політичну дійсність США, а саме електоральний процес та ведення передвиборчих перегонів, говорив про мінімізацію «голосу» громадян, про праймеріз як відпрацьовану механіку нав'язування кандидатів від двох конкуруючих політичних партій. І, відповідно, наголошував на необхідності пожвавлення демократичності цього процесу, а саме проведення дискусій з виборцями з приводу кандидатів від партій у ході форумів з членами партій, що б дозволило населенню отримати більше належної інформації, яка його цікавить, а не лише ту, що надається з вивірених офіційних джерел політичних сил (бюлетені, телереклама, звернення тощо).

Дж. Фішкін був налаштований максимально серйозно. Учений вдався до пошуків організаційних форм та засобів, однак, президентські вибори 1992 року стрімко наближалися, а велика кількість суто технічних питань лишалися без відповіді. Яким чином доставити та розмістити усіх відібраних шляхом випадкової вибірки учасників деліберативного полу? Чи не задовгий термін у два тижні, чи не забагато громадян відібрано (1500 осіб). Зрештою, учений дійшов висновку, що треба відкоригувати вибірку: зменшити її до 600 осіб, обмежитися вихідними (субота та неділя) для проведення обговорення. У такому випадку статистичні результати були б репрезентативними [33].

Науковець не збирався зупинятися. Як дослідник, він мав з'ясувати, які результати будуть отримані по завершенню запланованого форуму. Усі учасники деліберативного полу мали отримати анкети і заповнити їх перед проведенням обговорень, під час і після них. Усе це було потрібним задля того, щоб відслідкувати динаміку переконань та поглядів відібраних акторів. Учасники заздалегідь отримали теки з максимально вичерпною та доступно поданою інформацією про предмет зібрання. Після ознайомлення з матеріалами вони могли б оговорити дискусійні аспекти один з одним та звернутися до компетентних думок фахівців. Гіпотеза Дж. Фішкіна полягала у

тому, що побідне обговорення суттєво або навіть кардинально може змінити ставлення громадян до висвітлюваної теми. Варто наголосити, що незалежні спостерігачі були під враженням від характеру обговорень: люди поводитися дуже відповідально, повага один до одного та почуття гумору допомогли створити в групах атмосферу повноцінної толерантності та інтересу до протилежних позицій [55].

Висновки проведеного дослідження підтвердили гіпотезу вченого: відмінність поглядів учасників між «до» і «після» обговорень насправді вразила кардинальністю. У ході обговорення громадяни стали більш компетентними, спроможними більш рафіновано оцінювати політичні проблеми, отримали вмінь коригувати власну позицію, ліпше доносити її до співрозмовників, а також краще усвідомлювати комплексність процедури прийняття публічних рішень. У ході цього експерименту вперше було науково доведено, що пересічні індивіди можуть стати компетентними громадянами, якщо отримають доступ до належних інструментів та відповідні умови [38].

Дж. Фішкін був переконаним, що саме у цьому моменті і знаходяться засади для посилення демократії, шлях переходу від викривленої громадської думки, представленої крізь призму уяви обраних ними представників до владних інститутів, до реального голосу соціуму [27]. Однак, ресурсів (матеріальних та часових) не вистачило для проведення деліберативного полу згідно всіх методологічних настанов.

Тим не менш, від появи ідеї деліберативного обговорення до її повноцінного втілення відповідно до всіх вимог минуло 6 років. Перше деліберативне опитування за методологією Дж. Фішкіна було проведено у Великій Британії 1994 року. Початок цим емпіричним дослідженням було покладено завдяки загальнонаціональному опитуванню щодо проблем злочинності (15-17 квітня 1994 року) за підтримки «Каналу 4» британського телебачення. У публічному дискурсі цей захід охрестили як «залучення громадян» (The Citizen Engagement). Результати опитування довели, що учасники в результаті обміну думками стають більш повноцінними акторами

соціального життя. Серед найбільш вражаючих згадок самого, Дж. Фішкіна з приводу того першого кейсу розповідь про те, як дружина одного з учасників опитування дякувала ученому, пояснюючи, що майже усе їхнє спільне життя (біля 30 років) її чоловік був дуже пасивним щодо соціально-політичної проблематики, взагалі не читав газет, не цікавився новинами, але долучившись до опитування, з ним відбулися метаморфози, і його життя збагатилося учасницькою громадянською позицією [35].

Згодом Дж. Фішкін організував у Великій Британії ще цілу низку опитувань загальнонаціонального штибу: про візію населенням майбутнього Європи (1995 рік), про ставлення до монархічної форми правління (1996), про економічні виклики (1996) і перспективи та шляхи розвитку національної системи охорони здоров'я (1998) [54].

Якщо ж вести мову про США, то на батьківщині вченого опитування суспільної думки деліберативним чином розпочалися з 1996 року. Саме тоді відбувалися передвиборчі перегони на посаду президента між Біллом Клінтоном та Бобом Доулом. У місті Остін (штат Техас) протягом чотирьох днів (з 18 по 21 січня) тривало перше дорадче обговорення під назвою Конференція з національних проблем (National Issues Convention). Цього разу Дж. Фішкін отримав вагому підтримку як з боку політичних, так і з боку медіа сил. Зокрема, у фінансуванні проекту були задіяні такі компанії, як American Airlines та Southwestern Bell, безпосередньо виконавча влада міста Остіна, а також телевізійна компанії PBS. Разом донори витратили на організацію деліберативного опитування біля чотирьох мільйонів доларів. Окрім цього, Компанія PBS забезпечила й інформаційну підтримку, запропонувавши біля чотирьох годин ефірного часу для репортажів про цей захід. Відтак, за національним обговоренням відібраних за жеребом кандидатів та позицією двох конкуруючих політичних сил мав нагоду спостерігати широкий загал.

Попри загальну підтримку проекту, організатору деліберативного процесу довелося зіткнутися і з деякими складнощами. Останні полягали у тому, що були окремі лідери думок, які відверто кепкували з його ініціативи. І

вони не обмежувалися усними заявами. Так, до початку деліберативної журналістики по всій території США отримали екземпляри журналу «Public Perspective» («Громадська перспектива»), в якому велося про сумнівність цієї ініціативи. Громадяни, які збираються радитися, подавалися як купка некомпетентних осіб, які зрештою не дійдуть жодної згоди і якісно на перебіг виборів не вплинуть або навіть поставлять їх під загрозу. Однак, захід відбувся і результат підтвердив очікування ученого.

Згодом низка подібних зондажів публічної позиції відбулася в багатьох містах штату Техас: досліджувалося питання забезпечення населення електроенергією. Ініціаторами деліберативних полів постали вісім електричних компаній регіону, які прагнули виявити очікування споживачів щодо майбутніх форм та якості надання послуг. До появи методології Дж. Фішкіна, ці кампанії організовували з подібною метою традиційні фокус-групи, проте, вони лишилися безрезультатними, адже населення було мало обізнаним у проблематиці, а тема потребувала деталізованого вивчення.

Опитування, організоване згідно нової методики, включали телефонні інтерв'ю (опитували від 500 до 800 респондентів), а також дискусійні форуми, під час яких учасники вели мову про наріжні проблеми та спілкувалися з експертами щодо непряояснених аспектів теми. Усі учасники заходу були матеріально простимульовані. За згоду на інтерв'ю респонденти отримували 50 доларів, а за заповнення фінальної анкети ще 150 доларів. Ця анкета містила фактично ті самі питання, на які респонденти відповідали у ході телефонного опитування. Безпосередні дискусії відбувалися на вихідних. Тих учасників деліберативного опитування, хто мешкав далеко від локації форуму, привозили та розселяли по готелях за рахунок замовників акції.

Усі учасники деліберативного процесу заздалегідь отримували спеціально підготовлені матеріали, які містили ключові аргументи «за» та «проти» щодо всіх реально можливих варіантів рішень, що пропонувалися компаніями-замовниками. Ці матеріали формувалися за участю всіх зацікавлених сторін. Інформування відповідними даними суттєво змінило

погляди учасників, а результати, отримані у фіналі опитування, були вражаючими для самих організаторів та замовників. Найбільший подив викликало те, що населення виступило за більш активне використання відновлюваних джерел енергії, відповідно, компанії збільшили інвестиції у розбудову електростанцій, що використовують природну енергію, зокрема, силу вітру [37].

У Техасі, де неодноразово працював Дж. Фішкін, добір громадян проходив за жеребом з метою організації дискурсу щодо проблеми відновлюваної енергії, що викликає певний подив, адже штат відомий нафтовидобувною промисловістю. У результаті цих обговорень було з'ясовано, що відсоток громадян, які проголосили себе готовими платити більше за вітрову та сонячну енергію, зросла з 52% до 84%. Як наслідок, у 2007 році Техас перетворився на штат із найбільшою кількістю вітрогенераторів у країні [42].

Даючи рецензію першим деліберативним полам, науковці, зокрема, Д. Ласкін писав, що деліберативний пол - корисний інструмент для виявлення більш інформованої та продуманої, зваженої громадської думки. Він дозволяє визначити, якими були б громадські переваги, якби поведінка людей більшою мірою відповідала ідеальному демократичному суспільству, де громадяни повніше інформовані про існуючі проблеми і більш активно залучені в спільне обговорення найкращого шляху їхнього вирішення [42].

Одним із знакових у розвитку інструментарію деліберативних опитувань стало дослідження в контексті Першого конвенту із загальнонаціональних проблем (The first National Issues Convention) (січень 1996 року). Електорат країни був представлений 466 виборцями, відібраними за методом рандомної вибірки, які отримали нагоду подискутувати з тодішнім віце-президентом США Альбертом Гором та представниками Демократичної партії [44].

Наступний конвент відбувся у січні 2003 року. На цьому форумі, присвяченому вирішенню проблем національного масштабу, були присутні 300 громадян-учасників. Це деліберативне опитування стало 21-м за рахунком

дослідженням «рафінованої» громадської думки за методологією Дж. Фішкіна [47].

Друге місце із застосування деліберативних полів після США почесно обіймає Австралія. На сьогоднішньому етапі у цій країні деліберативні опитування стають регулярними та все більш інтенсивними. 1999, 2001, 2002, 2003 – роки, коли відбулися опитування з метою вивчення компетентної громадської думки. Належну підтримку та ресурси були надані некомерційною та позапартійною аналітичною організацією Issues Deliberation Australia / America (IDA) [60].

Найперше дослідження за технологією американського дослідника було проведено в Австралії у жовтні 1994 року. Той форум передбачав дискутування питання щодо форми правління (чи повинна країна стати республікою). У березні 2007 року досліджувалося ставлення населення країни до такої національної одиниці, як мусульмани. Цей деліберативний пол був п'ятим за рахунком, проведеним на національному рівні. Під час другого етапу дослідження 329 випадково відібраних учасників зустрілися в будівлі Старого парламенту (Old Parliament House), де вони обговорювали проблемні питання, зібрані під загальною назвою «Мусульмани та немусульмани». Традиційно обговорення завершувалося опитуванням. Результати, отримані у ході дослідження, довели, що обговорення цієї проблеми сприяє більш толерантному ставленню населення до співвітчизників-мусульман. На рівні проміжного опитування майже половина респондентів (49%) говорили про різючі відмінності між західними цінностями та культурою й мусульманськими аналогами і були переконані, що мусульмани апріорі схильні до терористичних дій. Після обговорення цей показник становив лише 27% [25].

Сьогодні методологію та технологію Дж. Фішкіна починають освоювати й країни східної Європи, зокрема, Болгарія. Тут, у квітні 2007 року відбулося опитування населення щодо проблеми способу життя циган та їхньому впливі на якість корінних мешканців. На першому етапі дослідження було

проаналізовано позиції 1344 осіб, на другому кількості респондентів становила 255 людей. Після обміну думками та отримання додаткової інформації довідкового характеру, болгари почали більш стримано ставитися до ідеї зближення з циганської спільнотою на своїй території [49].

Дорадчі опитування за технологією Дж. Фішкіна також були проведені в Греції, Данії, Італії, Ірландії, Канаді, КНР, Угорщині, Японії та багатьох інших країнах.

У 2017 році Центр деліберативної демократії провів деліберативне опитування в Монголії, щоб допомогти уряду країни реформувати державний устрій відповідно до бажань громадян.

Тема обговорення стосувалася ролі парламенту та прем'єр-міністра в державі, строку перебування при посаді президента тощо. Загалом до порядку денного даної деліберації було включено 18 тем. По закінченні деліберативного полу позиції багатьох учасників з низки тем суттєво змінилися. Підтримка пропозиції двопалатного парламенту зменшилася з 65% до 30%, кількість прибічників одного терміну президентства без права переобрання на 6 років знизилася з 61% до 40%. Окрім цього, респонденти відхилили ідею щодо обрання президента членами парламенту (з 55% до 38%) та підтримали збільшення повноважень прем'єр-міністра [29].

Цікавим прикладом деліберативного опитування вважається серед дослідників той, що мав місце у Тамале, третьому за величиною місті Гани (Західна Африка). Тамале динамічно розвивається, але адміністрація міста обмежена в коштах на соціальні програми і особливо не переймається потребами та інтересами городян. Після обговорення з'ясувалося, що ключова проблема для місцевого населення – це чиста питна вода. Люди закликали адміністрацію звести лише водопровід, екологічно чисті туалети та очисні споруди. Сільське населення регіону було змушено використовувати для поливу полів стічні води. По суті, вода в місті фактично не очищувалася. Опитування Центру деліберативної демократії в Тамале мало подвійний результат. З одного боку, інтереси суспільства були артикульовані, з іншого, -

бездіяльнісне ставлення місцевої влади до питання санітарії набуло розголосу всесвітнього масштабу, чим стимулювало до більш активних дій та реакцій на запити та потреби громадян [51].

Надзвичайною плідністю вирізняється практика деліберативних обговорень на рівні міст [52]. Приміром, мешканці Нью-Йорку протягом двох днів спільно розглядали питання, що збудувати на території зруйнованого внаслідок терористичної атаки 11 вересня 2001 року Всесвітнього торгового центру (Ground Zero). У Манчестері йшлося про запобігання злочинам. У бразильському місті Порту-Алегрії та деяких інших містах Південної Америки населення залучається до обговорень бюджету. Громадяни безпосередньо беруть участь у формуванні бюджетної політики власних міст. У китайському місті Веньлін, про досвід якого ми поговоримо більш детально дещо згодом у цьому ж підрозділі, обрані шляхом жеребкування громадяни спільно розробляли поради партійному керівництву з приводу пріоритетів у масштабних проектах з інфраструктури. У Генку та Роттердамі-Південному 2013 року численна вибірка місцевих мешканців обговорювала ключові пріоритети соціального та економічного розвитку міст.

Варто наголосити, що подібні до деліберативних полів Дж. Фішкіна за процедурою та посилом заходи відбувалися ще до появи концепції в різних країнах [18]. Так, із сімдесятих років XX століття у Німеччині відбувалися відповідні пошуки альтернативних моделей для участі громадян. Насамперед, йдеться про так звані «осередки планування» (Planungszellen). Дещо згодом, 1986 року, Данія відкрила Технологічну раду (Teknologi-radet) - установу, яка функціонує синхронно, але автономно відносно парламенту. У результаті у громадян є можливість подискутувати з приводу, приміром, наслідків для людства результатів впровадження новітніх технологій, зокрема, генномодифікованої продукції. Національна комісія для громадських обговорень (Commission nationale pour le débat public) виникла і у Франції (1995 рік). Структура покликана залучати громадськість до участі у розв'язанні проблем різного ґатунку, від навколишнього середовища до інфраструктурних

проектів. Велика Британія відома Цивільними колегіями присяжних (Citizen Juries). У Фландрії (регіон Бельгії) 2000 року було відкрито Інститут суспільства і технології. Ключове завдання установи полягає у заохоченні активної громадської позиції населення стосовно шляхів подолання проблем та наслідків технічної політики. Вище висвітлені приклади лише поодинокі кейси. На сайті participedia.net можна знайти детальну інформацію фактично про кожен із світових проектів з обговорень за останні роки. Динаміка використання методики Дж. Фішкіна невинно демонструє висхідну траєкторію.

Викликає цікавість той факт, що деліберативні процедури використовуються не лише у демократіях західного зразку, а й в інших країнах, зокрема, у Китаї. Науковий інтерес до подібних кейсів пояснюється відмінними історико-організаційними підходами до політики у різних провінціях, особливостями політичних традицій регіонів держави [53].

Саме тому ми вважаємо доречним звернутися до вивчення позитивного прикладного досвіду китайського міста Веньлін з розширення демократії на місцевому рівні шляхом використання методології публічних консультувань, розробленої Джеймсом Фішкінім. Це завдання може бути деталізованим у результаті розв'язання наступних задач: дослідити історико-соціальні передумови, що сприяли конструктивному використанню делібераций у місті Веньлін; виявити особливості імплементації делібераций у аналізованому кейсі.

Джеймс Фішкін неодноразово акцентує увагу у власних теоретичних наробках на чотирьох важливих для утвердження делібераций, як стабільних соціально-політичних практик, питаннях: 1) Хто включений до процесу обговорення? 2) Наскільки вдумливим є процес обговорення? 3) Які наслідки має обговорення? 4) За яких умов процес обговорення можна вважати таким, що відбувся?

Звертаючись до практичного досвіду Китаю, дослідник намагається дати відповіді на ці чотири запитання, враховуючи внутрішній контекст та, на перший погляд, несприятливі соціально-політичні вихідні дані.

На перший погляд, проект активного використання публічних консультувань видається малоімовірним у КНР, адже країна ще не здійснила успішного повномірного переходу до демократії, й очевидними постають ознаки авторитаризму. Деліберації ж часто сприймаються виключно як атрибути найсучасніших форм демократії [28].

Ускладнює ситуацію вкрай нерівномірний економічний розвиток. Бідність та нерівність поєднуються з масовою внутрішньою міграцією. «Процес трансформації, подібний до індустріальної революції в Англії, що тривала понад півстоліття, відбувається дуже швидко й у величезних масштабах. У розпалі таких бурхливих змін можна також поставити під сумнів питання, чи існує достатньо громадської довіри, аби дозволити дорадчу демократію. І без апарату підзвітності через партійну конкуренцію, а також лише з частково імplementованими правами людини складно знайти пункти входу до деліберативних публічних консультувань» [31, с. 83].

Попри не дуже сприятливі вихідні умови, Джеймс Фішкін, заручившись допомогою професора Баоган Хе, місцевого спеціаліста з питань демократії на локальному рівні, започаткував деліберативні практики у місті Веньлін, провінція Чжецзян, з метою прийняття рішень стосовно розбудови інфраструктури. Місцеве керівництво мало біля 30 проектів, але коштів вистачило б лише на 10 із них. Відтак, постала потреба обирати серед якісно різних витрат, між оздобленням доріг та автомагістралей, зведенням нової міської площі, очисними спорудами, парками, комплексним екологічним планом тощо.

Міська влада виявила неабиякий інтерес до публічних консультувань як методу демократичного відбору через своєрідну історичну зумовленість. Місце славалося тривалою традицією «Кентан», яка полягала у «сердечних» дискусійних зустрічах, під час яких громада мала нагоду висловити свої преференції. Однак, подібні збори були певною мірою обмеженими. Перша проблема приховувалася у самовисуненні, адже ті, хто були найбільше зацікавлені у обговорюваному питанні, були максимально представлені.

Таким чином нівелювалася рівність представництва на цих зборах. По-друге, участь в обговоренні була неоднорідною, адже найперше бралися до слова найбільш заможні, освічені та самовпевнені громадяни міста. Окрім цього, дискусія не мала чіткого плану та методики організації, відповідно, рішення не можна було кваліфікувати як демократичне, таке, що максимально підходить всій місцевій громаді.

Політичні діячі проявили інтерес до деліберації саме тому, що вона пропонувала способи подолання недоліків «Кентану». Публічні консультування пропонували роботу з репрезентативною вибіркою, а не консультації з самовизначеними бажаючими. Вони надавали можливість більш рівномірної участі, а не домінування більш успішних у соціальному аспекті суб'єктів. Окрім цього деліберація забезпечувала точними статистичними результатами до і після обговорення.

Локальний дорадчий комітет розробив інформаційні матеріали, де визначалися переваги та недоліки кожного з 30 проектів. Були обрані експерти, які фахово могли донести інформацію під час пленарних засідань. Також було розроблено анкету з традиційним набором запитань, що стосувалися ціннісних орієнтацій громадян, прикладної значущості проектів тощо. Фінальні анкети також враховували оцінку учасниками самого заходу. Серед місцевих вчителів було проведено тренінг з підготовки їх на модераторів таким чином, щоб під час обговорень у малих групах вони не вдавалися бодай до мінімального висловлення власної позиції. Місцем проведення деліберації було обрано місцевий вищий навчальний заклад, тривалість заходу мала бути 2 дні (вихідні). Усі фінансові витрати взяло на себе місцеве керівництво, усвідомлюючи необхідність деліберативного обговорення задля прийняття подальших політичних рішень.

Перед запрошенням учасників шляхом простої випадкової вибірки було обрано 275 осіб зі списків реєстру домогосподарств. З цього загалу 268 мешканців пройшли попереднє анкетування, а 235 – взяли участь у публічному консультуванні та заповнили фінальні анкети. І в демографічному аспекті, і в

аспекті презентації протилежних думок обрані представники якісно репрезентували 120 000 зареєстрованих виборців. Ця інформація дає нам відповідь на перше питання: хто включений до процесу обговорення?

З приводу вдумливості процесу можна відзначити, що в результаті деліберації було досягнуто чітких та узгоджених змін у думках учасників. У ході дискусії представники громади значно збільшили свою підтримку проекту зі встановлення очисних споруд для стічних вод, а також зведення головного проспекту, який би об'єднав дві різні частини міста. Інтерес та підтримка інших доріг навпаки зменшились. Рейтинг центральної площі пішов униз, в той час як паркова рекреаційна зона та комплексний екологічний план отримали більше прихильників. 12 з 30 проектів на статистичному рівні продемонстрували значущі зміни у ставленні до них представників громади. Ще одним здобутком проведеного заходу стало те, що учасники стали більш поінформованими у проблематиці зустрічі.

Також почала формуватися структура інформації, яка керує зміною думок. У типовій для інших деліберативних полів манері була чимала кількість учасників, які отримавши об'єктивну інформацію, змінили власну громадську позицію. Результати такого публічного опитування, безперечно, мають претензію на легітимність [32].

Попри репрезентативність результатів проведеного заходу Джеймс Фішкін, як справжній науковець, ставить їх під сумнів і звертає увагу на ще два важливі аспекти. Чи не призводить сам процес обговорення до спотворень або через поляризацію групи, або через домінування якогось з учасників? Відповіддю на це запитання слугують використані механізми уникнення цих проблем. Для уникнення домінування більш освічених осіб чи людей з більш привілейованим суспільним статусом хід бесіди спрямовувався від них, таким чином обмежувався їхній вплив на роздуми загалу. Питання ж поляризації полягало у тому, чи не стали члени групи з протилежними думками ще більш екстремально налаштованими по відношенню один до іншого після деліберативного полу, чи вдалося уникнути дії закону поляризації групи.

Китайський кейс продемонстрував рух думок в протилежні сторони лише упродовж першої половини обговорення, у ході другої – учасники почали ідейно наближатися один до одного.

Одне із завдань деліберативної демократії полягає у збільшенні політичної свідомості громадян, адже спільний процес обговорення суспільно значущих питань, зазвичай, має сприяти розвитку внутрішньої публічності особистості. Індивід перестає мислити вузько виключно власними інтересами, він виходить за ці межі і стає більш чутливим до загальних інтересів громади. Як показали результати конкретного кейсу, серед 30 проектів зрештою перевагу отримали ті, що мали значення для більшої аудиторії громадян.

Щодо практичних наслідків деліберативного полу у місті Веньлін, важливо відмітити, що замовники (міська влада) використали результати організованого опитування. І це дуже важливо, адже в іншому випадку взагалі нівелюється майже весь захід, окрім громадсько-просвітницького моменту. «Фактично місцеві чиновники виконали свої зобов'язання щодо реалізації громадської волі, яка була виражена в результатах. Хоча вони висловили здивування пріоритетами громадян, було побудовано дванадцять проектів, включаючи всі три очисні споруди, громадський парк для відпочинку та одну центральну автомагістраль, що об'єднала дві частини міста» [31, с. 84].

Цей проект був представлений у Пекіні на конференції, присвяченій реформуванню системи громадських слухань. Місцевого партійного очільника спитали про особливості процесу, а також поцікавилися, чому він вдався до наукових заходів, відмовившись від традиційного звернення до місцевого народного конгресу. Чж. Цзян відповів, що у такий спосіб він не дізнався б реальної думки населення, а отримав би формальну відповідь. При цьому усі три критерії (науковість, демократичність, легальність), яким має відповідати політичне рішення у КНР, були дотримані. Деліберація була науковою в силу обраного методу, демократичною, адже це був голос народу, легальною, тому що результати обговорення були передані місцевому народному конгресу, який затвердив їх [43].

Як показала практика, цей кейс породив дві суттєві переваги консультування з громадськістю. По-перше, зросла легітимність публічних рішень. По-друге, поліпшився зв'язок між представниками політичної еліти та механізмом формування публічної волі. Не зважаючи на відсутність партійної конкуренції, це дозволило зробити продуманий та репрезентативний громадський внесок. Говард Френч вдало підмітив, що після проведення деліберативного полу у місті Веньлін, виник соціальний контраст у країні: залучення громади до процесу обговорення важливих публічних рішень сприяло підвищенню легітимності місцевої влади, в той час як у сусідніх містах почалися заворушення через громадські невдоволення реальним станом речей [36].

Чому цей деліберативний експеримент став можливим у Китаї? Дж. Фішкін знаходить принаймні три аргументи. З одного боку, допомогла специфіка місцевого самоврядування у Китаї, що наділена вагомою автономією. Існує великий простір для експериментів щодо процесу прийняття публічних рішень як на рівні села, так і на рівні міста. З іншого боку, попри значні відмінності на рівні місцевої політичної культури, традиція «Кентан», згадувана нами на початку дослідження цього експерименту, стала своєрідним соціально-історичним фундаментом для подальших більш науково виважених публічних консультацій. Серед локальних мешканців цей процес у міжособистісних бесідах часто визначався як «наукове обговорення від серця до серця». Окрім цього, проект сам по собі не становив жодної загрози для однопартійної системи, адже був пов'язаний з проблемами розвитку інфраструктури, а не, приміром, виборів. Попри це обмеження, деліберативний процес сприяв зміцненню легітимності місцевої влади, адже громадянам надали можливість не лише висловити власну позицію, а й отримати прийняті рішення, розроблені громадою. У результаті динамічного розвитку економіки країни громадяни отримують владу споживача. І з часом для них стане абсолютно природним прагнути певного впливу на публічні рішення.

Цілком закономірним у логіці нашого дослідження постає питання, чи цей деліберативний кейс із Китаю допоміг лише при вирішенні конкретної проблеми місцевого управління без виразної контрибуції до загального процесу демократизації? Безперечно, через обмежену кількість кейсів важко робити якісь науково обґрунтовані висновки. Однак, результати цього деліберативного процесу справили враження на політиків, змусивши їх прийняти рішення, розроблене громадою. У наступні роки було ініційовано розширення застосування деліберації та відбулися неодноразові повторення. Місцева громада була залучена також і до планування місцевого бюджету. І це була перша науково обґрунтована участь населення у бюджетуванні.

Позитивний досвід китайського міста щодо використання деліберативних полів дає обнадійливі прогнози щодо майбутнього цього демократичного інструменту. Досліджуваний приклад деліберації був репрезентативним, мав належне інформаційне забезпечення, а також оминув спотворення завдяки ізоляції поляризації та нерівності. Результати були імплементовані, відтак, можна говорити про ефективність процедури публічного консультування. І все це було реалізовано у країні з однопартійною системою.

«Звичайно, аргумент на користь практичної деліберативної демократії не може покладатись на один успішний випадок. Тим не менш, він доводить, чого можна досягти у складних умовах» [31, с. 85].

Досліджуваний нами кейс був взятий за основу удосконалення внутрішньої комунікації конгломератом компаній «Longbiao Group», який переважно займається виробництвом алюмінієвої продукції, освітою, нерухомістю, інвестиціями та торгівлею. Група нараховує 26 виробничих ліній алюмінієвих катушок з покриттям, що мають річну потужність 120 000 тонн.

Конгломерат «Longbiao Group» прагнув збалансувати інтереси старшого керівництва та пересічних працівників фірми. Деліберативні опитування сприяли поширенню обміну інформацією на підприємстві, надаючи керівникам знання про преференції працівників щодо конкретних аспектів

(понаднормової праці, уніформи тощо), що сприяло покращенню управління підприємством та посиленню розуміння працівниками стратегії та політики підприємства. Ці розмови сприяли інноваціям у системах управління «Longbiao Group», допомагаючи виявляти проблеми в існуючих процесах управління та надаючи знання, необхідні для розробки нової політики управління. Досвід конгломерату став свідченням того, що виробничі процеси краще розуміти, як форму спільного управління, а не пряму форму промислової демократії.

Ці обговорення повномірно використовували методологію деліберативних полів і включали різні інструменти, зокрема, опитування (попереднє та фінальне), надання інформації, дискусії з експертами, обговорення в межах малих груп та пленарне обговорення [40].

Практика цих деліберативних полів мала низку позитивних наслідків для конгломерату:

- виховання деліберативних громадян;
- підготовка місцевої деліберативної демократії;
- сприяння обміну інформацією на підприємстві;
- поліпшення внутрішніх відносин;
- сприяння інноваціям в управлінні підприємством.

Як зрозуміло із цього прикладу, один позитивний кейс деліберативних полів навіть в державі з авторитарними рисами управління може стати імпульсом для популяризації практики обговорення публічних рішень не тільки в сфері урядування, а й на рівні виробництва, а згодом – освіти, медицини тощо.

Безперечно, методологія деліберативних полів сприяє демократизації державних інститутів та суспільства, позитивно впливає на досвід їхньої комунікації, поступово перетворюючи на рівноправних партнерів. Тим не менш, на нашу думку, цей підхід не позбавлений недоліків, і кейс міста Веньлін є їхнім підтвердженням. Ми виявили дві ключові проблеми у ході дослідження деліберативного процесу у китайському місті.

По-перше, населення загалом і обрані від нього представники зокрема не брали участі у формуванні порядку денного, вони не визначали перелік проектів, які мають обговорюватися, а лише дискутували з приводу варіантів, запропонованих місцевою владою. Відтак, вони не мали повного охоплення можливих варіантів і були обмежені запропонованими згори проектами. Імовірно, якби населення спитали, що треба першочергово удосконалити в інфраструктурі міста, лідерами преференцій громади могли виявитися зовсім інші альтернативи. Але такої можливості не було надано.

По-друге, інформація про об'єкти інфраструктури формувалася експертами, обраними місцевою владою, і логіка її подачі могла містити аспекти маніпуляцій зі свідомістю громадян, перевірити достовірність даних в людей не було можливості, відтак, можна говорити про імовірність свідомого викривлення суспільної думки. Звісно, ці два зауваження не ставлять під сумнів науковість та дієвість методології, розробленої Дж. Фішкіним. Однак, вони демонструють потребу її подальшого рафінування.

У ході дослідження практичного кейсу деліберації у китайському місті Веньлін, присвяченої консультуванню місцевої влади з громадою щодо проектів покращення інфраструктури, можна дійти висновку, що цей приклад довів ефективність публічних консультувань з метою демократизації на місцевому рівні як владних організацій, так і населення, продемонстрував підвищення рівня соціально-політичної культури та свідомості громади. Особливості деліберативного полу у місті Веньлін полягали у його науковості, легітимності та демократичності. Учасники деліберації були обрані шляхом рандомної вибірки, добре проінформовані експертами, мали нагоду обговорити проблемні аспекти і подолати суперечності і зрештою продемонстрували виразну зміну власних позицій, що було підтверджено результатами первинного та вторинного опитування.

Досвід деліберації став успішним через соціально-історичну готовність населення до подібних дискусій, обумовлену традиційними бесідами

«Кентан», що з давніх часів практикувалися громадою для винайдення оптимального рішення щодо спільного блага. Результати деліберації були повномірно прийняті та реалізовані місцевою владою і вплинули на подальше поширення практики деліберацій у провінції і не лише для вирішення публічних проблем соціального кшталту. Аналізований кейс свідчить про те, що деліберативні поли можуть бути результативними не лише за сприятливих демократичних умов, але й в країнах з іншим політичним ладом.

3.2 Деліберативна демократія на рівні ЄС: проблеми спільного публічного простору

Сучасна теорія демократії вирізняється новаторськими підходами, вираженими у численних концептах та моделях. Однією з таких новітніх спроб постає розроблена американським політологом Джеймсом Фішкіним теорія деліберативної демократії, яка передбачає активне використання у процесі вироблення публічних рішень дорадчих консультацій з представниками громадськості. Серед дослідників існує думка, що використання консультативних форм (зокрема, референдумів) є інструментом партисипаторної демократії [21, с. 28]. Проте, ідеї Дж. Фішкіна, певною мірою базуючись на положеннях партисипаторного підходу, мають інші аксіологічні пріоритети. Теоретичні розробки дослідника довели свою практичну значущість, насамперед, на муніципальному та загальнодержавному рівні (досвід західних демократій, КНР тощо) і мають значний потенціал у транснаціональній площині.

Окремі аспекти деліберативної політики досліджувалися такими науковцями, як С. Бенхабіб, Дж. Бессет, Р. Даль, Дж. Драйзек, Д. Дьюї, Ю. Габермас, Дж. Коен тощо. Специфіка практичної імплементації деліберативного інструментарію на рівні окремих держав Європейського Союзу вивчалася Дж. Капелла, Е. Моравчиком, Л. Ніром, В. Прайсом, Н. Фрейзер і т. д. Однак, аспект перспектив деліберативних консультувань на

загальному рівні ЄС, а не його окремих держав-членів, особливо авторська візія Джеймса Фішкіна цього питання є мало дослідженими у науково-дослідній літературі.

Відтак, мета цього підрозділу полягає у комплексному дослідженні умов імплементації деліберативних технік на рівні ЄС, перспектив формування єдиного публічного простору ЄС, а також перепон, які виникають на цьому шляху.

Демократичні дорадчі консультування у Європейському Союзі на шляху практичної імплементації стикаються з низкою викликів, традиційних (загальних для деліберативних практик у будь-якій демократичній країні) та специфічних (властивих суто ЄС). Насамперед, спадає на думку так званий «демократичний дефіцит» – ізолюваність діяльності політичних еліт від інтересів громадян.

У той же час, експерти зазначають, що «культурна політика ЄС формується за активної участі громадського сектора. Прийняттю важливих документів, таких як, наприклад, Зелена книга 2010 року стосовно творчих індустрій, передують громадські консультації, збір коментарів від широкої громадськості, органів державної влади і структур громадянського суспільства, багатьох європейських організацій, що працюють в культурній сфері [6, с. 6-7]. Однак, у випадку Європейського Союзу громада – це населення 28 країн-членів з притаманними виключно їм публічними дискурсами та власними політичними системами. Попри наявність Парламенту ЄС, його інтенції з вироблення політики можуть бути охарактеризовані як слабкі та малоефективні.

Отже, перша проблема – це ідентифікація громадськості, з якою можна проводити консультування в межах економічного та політичного союзу незалежних держав-учасниць. Джеймс Фішкін задається питанням, якою має бути логіка деліберативних консультувань у ЄС: спільна чи сепаратна у кожній державі? «Спільне консультування має перевагою об'єднаний розгляд різних цінностей, інтересів та перспектив в єдиному форумі, де можна вивчити

та відповісти на конкуруючі аргументи. Окремі ж консультації знаходяться ближче до владних центрів, і кожна держава матиме бажання вирішувати самостійно» [31, с. 128].

Суверенність держав-членів схиляє відповідь у бік окремих консультацій, натомість, федеральний характер союзу з амбіціями на спільну публічну царину підштовхує до рішення на користь єдиного дискурсу.

Інша проблема криється в особливостях проведення деліберативних консультувань в Європейському Союзі в контексті фундаментальної та повторюваної дилеми транснаціонального характеру, пов'язаної з вибором кандидатів та політик. Безпосереднє консультування з людьми з низьким рівнем поінформованості призводить до превалювання плебісцитної форми політики. Проте, консультування виключно з елітами постає недемократичним та відірваним від занепокоєнь громадян заходом. Якщо рішення лишається за партіями та парламентами, населення позбавлене можливості висловити свою згоду чи незгоду з приводу конкретного питання. Але якщо вирішення проблеми спрямовується безпосередньо на людей, тоді виникає небезпека того, що рішення буде прийняте на підставах, далеких від першорядних проблем ЄС, про які громадськість може взагалі нічого не знати [62].

Враховуючи цей контекст, Джеймс Фішкін пропонує обрати третій (середній) шлях – деліберативний мікрокосм, але для цього має бути визначена публічна сфера ЄС – спільний громадський простір, в якому зможе сформуватися громадська думка та сприяти окресленню колективної волі. Однак, така громадська думка має відповідати принаймні двом критеріям: бути вірогідною та послідовною.

Де факто ж існує лише ослаблена версія того, що можна назвати громадською думкою ЄС. Певною мірою вона є сформованою щодо ключових проблем об'єднання у межах окремих національних держав: публічні сфери обговорення є сегментованими за національними та лінгвістичними кордонами, а також відповідними медіа-ринками. Безперечно, віртуальна

дискусія відкриває можливості для часткового подолання проблеми, однак, мова все ще лишається перманентним бар'єром. Населення конкретної національної держави надає перевагу спілкуванню з співвітчизниками. Навіть на державному рівні проблеми ЄС мають низьку значимість та низький рівень поінформованості мас. Вибори в Європейському Союзі у науково-дослідній літературі часто кваліфікують, як «вибори другого ґатунку», побічний продукт національної політики [56].

Третя проблема стосується самої можливості спілкування, взаємного порозуміння. У ЄС нараховується 23 офіційні мови. Для реалізації мікрокосмічної версії загальноєвропейської публічної сфери необхідне використання спеціального технологічного інструментарію для подолання перепон лінгвістичного характеру. Відтак, дорадчі проекти ЄС наближаються до практичної реалізації у віртуальному форматі за використання апаратів синхронного перекладу з гарнітурами [30].

Четверта проблема пов'язана з унікальною природою ЄС, як транснаціональної організації, яка поєднує в собі елементи федеративного устрою та автономних держав, які відрізняються договірними відносинами та специфікою координації таких сфер, як грошова політика, спільні кордони тощо. «Якщо громадські консультації повинні сприяти формуванню колективної волі, що таке відповідна громадськість і, які установи можуть розглядати її результати? Хто поінформований і хто є адресатом будь-якої консультації? Хто є одержувачем результатів...?» [31, с. 129].

Однією зі стратегій громадських консультацій з питань ЄС, на думку Джеймса Фішкіна, може бути їхнє проведення на рівні національних держав з визначеною кількістю громадян та посадовцями, які можуть бути відповідальними за організацію даного заходу і систематизувати отримані результати. Історія ЄС пам'ятає численні референдуми та соціологічні опитування з питань об'єднання на рівні національних держав (Велика Британія, Данія, Нідерланди тощо) [16].

Проте, такі зусилля є замалими для формування загальноєвропейської колективної волі. І нагальні проблеми ЄС не можуть бути адекватно розглянуті в межах кордонів окремих національних держав-членів. З одного боку, ЄС матиме більші перспективи з вирішення спільних проблем, якщо залишить їхнє розв'язання у межах відповідальності політичних еліт країн-учасниць, а не громадськості, оскільки консультації з необізнаними громадянами можуть бути небезпечними та безвідповідальними [45]. У той же час, посилення демократичних норм, які стають все більш партисипаторними та прямими, в межах національних держав виглядає більш демократично за елітарні альтернативи. Відтак, виникає тяжіння до громадської консультації на рівні Європейського Союзу.

Джеймс Фішкін переконаний, що занепокоєння « нової » Європи не перетиналися б із занепокоєннями « старої » Європи, а турботи Північної Європи з її високорозвинутими країнами добробуту не пересікалися б з проблемами країн Південної Європи, в яких питання соціального та пенсійного захисту є значно менш розвинутими. Однак, така деліберация радше б нагадувала « анклавне обговорення » з імовірною дезінформацією щодо інших країн та стереотипним ходом міркувань.

Б. Барбер вважає, що на даному етапі суспільного розвитку політична участь громадян відіграє роль певного механізму трансформації приватних інтересів у суспільні. У результаті відповідної трансформації має з'явитися публічна царина, в межах якої відбуватиметься перманентний публічний діалог між різними суб'єктами політичного процесу. На переконання ученого, насамперед, активні громадяни постають головними акторами публічного діалогу [26, с. 106].

Публічна сфера – це дорадча комунікативна система. Проте, формування спільної колективної волі не схвалюється усіма теоріями демократій, приміром, елітарна або змагальна форми демократії не передбачають вироблення загальної волі народу. По суті, у такому випадку демократія перетворюється на боротьбу за голоси виборців з метою отримання владних

повноважень однією політичною елітою у конкурентній боротьбі з іншою та їхньої легітимації. Таку демократію можна визначити як мінімалістичну [61].

У той же час, вона містить і певні позивні якості – прагне захищати права через конституціоналізм та судові рішення. Джеймс Фішкін зазначає, що така форма демократії підкреслює політичну рівність через конкурентні виборчі процеси та уникнення тиранії більшості через захист прав. Важливим досягненням є забезпечення судових гарантій та мирний метод чергування еліт при владі. У відповідному контексті теорія є цілком задовільною, проте, за більш амбітних претензій перетворюється на ілюзорну.

«Проте, заперечуючи значимість формування громадської волі, конкурентна демократія зберігає механізм демократії без душі» [31, с. 130]. Можливість прийняття публічного рішення, яка покликана «оживити» демократичний процес, зводиться виключно до змагальних зусиль отримати більшість голосів виборців і діяти від їхнього імені, але далеко не завжди в їхніх інтересах. Вибори, перемога в яких здобута шляхом маніпулювання чи обману неухважної громадськості, - це груба політична гра.

Партисипаторна теорія демократії, на думку вченого, також не робить формування колективної волі своєю метою. Вона акцентує першочергову увагу на тому, чи беруть участь люди у виборах та, чи однаково підраховуються їхні голоси. Вимога до міркувань населення взагалі не ставиться. Однак, як би люди міркували та були добре поінформовані з приводу предмету голосування, це було б черговою перевагою виборчого процесу.

За елітарної деліберації громадська воля має непряме вираження через уповноважених представників. Еліти голосують за те, чого населення, на їхню думку, прагне. Це викривлена рефлексія загальної волі. Представники від народу уточнюють та розширюють волю людей, але передають її через представницьку установу. У межах даної теоретичної настанови масове обговорення не передбачається і навіть може сприйматися як небезпечне.

Прагнення до громадських консультувань видається утопічним, помилковим та безвідповідальним.

Це прагнення особливо оскаржується у контексті ЄС. Так, приміром, Ендрю Моравчик вважає, що найбільше, на що можуть розраховувати деліберативні практики, - це серія більш розвинутих публічних сфер, сегментованих на національному рівні [46].

У той же час, існують і прибічники деліберативної теорії демократії у ЄС, які переконані, що стратегія елітарної деліберації намагається обмежити застосування публічної сфери застарілою Вестфальською системою окремих держав-націй, кордони яких вже не можуть запропонувати ефективних політичних чи економічних рішень, а також об'єктивно відображати рух товарів та людського ресурсу, специфіку комунікаційних процесів у все більш мобільному світі ідей та людей. Якщо принципи та ідеали демократії мають значення, ідея транснаціональної публічної сфери має бути адаптованою до об'єднаної Європи.

Можна виділити кілька ключових напрямів, де ідея публічної сфери, задумана на національному рівні, має бути переусвідомлена на більш загальному транснаціональному рівні. Оригінальне габермасівське поняття публічної сфери, в межах якої громадська думка може бути відфільтрована до якості колективної волі для прийняття певного публічного рішення, було задумане для застосування у національній державі. І хоча Ю. Габермас визнавав труднощі застосування цього поняття у транснаціональному контексті, вони лише підсилюють нагальність інституційного експерименту з вирішення проблеми [39].

В іншому випадку, розширюючи власні повноваження Європейський Союз зазіхає на повноваження країн-членів, чим підсилює дефіцит демократії як такої, адже відсутня належна легітимація таких дій. Якщо ЄС залишиться повністю незалежним від конституційних нововведень, небезпека полягатиме у тому, що цей дефіцит зростатиме день у день, оскільки економічна та соціальна динаміка навіть в межах існуючих інституційних структур

закріплюватиме «ерозію» національних держав через європейське право. Необхідні нові транснаціональні форми легітимації, але вони стикаються з труднощами нерозвиненої загальноєвропейської публічної сфери та фрагментації суспільної свідомості, залишаючи нас з «майбутнім ілюзії минулого», відповідно до якої суспільства можуть визначати власну долю через політичну волю та свідомість [39].

Отже, серед базових порушень публічної сфери, які виразно проявляються в масштабах ЄС, можна виділити наступні:

- переконання, що суверенна влада здійснюється в межах національних держав. Оскільки ЄС набуває все більшої влади через укладання договорів та бюрократичні зазіхання, рішення приймаються в Брюсселі, а не в окремих державах;

- розуміння економіки як такої, що територіально локалізована в межах національної держави. У глобалізованому світі це припущення є менш релевантним, і практична економіка ЄС свідчить на користь того, що все більше рішень у цій царині приймається не на рівні детермінації окремої держави, а в масштабах усього ЄС, зазвичай, централізованими інституціями Єврозони;

- уявлення про те, що публічний діалог відбувається серед громадян, що проживають в межах однієї держави. Свобода пересування як право, закріплене в ЄС, й, відповідно, відсутність жорсткої прив'язки до громадянства подолали кордони традиційних національних держав;

- передбачення єдиної спільної мови. Існування 23 офіційних мов не створює належних підстав для взаємного порозуміння у ході єдиного діалогу. Хоча деякі держави у складі ЄС взяли мовну багатоманітність за основу демократичного розвитку, зокрема, Швейцарія, в якій лінгвістична різноманітність стала ключовим аспектом ідентичності, існує велика відмінність між 4 і 23 мовами;

- інтенції до формування спільної літератури, культури та ідентичності. Де факто існує велика кількість літератур і слабе визнання поділюваних культури та ідентичності;

- прагнення до спільної комунікаційної інфраструктури, що уможливить об'єднаний діалог. Лінгвістичні відмінності та національне правове регулювання діяльності засобів масової інформації розщеплюють таку можливість.

Усі ці чинники перманентно порушуються у межах держав-націй. А загальноєвропейський контекст робить цей виклик експліцитним по відношенню до всіх 28 країн-членів ЄС. Властивий об'єднанню демократичний дефіцит свідчить про розрив між елітами, які можуть брати чи не брати участь у громадських консультуваннях, і населенням, яке, скоріше за все, мінімально або взагалі необізнане з приводу актуальних проблем ЄС.

Деліберативні еліти без публічної сфери, яка підтримує та забезпечує свій внесок до їхнього рішення, підриває медісонівську елітарну деліберативну модель. Як учасники таких обговорень можуть рафінувати позиції громади, якщо переважна більшість населення незнайома, і немає навіть натяку на те, яким чином на масовому рівні громадськості відбуватиметься вираз думок у різних країнах, на різних мовах та з різними уявленнями про актуальні проблеми. Еліти, за таких умов, навіть при добросовісних спробах обмірковувань, зможуть прийти до висновку, що вони «з різних планет» та надто відірвані від реальної публічної сфери, інтереси якої вони мають відстоювати. Без загальноєвропейської публічної сфери елітарній демократії бракуватиме будь-яких підстав для формування колективної волі. Те саме стосується й партисипаторного підходу. Єдиним прийнятним шляхом розв'язання цієї дилеми, на думку Джеймса Фішкіна, постає мікрокосмічна стратегія, яка застосовуватиметься до всього простору ЄС та базуватиметься на залученні громадськості до дорадчої демократії.

Ця стратегія передбачає формування загальноєвропейської спільноти, яка буде спроможною до репрезентативного діалогу крізь кордони мов та

національностей. Це значно суттєвіше за спробу поглибити публічний діалог в межах держави-нації. Мікрокосм ЄС уможлиблює діалог в одному місці, під час якого усі основні перспективи масової громадськості отримали б нагоду бути висловленими почутими, враховуючи суперечливі.

«Становлення Європейського Союзу як колективного утворення органічно передбачає формування європейської ідентичності в межах єдиного соціокультурного простору. Усвідомлення себе «європейцем» – навіть не так у ментальному, як у політичному сенсі – це шлях до справжнього згуртування народів і держав, що творять європейську спільноту» [11, с. 72].

Яким же чином організаційно усі думки масової громадськості можуть бути зведені до обговорення у відносно малому органі в одному місці одночасно? Репрезентативність органу свідчить про те, що висвітлюються усі громадські позиції, а їхній збір в одній локації гарантує взаємодію, а не паралельне буття. При нагоді організаторам стануть і сучасні інформаційно-комунікаційні технології, які допоможуть перетнути державні кордони і сприяти формуванню єдиного публічного простору ЄС. Попри усі складнощі та перепони, автор деліберативної концепції демократії, наголошує на необхідності запуску принаймні пілотної версії вище описаного мікрокосму, адже цього вимагає сучасний стан загальних публічних проблем Європейського Союзу.

Отже, повномірне використання деліберативної методології рафінування демократії в ЄС можливе лише за умови кристалізації єдиної публічної сфери, яка зможе стати ареною вироблення спільних публічних рішень стосовно проблем Європейського Союзу у ході дорадчих консультувань. Учасниками відповідних деліберацій мають стати представники громадянського суспільства (у тому числі і представники політичних еліт), обрані рівномірно випадковим чином з усіх країн-учасниць, належним чином поінформовані перед проведенням заходу, опитані на початку та в кінці консультації, керовані неупередженими модераторами [58].

На жаль, перспективи формування відповідного політичного простору стикаються з низкою проблем: мовна, культурна, ідентифікаційна відмінності, демократичний дефіцит тощо. Імовірність реалізації мікрокосмічної стратегії може бути верифікована, на думку Дж. Фішкіна, шляхом запуску пілотного проекту.

Відомий політолог сучасності Джеймс Фішкін, розробивши концепцію деліберативної демократії, запропонував низку практичних інструментів з удосконалення демократичної дійсності. Деліберація – опитування населення з конкретної проблеми для подальшого вироблення публічного рішення – стала квінтесенцією науково-дослідного підходу. Іntenції дослідника не обмежилися теоретичним виміром. На початку XXI століття він став активно просувати деліберативні поли у практичній площині (Австралія, Болгарія, Нова Зеландія, США тощо). Не лише демократичні країни звернулися до методик деліберативної концепції (Китай), що свідчить про їхню універсальність та дієвість.

З часом науковець, досягши позитивних результатів з імплементації делібераций на рівні окремих держав, їхніх регіонів та місцевих політик, поставив більш складне завдання, з'ясувати, чи працюватиме інструментарій деліберативних опитувань на рівні ЄС, що вирізняється низкою особливостей, як то, культурне та мовне різноманіття, наявність суверенних держав з окремими внутрішньо-політичними завданнями в межах об'єднання тощо. Попередній аналіз виявив як низку сприятливих, так і ряд негативних передумов для ефективного функціонування делібераций на рівні ЄС. Однак, Джеймс Фішкін наполегливо стверджував, що лише емпіричний кейс зможе довести міць або слабкість деліберативних обговорень з загальних питань ЄС в єдиному публічному просторі з представників усіх країн-членів об'єднання.

Відтак, у 2007 році відбувся відповідний захід, що об'єднав у стінах Європейського Парламенту в Брюсселі репрезентантів з 27 країн-членів ЄС (на той момент їх була саме така кількість, сьогодні вона становить 28). Традиційно для вибору представників від народу була використана наукова

рандомна вибірка, таким чином було сформовано, як його визначає Джеймс Фішкін, мікрокосм ЄС у єдиному місці. На початку 3500 учасників події пройшли якісне опитування, що дало досліднику та його команді можливість отримати пропорційно представлену за демографічним, гендерним та іншими показниками вибірку з 362 осіб [59].

Обґрунтування такої кількості учасників відбулося за рахунок аргументу, що в даному випадку обиралися не просто представники від окремих країн, тоді б від кожної довелося залучати по 1000 респондентів, а саме – представники єдиного спільного публічного простору. Інша проблема – мовна – була пов’язана з тим, що 27 країн-учасниць ЄС мали 23 офіційні мови. Постала потреба у синхронному перекладі, і, врешті-решт, було використано 21 мову (мальтійці та ірландці зголосилися на використання англійської).

У той же час, всі країни-члени були представлені відповідно до їхньої частки населення у ЄС, а також адекватно розміру представництва у Європарламенті. Відібрані учасники мікрокосму були більш обізнаними з політичних питань за відсіяних, але ця відмінність приблизно становила 4%. Однак, як перші так і другі були однотайно налаштовані з питання розширення.

Відповідно до регламенту заходу проводилися пленарні сесії за участі всіх 362 мешканців ЄС з одночасним перекладом порядку денного на 21 мову. Окрім цього, проводилися спеціальні роз’яснювальні обговорення в окремих мовних групах. Загалом подія тривала традиційно для деліберативних опитувань два дні (вихідні).

Обговорення були зосереджені на двох широких сферах – соціальній політиці, зокрема, пенсійних питаннях, та ролі ЄС у світі і потенційній можливості до його розширення. У соціальній сфері учасники продемонстрували готовність пожертвувати власними пенсіями, усвідомлюючи, що нинішні державні пенсійні схеми зіткнулися з демографічними проблемами старіючого населення (відповідно до брифінгу

«Європа завтра» кількість працюючих на одного пенсіонера до 2050 року скоротиться з чотирьох до двох) [50].

У ході обговорення процент учасників, які погодилися з тим, що продовження актуальної політики виходу на пенсію збанкрутує пенсійну систему, зріз з 50% до 59%. Учасники деліберативної не бачили приватизацію державних пенсій за індивідуальними рахунками як спосіб вирішення проблеми. Ця ідея втратила 16 пунктів, з 43% до 27%. Натомість ідея збільшення пенсійного віку отримала в процесі обговорення більшу популярність (зростання від 26% до 40%). Зміни у цих даних є свідченням того, що представники населення ЄС дійсно зважували плюси та мінуси непростих виборів.

Щодо другого питання – розширення ЄС – після обговорення його підтримка знизилася з 65% до 60%. Бажання прийняти до лав ЄС Туреччину, за умов відповідності всім необхідним вимогам, зменшилося з 55% до 45%, а України – з 69% до 55%.

Спостерігалася разюча відмінність у преференціях представників 12 нових країн-членів, які долучилися до ЄС після 2004 року (переважно східна Європа), та 15 більш досвідчених держав об'єднання, більше це стосувалося аспекту розширення ЄС. У пенсійному питанні ці країни демонстрували переважно рівну динаміку [41].

На початку нові країни більш активно висловлювалися на підтримку збільшення чисельного складу ЄС (78%), але після обговорення ця підтримка втратила 15 пунктів. Старі країни ЄС від початку демонстрували нижчий відсоток підтримки розширення (60,6%), проте і більшу стабільність власної позиції (підтримка розширення знизилася лише до 58,5%). По Україні спад і контраст був ще більш разючим: від 78% до 50% і від 66% до 58% відповідно.

На думку Джеймса Фішкіна, дане деліберативне опитування сприяло європейській самоідентифікації учасників. «Після обговорення учасники почали сприймати себе європейцями, а не просто громадянами своїх країн. У цілому, відсоток тих, хто розглядав себе як європейців, збільшився з 77% до

85%, особливо велике зростання показали представники від нових країн-членів (збільшення з 69% до 87%). Однак, цей крок до самоідентифікації на європейському рівні не супроводжувався підвищенням сенсу того, що рішення мають прийматися на європейському рівні» [6, с. 136].

Вище розглянутий кейс довів можливість формування спільного європейського публічного простору і проведення публічних обговорень з загальних питань ЄС у контексті мікрокосму. Відтак, методика публічних консультувань Дж. Фішкіна є робочою як на локальному, регіональному, національному рівнях, так і на рівні міжнаціонального об'єднання. Подальші вектори дослідження проблеми можуть бути спрямовані у бік аналізу позитивних результатів делібераций в масштабах ЄС, а також можливостей імплементації дорадчих консультувань в Україні в контексті євроінтеграційних процесів.

3.3 Перспективи деліберативних практик в умовах української політичної дійсності

Концепція деліберативної демократії Дж. Фішкіна має чітке практичне спрямування, це не просто нормативна модель, яка може слугувати зразком або мірилом ступеня демократичності різних політичних інститутів та акторів. Її аплікативність доводиться досвідом багатьох західних країн, які упродовж останніх десятиліть все більше апелюють до методики дорадчих опитувань з метою оптимізації публічних процесів, узгодження соціально-політичних інтересів населення, збалансування позицій та значень демократичної держави та громадянського суспільства. Саме тому цей підрозділ присвячено вивченню засад для імплементації деліберативного інструментарію в умовах української політичної дійсності, а також аналізу його перспектив та потенціалу у майбутньому.

Загалом, у вітчизняній науково-дослідній літературі можна констатувати дефіцит розробок ідей деліберативної демократії моделі Дж. Фішкіна з акцентом на їхньому практичному застосуванні в Україні. Тим не менш, окремі джерела містять положення, що обґрунтовують доцільність делібератії в більш загальному сенсі, як способу консультування з громадою, в українській публічно-управлінській площині. Розглянемо їх більш детально.

В «Енциклопедії державного управління», що з'явилася під керівництвом Ю. Ковбасюка, міститься загальний абрис деліберативного підходу та деякі зауваження щодо його використання у вітчизняній політичній царині.

«В Україні популярні після Помаранчевої революції громадські слухання (дорадчі форуми), за деякими поодинокими винятками, поки що не вийшли за межі експериментів або формально («для галочки») здійснюваних заходів. А від їх успіху залежить легітимність та результативність управлінських зусиль правлячої еліти, зростання довіри до реформ і методів врядування загалом. Тому тим управлінцям і громадським діячам, які прагнуть розвивати деліберативні аспекти демократичного врядування, потрібно було б ознайомитись із теоретичними та методичними розробками з цього питання, а також деяким досвідом західних країн. Адже проведення форуму з окремого питання державної політики – справа не складна. Набагато складніше домогтись справжньої користі від нього. І ще важче створити передумови для інституціалізації цієї форми демократичного процесу в масштабах країни» [5, с. 146].

Звісно, порівняння деліберативних полів Дж. Фішкіна з громадськими слуханнями є значним авансом для останніх. Тому що, орієнтуючись у типології «сирих» та «рафінованих» способів ознайомлення з громадською думкою, відповідні дорадчі форуми в Україні, в найкращому варіанті, можна віднести до категорії 1Б (групи з дискусій), якщо організація заходу

передбачала підготовку якісних матеріалів з приводу дискутованої теми, або взагалі до категорії 1А (опитування самообраних). Жоден із цих варіантів не відповідає такій вимозі деліберативного полу (ЗБ), як рандомна вибірка учасників заходу. Відтак, при проведенні громадських слухань, в будь-якому випадку, порушується принцип політичної рівності через некоректну інклюзивність представників громади до сукупності учасників. Окрім того, рівень інформативної підготовленості та компетентності громадян щодо обговорюваного питання також часто лишається сумнівним.

О. Возний, досліджуючи перспективи та досвід консультацій з громадськістю, поза іншим, вивчає й аспект громадських слухань і наполягає на тому, що «підготовка громадських слухань має проводитися досить ґрунтовно, щоб забезпечити свідоме голосування, а не автоматичне піднімання руки (що, на жаль, стало ознакою громадських слухань, які формально проводяться останнім часом). Представники громади мають бути якомога ширше ознайомлені з темою громадських слухань, мають отримати максимально широку інформацію з питання, винесеного на обговорення. Саме в цьому і полягає основна складність підготовки громадських слухань» [2, с. 23].

Не поділяємо ми й тезу з енциклопедії з приводу легкості проведення публічних обговорень. Безперечно, сама методика та інструментарій прості у використанні, але у контексті вітчизняних соціально-політичних реалій вони можуть наразитися на такі складнощі, як відсутність фінансування, недобросовісне підготування матеріалів для розповсюдження серед учасників деліберативного полу тощо.

Але щодо необхідності вивчення теоретичного деліберативного підходу та ознайомлення з досвідом його використання певними західними країнами постаємо повністю солідарними. Тому що саме цей напрям та його інструментарій сприятимуть демократизації політичної сфери, активізації громадянського суспільства та коригуванню недоліків представницької форми демократії.

Свого часу дослідниця В. Карлова звертала увагу на доцільність застосування оновленої моделі управління в гуманітарному секторі, в якій громадські організації мали б пріоритет щодо розробки публічної політики і вирішальне слово в аспекті прийняття управлінських рішень, а органи державної влади, у свою чергу, відігравали б роль виключно виконавців тих рішень, що були прийняті у ході дорадчих обговорень [8].

А. Колодій, вивчаючи модель належного врядування, яка активно використовується в публічному управлінні та адмініструванні країн ЄС та сьогодні активно інкорпорується у вітчизняну державно-адміністративну систему, вважає що неодмінною складовою good governance має бути деліберация, при цьому наголошуючи, що «... підґрунтям деліберации є розвиток громадянського суспільства і масових рухів (які не завжди є партійно-політичними) та підвищення загального рівня громадянської освіченості і політичної культури народу. Важливу роль у процесах деліберации відіграє громадська думка» [13].

А. Меляков у статті «Деліберативна політика: теорія та практика застосування у вирішенні завдань гуманітарного розвитку» зазначає: «На сьогодні можна говорити про потребу в обговоренні або «потенціал деліберации» по відношенню до практично всіх складових вітчизняної гуманітарної політики. Змістовне наповнення цього поняття, на нашу думку, формується з таких складових: 1) висока конфліктогенність проблеми (наявність різних, очевидно полярних позицій щодо шляхів її розв'язання з одночасною відсутністю консенсуальних рішень); 2) суспільна значущість проблеми (наявність значної кількості громадян особисто зацікавлених у її вирішенні); 3) недовіра/відсутність загальноновизнаних, легітимізованих засобів вирішення проблеми (недосконалість чинного законодавства, неефективне інституційне забезпечення тощо)» [15].

При цьому дослідник додає, що «... питання розвитку освіти, реалізації мовної політики, здійснення міжетнічних і державно-конфесійних відносин,

проблеми ідентичності та формування політики історичної пам'яті можуть бути віднесені до таких, що мають високий «потенціал деліберації» [15].

А. Меляков переконаний у значущості та доцільності деліберативних інструментів, нагальній потребі використання громадської думки при вирішенні гострих соціально-політичних конфліктів гуманітарного спрямування. У той же час, науковець констатує факт неспроможності владних структур особливо на локальному рівні використовувати публічний дискурс на користь державній політиці. «Відсутність необхідних умінь, що сполучається з адміністративним тиском керівництва стають належним підґрунтям для імітаційних практик в державному управлінні, чільне місце серед яких посідають: декларативність, демонстративність, декоративність» [15].

І зрештою, дослідник доходить висновку про те, що «застосування технологій деліберативної політики сприятиме підвищенню рівня політичної, правової, громадянської культури населення України, на практиці доведе, що в сучасному демократичному суспільстві при реалізації гуманітарної політики найпотужнішим аргументом є зважене слово, але не слъозогінний газ» [15].

Я. Пилинський, аналізуючи просвітницькі аспекти деліберації, відмічає, що «основою деліберативної наради, її суттю і її метою є залучення якомога більшої кількості громадян до обговорення та вирішення суспільних проблем як загальнодержавних, так і місцевих. Особливо це стосується проблем, які мають значний ціннісний компонент, коли громадяни приймають рішення, орієнтуючись на свої внутрішні цінності» [20, с. 5].

Обґрунтовуючи необхідність запровадження деліберативної освіти в Україні, спираючись на досвід більш розвинених демократій, дослідник переконаний, що «без навчання деліберації (вдумливо вести обговорення) — неможливо виховати свідомого громадянина, готового разом із співгромадянами повсякчас творити демократію. Вагомим інструментом у виконанні цього завдання стане освіта дорослого населення» [20, с. 24].

«Без широкого і всеохопного обговорення проблем громад, коли більшість зрозуміє, що лише їх особиста активна участь є запорукою реформ, а отже, майбутнього добробуту, навряд чи вдасться суттєво змінити десятиліттями виховане переконання громадян «держава повинна» на «якщо ми самі цього не зробимо — нам цього не зробить ніхто». Зарубіжний досвід свідчить, що розв'язання суспільних проблем громадою з попереднім детальним обговоренням, є по суті школою демократії, адже в кінцевому підсумку, демократія — це постійна комунікація громадян між собою, з експертами і владою, і навпаки. Навчання організовувати такі обговорення і наради має стати постійним елементом розвитку демократії в Україні. Саме там, де вдумливе обговорення проблем (деліберація) є щоденною практикою життєдіяльності суспільства, проблеми і завдання давні і сьогочасні розв'язуються з більшою результативністю» [20, с. 25-26].

В. Зінченко у статті «Деліберативні моделі модернізації інституційних процесів в глобальних умовах суспільних, освітніх та політико-економічних трансформацій» на глибокому філософсько-аналітичному рівні висвітлює проблеми, виклики та завдання сучасного суспільства. На думку дослідника, актуальний постіндустріальний етап диктує вимоги перегляду ліберальних цінностей, необхідність позиціонування громадянина як провідного публічного актора, що уможливлює деліберативна демократія.

«Метою «деліберативного комунікативного менеджменту» на суспільному, політичному і економіко-виробничому рівнях є досягнення стану безконфліктності на основі узгоджених дій, що спрямовані на задоволення спільних інтересів, участь працівників (виробництво) і громадян (суспільство) в структурах управління... Контроль над процесами виробництва і суспільного функціонування повинен перейти до безпосередніх учасників суспільного виробництва (як у галузі матеріального виробництва, так і у сфері продукування ідей і управлінських рішень). Попередні об'єкти виробництва і управління (люди) повинні стати суб'єктами виробничої, суспільної організації і управління з метою реалізації

своїх приватних і колективних, загальносупільних потреб і здібностей. Створюється система спільних стимулів і спільної зацікавленості завдяки спільній участі в управлінні, яке в результаті набуває рис самоуправління. У такому випадку норми та рішення можуть бути легітимізованими на основі спільної комунікації, яка є регулятивним принципом. Створена структура повинна надавати однакові умови для рівноправного вибору дій, виключаючи примус і панування» [7, с. 116-117].

Відтак, на думку ученого, майбутнє демократій є можливим лише за самоорганізації та самоуправління. Тільки таким чином прийняті рішення зможуть набути легітимного характеру, суспільні конфлікти вирішені, а інтереси кожного окремого громадянина враховані.

«Кожен індивід у цій моделі отримує можливість брати участь у виробленні стратегії функціонування суспільства, що приводить до врахування інтересів окремих індивідів та соціальних груп і сприяє поглибленню їх взаєморозуміння. Суспільні утворення постають завдяки відносинам взаємного визнання, обговоренню і компромісу, який означає добровільну відмову від вузькоegoїстичних індивідуалістських чи групових інтересів, якщо вони стоять на заваді взаємній згоді, і це сприяє розширенню відкритості суспільної, управлінської і політичної комунікації» [7, с. 117].

Обравши євроінтеграційний характер розвитку та інкорпорацію до світового демократичного контексту провідними завданнями на найближче майбутнє, українська держава повинна розвивати та активно використовувати деліберативні інструменти, що допоможуть перейти і демократичній державі, і громадянському суспільству, і кожному окремому громадянину на новий якісний рівень. Такого висновку доходимо, наслідуючи логіку міркувань В. Зінченка.

«Громадяни мають повсякденно жити за демократичними цінностями й ідеалами. Мати громадянську мужність наполегливо і навіть жертвно їх відкрито відстоювати й обстоювати. Оскільки саме в процесі публічної активності громадян реалізується процесуальний рівень демократії. На цьому

рівні в різноманітних формах риторичної публічності відбувається вкорінення в суспільну свідомість демократичних цінностей й формування ціннісного суспільного консенсусу. Саме тому інститут публічності висувається на провідне місце серед інших інститутів демократії» [23].

Т. Сивак, вивчаючи фундамент становлення стратегічних комунікацій в Україні приходить до висновку, що «... модель деліберативної (дорадчої) демократії закладає підґрунтя для запровадження дієвої системи стратегічних комунікацій. Деліберативна демократія доповнює публічне управління гуманітарною та соціальною складовою, формує новий підхід до розуміння належного врядування, яке відповідає не лише вимогам ефективності, але й передбачає відкритість, доступність, підзвітність і підконтрольність, а найголовніше, чутливість до вимог громадян, їхніх потреб і запитів» [22, с. 31].

«Основою деліберативної моделі демократії є діалог та диспут суспільства з владою, що впливає на підвищення легітимності влади, довіри до органів публічної влади, розвиток громадянського суспільства, захист національних інтересів та інформаційну безпеку країни. Легітимність більше не ґрунтується на історичному посиленні, а розрахована на сучасні і майбутні можливі зміни, які мають відбуватися за згодою та участю суспільства, що, в свою чергу, може бути досягнуто з допомогою ефективних та дієвих стратегічних комунікацій» [22, с. 31].

М. Баймуратов, аналізуючи муніципальну реформу в Україні, зазначає, що деліберативна демократія – «тільки розвивається в рамках публічної муніципальної влади, бо в основі її механізму лежить забезпечення демократичного врядування через форми дорадчої комунікації в локальному соціумі» [1].

О. Газізова акцентує увагу на тому, що в сучасних умовах, враховуючи стан розвитку держави та громадянського суспільства необхідним є «застосування нових та свіжих підходів до залучення громадянського сектору до процесів вироблення та ухвалення рішень на всіх рівнях. Таким

інноваційним підходом можна вважати деліберачію, яка набирає оберти в країнах розвинених демократій і цілком може бути адаптованою до українських реалій» [3, с. 15].

Щодо стратегій залучення громадян до публічного дискурсу О. Возний виокремлює три основні напрямки: просвіта населення — лише освічені, поінформовані люди зможуть зрозуміти і підтримати прогресивні ідеї та рішення; вивчення думки населення — демократичний уряд потребує зворотного зв'язку, інформації від громадян, щоб діяти відповідно до їх потреб та інтересів; безпосереднє залучення громадян до прийняття рішень та подолання перешкод — іншого шляху, ніж спільно переживати складні часи і разом знаходити варіанти вирішення проблем, просто не існує [2, с. 18].

Досліджуючи потенціал застосування деліберативного інструментарію в Україні, варто наголосити, що сьогодні у нашій країні склалися вкрай сприятливі умови для використання деліберативної методики. Адже, як зазначав творець концепції деліберативної демократії, для реалізації публічного консультування повинні бути виконані наступні кондиції: 1) здійснена верифікація переваг «фільтру» над «дзеркалом» (способи отримання громадської думки); 2) наявна мотивація політиків до змін; 3) проявлятися ініціативи громадянського суспільства; 4) обґрунтовані теоретичні основи для практичних перетворень.

Розглянемо ці кондиції більш предметно у контексті вітчизняної політичної дійсності. А точніше другу та третю умову, тому що по суті сама концепція деліберативної демократії Дж. Фішкіна і є належним теоретичним обґрунтуванням практичних перетворень, в якій доведено переваги такого способу збору громадської думки як «фільтр», що рафінує політичну культуру громадян, над «дзеркалом», що відображає погляди мало поінформованої та відстороненої від публічної сфери політиками громади.

Отже, щодо мотивації політиків до змін у деліберативному руслі, зазначимо, що сьогодні вона найвища за усі роки існування України як незалежної демократичної країни. Це пов'язано, переважно, із активними

процесами адміністративного реформування, децентралізації та відповідних нормативно-правових новел, які поживаються контролем над виконанням з боку західних партнерів (насамперед, ЄС та США) та були спричинені вимогами до якісних змін з боку громадянського суспільства (Революція Гідності). Відтак, ініціатива «знизу» стала стимулом до перетворень «згори». Таким чином, комунікативна площина між державою та громадянами переходить з традиційної для нашої країни вертикального положення до горизонтального, трансформуючись у партнерський дискурс.

Однак, на нашу думку, умови, визначені американським ученим, є задовільними у випадку коли йдеться про країни з тривалими демократичними традиціями. У випадку української держави слід глибинно проаналізувати такі аспекти: історичний, організаційний, фінансовий та політичний. Тому що, проблеми в якомусь з цих вимірів можуть стати вагомою перепорою на шляху до практичної імплементації деліберативного інструментарію в Україні.

Щодо історичних традицій, які можуть сприяти використанню методики дорадчих опитувань, можемо звернутися до згадуваного нами у цьому ж підрозділі досвіду схожої за змістом до деліберації активності громадян, яка була, приміром, у США чи Китаї. Наявність такої практики у минулому народу свідчить про його генетичну готовність до відстоювання власних інтересів, активної громадянської позиції [57]. Історія України також багата прикладами спільних обговорень важливих для певної соціальної спільноти питань, в яких значення голосу кожного учасника було рівноцінним (Віче часів Київської Русі, Козацьке коло, Баштанська республіка тощо).

Досліджуючи феномен Баштанської повстанської республіки (період громадянської війни 1918-1921 рр.), Г. Корольов зазначає, що «Така модель... по суті була *деліберативною демократією*, як найбільш оптимальним типом державно-політичного режиму. Кожен селянин через участь у сході дістав можливість брати участь у виробленні стратегії функціонування соціуму, що враховував інтереси окремих сільських верств

та сприяв поглибленню взаєморозуміння між останніми. Вони постали завдяки відносинам взаємного визнання, компромісів, які означали добровільну відмову від групових інтересів, якщо вони стояли на заваді взаємній згоді у виробленні єдиної тактики по розширенню політичної бази, орієнтації на споконвічну потребу селянського соціуму – землю. Для такої моделі влади базовим є принцип відповідальності» [14, с. 204-205].

Отже, історичний досвід українського народу на рівні генетичної пам'яті запрограмований на самоврядну діяльність, діалог та пошук спільних рішень. Певно саме тому, під час Євромайдану у грудні 2013 — лютому 2014 років на Майдані Незалежності у столиці щонеділі відбувалося «Народне віче». 8 грудня 2013 о 12 годині розпочалося Народне Віче з чисельністю учасників, що становила біля мільйону осіб. Того дня було прийнято рішення про розширення мітингу та початок блокування Адміністрації Президента, будівлі Уряду та інших державних установ. Президенту В. Януковичу було висунуто ультиматум із загрозою походу на резиденцію «Межигір'я». Тоді ж був знесений пам'ятник Леніну у центрі Києва.

Історична зумовленість прагнень українців до спільного обговорення актуальних проблем підкріплюється сьогодні й практичними кроками. Наявний певний досвід деліберативних консультувань дає нам практичні засади для дослідження організаційного аспекту.

Так, Я. Пекутовські пропонує розгорнуту схему (див. Схема 1) організації та проведення публічних обговорень, які він називає «деліберативними майстернями» та аналізує досвід такого заходу, що відбувся завдяки Американській Фундації для Деліберації, яка організувала в Україні проект малих грантів «Українська Деліберація 2012». У межах цього проекту «Асоціація Громадської Просвіти», місцева громадська організація із Блакитних Вод, отримала грант на проведення деліберативної майстерні для вирішення найважливіших місцевих проблем: незадовільний стан доріг (особливо частини об'їзної дороги Блакитних Вод); неефективна

система вивезення сміття; постійні хуліганські витівки безробітних у районі Зайцівка; недостатня кількість дитячих садків.

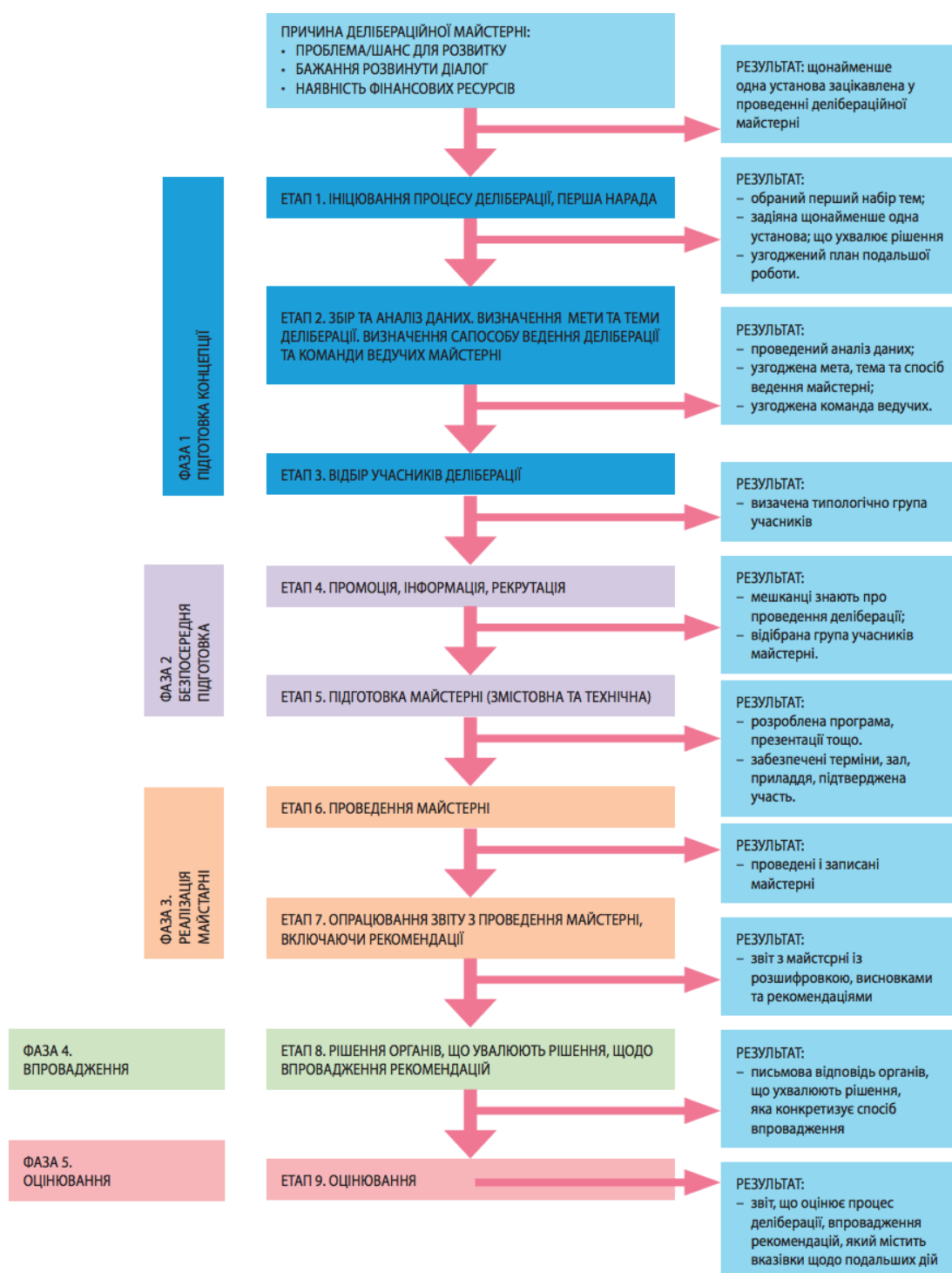

Схема 1 [19, с. 36]

Етапи реалізації деліберативної майстерні

За класифікацією публічних консультувань Дж. Фішкіна цей захід можна віднести до категорії 2Б (журі присяжних), що формується добром представників на квотній основі з метою наближення до приблизної репрезентативності і складається, зазвичай, з 12-18 осіб (у конкретному випадку було 15 учасників). Ця категорія є «рафінованою», але не задовольняє умову інклюзивності. Однак, свідчить про поступову популяризацію деліберативної методології і одночасно доводить, що на початкових етапах її використання в Україні не обійтися без допомоги НУО, які б змогли підтримати населення в ініціативі до самоуправління.

О. Колісник звертає власний дослідницький погляд на проект «Прозора Україна у громадському діалозі», який на її думку, «став чи не першою спробою застосувати впорядкований діалог для пошуку рішень важливих проблем в українських територіальних громадах» [12, с. 83]. У проекті взяли участь представники Прилук (Чернігівська область), Переяслава-Хмельницького (Київська область), Пирятина (Полтавська область), Світловодська, Світловодського району (Кіровоградська область) та Шполи (Черкаська область), та, відповідно, організовано, деліберативні майстерні у кожній області окремо.

«З огляду на умови та умовності проекту, досить значну різницю у змісті обраних для обговорення проблем, ступінь їх потенційної конфліктогенності, наявний досвід громадських консультацій в громадах, досвід самих організаторів та ведучих майстерень, інші відмінності в громадах, відмінними були перебіг та результативність проведених майстерень від міста до міста» [12, с. 83].

Спираючись на проведenu дослідницею аналітичну роботу, можемо зазначити, що, по-перше, проведення деліберативних заходів в Україні за науковою методологією та коректним соціологічним сценарієм є новим модернізаційним заходом, який потребує часу для власної кристалізації як у процедурному аспекті, так і у свідомості громадян та представників владних структур. По-друге, значну увагу треба приділити кваліфікованій підготовці

модераторів обговорень, які мають володіти навичками координації дорадчого процесу (який в українських реаліях почасти відбувається не за дружньої та толерантної атмосфери).

«Стосовно проведення деліберативних майстерень в рамках проекту «Прозора Україна у громадському діалозі» варто ще зазначити, що вони були, скоріше, демонстрацією методу з огляду на часові та інші обмеження. Вочевидь, що випрацювання за допомогою діалогу з громадськістю справді якісних рішень може потребувати значно більшого часу і більшої кількості заходів із залученням більшого числа учасників та врахування інших особливостей в залежності від обраної для обговорення проблематики» [12, с. 86].

З приводу фінансового аспекту, зазначимо, що це одна з найбільш гострих проблем для імплементації деліберативних полів за методологією Дж. Фішкіна в Україні. Як доводить вище описаний досвід проведення деліберативних майстерень в Україні, організатори були змушені шукати допомоги «зі сторони» у вигляді грантів. Насамперед, непроста фінансова ситуація у країні пояснюється значними витратами на адміністративну реформу, з іншого – видатками на військові потреби. Як можна за часів фінансової скрути та нестабільності довести громаді потребу фінансування публічних консультацій з бюджету? Здається, таке завдання сьогодні може вважатися нереальним.

Але на нашу думку, аспект матеріального забезпечення деліберативних заходів буде значно нівельований за умови перенесення публічного діалогу у віртуальну площину. Онлайн платформи можуть стати тією точкою біфуркації, що дозволять методиці деліберативних полів перейти на новий більш диференційований та якісно впорядкований рівень, при цьому значно оптимізувати, а точніше, зменшити фінансові витрати.

Так, О. Шапаренко, вивчаючи деліберативну функцію соціальних мереж, пише: «... у новому віртуальному громадянському суспільстві полягає «незамінний ресурс сучасної політики». Деліберативна функція

Інтернету, на нашу думку, має величезне значення для формування громадянського суспільства в Україні на даному етапі її розвитку, оскільки забезпечує втілення важливого принципу демократичного суспільства, який полягає в тому, що громадяни повинні спілкуватися на політичні теми у формі раціонального дискурсу, орієнтованого на взаєморозуміння» [24].

«Такий тип народовладдя як інформаційна демократія за сутністю процесу прийняття рішень має партисипаторний (демократія участі) та деліберативний (демократія обговорення) характер, що відкриває нові горизонти реалізації політики в будь-якій країні та в системі міжнародних відносин. Така «міцна демократія» потребує міцних діалогових зв'язків між державою і громадянським суспільством, між урядом і керуванням. Саме новітні інформаційно-комунікаційні технології відкривають для України перспективи національної та локальної державної політики, що доходить до громадян через Інтернет...» [17, с. 79].

М. Грачов, досліджуючи засади та інструментарій онлайн деліберації, пише: «У ХХ столітті відбувалася широкомасштабна централізація управління інформаційними потоками через ЗМІ, що реалізують односпрямовану комунікацію, такі як радіо або телебачення. На відміну від них Інтернет є комунікаційним середовищем, що дозволяє реалізувати не тільки двосторонній, а й багатосторонній інформаційний обмін «від багатьох до багатьох». Його потенціал відкриває можливість комунікації майже для кожного. Відсутність централізованого управління робить Всесвітню мережу досить гнучкою для того, щоб сприяти взаємодії громадян. В умовах становлення інформаційного суспільства в якості основного інструменту функціонування деліберативної демократії бачиться інтернет-форум, учасники якого детально обговорюють наявні підходи до вирішення проблеми і досягають згоди щодо найбільш прийняттого з них. Принципово важливо, що деліберація передбачає збагачення думки індивіда і навіть її можливий перегляд після знайомства з позиціями інших учасників дискусії, і в цьому плані вона істотно відрізняється від дебатів, головне завдання яких

полягає в тому, щоб відстояти свою точку зору через доказ неспроможності аргументів опонента» [4].

Навіть сам Дж. Фішкін, досліджуючи потенціал онлайн платформ для деліберативних полів, доходить висновку про те, що «...онлайн-версія опитування дає результати, в цілому аналогічні тим, що характерні для «обговорень вихідного дня» (deliberative weekend), на яких учасники зустрічаються віч-на-віч, в плані досягнення консенсусу між ними. Однак ці результати виявляються скромнішими для еквівалентного відрізка часу. Проте більша зручність і гнучкість, а також низька собівартість онлайн-деліберації дають підстави оптимістично стверджувати, що даний метод може бути поширений на більш тривалі відрізки часу і на більшу кількість обговорюваних питань і привести до підвищення якості політичних суджень» [34].

Авторський колектив книги «Інтернет-обговорення: проектування, дослідження та практика» [48] (Дж. Фішкін – один із співавторів) ще 2009 року обґрунтував доцільність перенесення дорадчих опитувань до Інтернет середовища, а також розробив весь необхідний технологічний блок реалізації онлайн деліберації. Ця робота є у публічному безкоштовному доступі в Всесвітній мережі з метою популяризації підходу серед науковців, політиків та громадян.

В українських реаліях однією з провідних проблем реалізації подібного онлайн проекту може стати цифрова нерівність. Тим не менш, Інтернет форум спроможний подолати дефіцит або раціоналізувати використання таких ресурсів, як час та гроші, одночасно забезпечивши громадянське суспільство ефективною комунікацією та об'єктивною інформацією.

І ще один аспект, який потребує значної уваги в контексті практичної реалізації деліберації на теренах України, - політичний. Під яким ми розуміємо, насамперед, політичні наслідки від проведення публічних консультувань. Рекомендації та рішення, вироблені громадянами у ході деліберативних полів, мають бути виконані державними установами, інакше,

втрачається доцільність організації відповідних заходів. А сприйняття публічного консультування виключно як дорадчої форми примітивізує її методологію та нівелює політичну активність та участь громадян у виробленні публічної політики. Позиція громади, виявлена в результаті деліберативного полу, має стати вказівкою до дій владних структур і реалізована у формі прийнятих конкретних політичних рішень та комплексі дій. Імовірно, з цією метою, можна говорити про необхідність нормативно-правового обґрунтування деліберативних полів, а також законодавчо закріпленої вимоги обов'язкового втілення їхніх результатів. Розробка даного аспекту може стати темою окремого наукового дослідження.

Отже, підсумовуючи зміст викладеного у даному підрозділі, зазначимо, що в Україні на рівні наукових напрацювань фіксується дефіцит теоретичних розробок, присвячених вивченню практичного потенціалу концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна. У той же час, загалом деліберація, як спосіб ведення діалогу між органом, що ухвалює рішення, та громадою, що має на меті спільне розв'язання проблем, є дослідженою на достатньому рівні.

Реалізація деліберативної моделі обговорення Дж. Фішкіна в українських соціально-політичних реаліях, на нашу думку, може стати дієвим способом подолання протиріч між громадянським суспільством та державою, підвищення рівня політичної культури громадян, зменшення інформаційного дисбалансу та виведення демократії на якісно вищий щабель розвитку (максимальне наближення до народу).

Висновки до третього розділу

Виражена практична спрямованість концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна підтверджується досвідом застосування цієї методології під час організації дорадчих консультацій з громадянами у 30 країнах світу (108 деліберацій). Її прикладний потенціал проявляється у комплексній

модернізації політичної системи. Адже, наділяючи населення повноваженням приймати рішення, деліберация робить його включеним у політичний процес, більш активним та компетентним. У той же час, вимога до представників влади виконувати ці рішення, створює баланс сил між державою та суспільством.

Деліберативна демократія пропонує новий вид політичної комунікації, закладає фундамент нового дискурсу, де відбувається діалог між рівноправними суб'єктами, а не суб'єкт-об'єктне підпорядкування та управління. Цей підхід пропонує еволюційний спосіб удосконалення демократичного політичного режиму, без радикальних заходів та установок, базуючись на повною мірою аплікативній інструментально-технологічній основі.

Результати дослідження, подані у третьому розділі дисертації, свідчать про популяризацію методики Дж. Фішкіна у багатьох західних країнах (Австралія, Велика Британія, США тощо), але цікавим є факт звернення до деліберативних полів у Китаї, що є свідченням того, що деліберация є не лише інструментом політичної модернізації демократичних інститутів та відносин, а й чинником переходу від авторитарного до демократичного політичного режиму. Деліберация демонструє власну результативність на різних рівнях (локальному, регіональному, державному та міждержавному), що свідчить про її універсальність. Коло питань має великий діапазон – від очисних споруд до бюджету.

1988 року ідея деліберативної демократії Дж. Фішкіна була офіційно запропоновано науковому співтовариству у форматі статті. 1992 року учений намагався вперше її реалізувати на теренах батьківщини у ході президентських передвиборчих перегонів. Адже аналіз тогочасного електорального процесу, на думку Дж. Фішкіна, міг свідчити лише про недосконалість представницької демократії, мінімізацію значення громадян у владних процесах й абсолютизацію в них ролі політичної еліти. Однак, брак

ресурсного забезпечення не дозволив реалізувати проект таким чином, щоб його результати могли бути ідентифіковані, як валідні.

Перший деліберативний пол, що відповідав усім методологічним настановам, був організований у Великій Британії на національному рівні 1994 року, тема обговорення стосувалася проблеми злочинності у країні. Згодом, 1995 року британці обговорювали таким саме чином майбутнє Європи, 1996 року – монархічну форму правління, 1998 року – національну систему охорони здоров'я.

У США деліберативне обговорення, відповідне методології Дж. Фішкіна, відбулося 1996 року. Це була конференція з національних проблем. Надалі поживалося використання цього інструментарію на регіональному рівні. Одним із лідерів постає штат Техас, де неодноразово проводились дорадчі опитування з проблем електроенергії, використання альтернативних джерел енергії, переваги відновлюваної енергії тощо.

Австралія проводила деліберативні поли національного масштабу у 1999, 2001, 2002, 2003, 2007 роках. Країни східної Європи також послуговуються техніками дорадчих опитувань (Болгарія, Угорщина). 2017 року вперше була застосована деліберація у Монголії (у порядку денному було висвітлено 18 тем). У Західній Африці у місті Тамале було проведено одно з найбільш резонансних опитувань за деліберативною методикою, що привернуло увагу місцевої адміністрації до проблем громади.

Досвід організації деліберативного полу китайського міста Венлін є надзвичайно важливим у контексті дослідження прикладного потенціалу концепції Дж. Фішкіна. По-перше, він підтвердив значущість історичної зумовленості для застосування деліберативної методології, по-друге, довів можливість подолання поляризації в групах та домінування в останніх більш освічених чи заможних членів суспільства.

Сукупність організованих деліберативних полів по всьому світу може вважатися ефективним засобом демократизації тому, що дає відповідь на такі вагомні питання: 1) Хто включений до процесу обговорення? 2) Наскільки

вдумливим є процес обговорення? 3) Які наслідки має обговорення? 4) За яких умов процес обговорення можна вважати таким, що відбувся? Адже, рандомна вибірка передбачає наукові засади відбору учасників деліберації; процес обговорення є достатньо вдумливим, тому що передбачає ознайомлення учасників з об'єктивно поданою інформацією щодо обговорюваної теми або тем, а також висловлення різних, часом протилежних, позицій; наслідками обговорення є суттєва зміна поглядів громадян, підвищення їхньої політичної компетентності та культури; деліберація вважається такою, що відбулася, тому що фінальні рекомендації громадян знаходять свій практичний вияв у формі прийнятих політичних рішень та дій.

Увага до використання деліберативного інструментарію у ЄС пояснюється, насамперед, інтеграцією України у цей політико-економічний простір. Окрім цього, новаторським є сам кут аналізу. Значний шар сучасної науково-дослідної літератури вивчає практичну імплементацію деліберативного інструментарію на рівні окремих держав Європейського Союзу (Дж. Капелла, Е. Моравчик, Л. Нір, В. Прайс, Н. Фрейзер і т. д.), однак, аспект перспектив деліберативних консультувань на загальному рівні ЄС, а не його окремих держав-членів, особливо авторська візія Джеймса Фішкіна цього питання є мало дослідженими. Отже, ключове питання другого підрозділу – чи існують перспективи формування єдиного публічного простору ЄС?

Публічний простір ЄС необхідна умова виявлення громадської думки ЄС як єдиного публічного мікрокосму, що дозволить ідентифікувати громадськість ЄС, а не його окремих держав-членів. На шляху формування відповідного публічного простору виникає низка проблем, пов'язаних з соціально-психологічними установками населення ЄС та об'єктивними передумовами: переконання, що суверенна влада здійснюється в межах національних держав; розуміння економіки як такої, що територіально локалізована в межах національної держави; уявлення про те, що публічний

діалог відбувається серед громадян, що проживають в межах однієї держави; відсутність єдиної спільної мови; відсутність спільної літератури, культури та ідентичності; відсутність прагнення до спільної комунікаційної інфраструктури, що уможливить об'єднаний діалог.

Тим не менш, можливість конструювання мікрокосму ЄС, на думку Дж. Фішкіна, може бути підтверджена або спростована тільки дослідним шляхом. Саме тому 2007 року відбувся пілотний проект, у якому взяли участь 362 мешканці ЄС, відібрані відповідно до всіх демографічних, гендерних, національних показників. Обговорення, що тривали два дні, були зосереджені на двох широких сферах – соціальній політиці, зокрема, пенсійних питаннях, та ролі ЄС у світі і потенційній можливості його розширення. Сучасний інструментарій синхронного перекладу уможливив безперервну комунікацію учасників як в групах, так і на загальному засіданні. Результатом роботи мікрокосму ЄС стала зміна переконань його учасників: збільшення прихильників пенсійної реформи, що передбачає підвищення пенсійного віку, та зменшення прихильників розширення ЄС. Цей кейс доводить можливість подолання демократичного дефіциту на рівні міжнаціональної структури, а також формування єдиного публічного простору ЄС.

Дослідження перспектив використання деліберативного інструментарію у вітчизняних соціально-політичних реаліях продемонструвало наявність низки теоретиків, які активно вивчають деліберативний напрям загалом (О. Газізова, В. Зінченко, А. Колодій, А. Меляков, Я. Пилинський, Т. Сивак, М. Тур тощо), створюючи науковий фундамент для практичних перетворень. Обґрунтування доцільності використання деліберації підкріплюється комплексом наукових робіт, які аналізують реальний досвід дорадчих опитувань (не за методологією Дж. Фішкіна, але в контексті деліберативного напрямку в цілому), які мали місце в Україні (М. Баймуратов, О. Колісник, Я. Пекутовські і т. д.). Насамперед, мова ведеться про деліберативні майстерні у Блакитних водах –

відбулася за підтримки Американської Фундації для Деліберації - (обговорювалися теми неефективної системи вивезення сміття, постійних хуліганських витівок безробітних у районі Зайцівка; недостатньої кількості дитячих садків), а також Прилуках, Переяславі-Хмельницькому, Пирятині, Світловодську та Шполах у контексті проекту «Прозора Україна у громадському діалозі».

У третьому підрозділі третього розділу також аналізуються чотири вектори, що визначають передумови для використання деліберації Дж. Фішкіна в Україні, а саме, - історичний, організаційний, фінансовий та політичний. Доводиться історично зумовлена ментальна готовність українського народу до публічного діалогу; можливість організаційної реалізації деліберативних проектів за належної підготовки модераторів та певної пролонгованої практики для кристалізації як у процедурному аспекті, так і у свідомості громадян та представників владних структур; потенція до оптимізації фінансових витрат за рахунок використання онлайн платформ (онлайн деліберація); політична значущість деліберації за рахунок нормативно-правового обґрунтування деліберативних полів, а також законодавчо закріпленої вимоги обов'язкового втілення їхніх результатів.

Основні результати дослідження опубліковані у працях автора [9, 10].

Список використаних джерел до третього розділу

1. Баймуратов М. Муніципальна влада в системі публічної влади в Україні в умовах муніципальної реформи. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_1_2018-41-44.pdf. – Дата звернення: 02.10.2018.
2. Возний О. Консультації з громадськістю: досвід і перспективи. Впорядкований діалог у розбудові суспільного капіталу. Щецин – Черкаси, 2012. 97 с.
3. Газізова О. Демократія та громадянське суспільство В Україні: від зародження до деліберації. Впорядкований діалог у розбудові суспільного капіталу. Щецин – Черкаси, 2012. 97 с.
4. Грачев М. Рецензия на монографию Онлайн-делиберация: разработки, исследования и практика. URL: http://grachev62.narod.ru/Grachev/grachev2013_2.html. – Дата звернення: 14.09.2018.
5. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Національна академія державного управління при Президентові України. К., НАДУ, 2011. Т 8. 630 с.
6. Здіорук С. І., Литвиненко О. М., Розумна О. П. Культурна політика України: національна модель у європейському контексті. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Kul%5C_tura2012-6090f.pdf. – Дата звернення: 14.04.2018.
7. Зінченко В. Деліберативні моделі модернізації інституційних процесів в глобальних умовах суспільних, освітніх та політикоекономічних трансформацій. URL: <file:///C:/Users/dell%2015z/Downloads/deliberativni-modeli-modernizatsiyi-institutsiynih-protsesiv-v-globalnih-umovah-suspil-nih-osvitnih-ta-politiko-ekonomichnih.pdf>. – Дата звернення: 09.09.2018.
8. Карлова В. В. Державна політика у сфері культури: сутність та особливості реалізації в сучасних умовах : автореф. дис. ... к.держ.упр. : спец. 25.00.01 Теорія та історія державного управління. К., 2003. 17 с.

9. Ковальов А. В. Проблеми деліберативних практик у Європейському Союзі за Джеймсом Фішкіним. Грані: науково-теоретичний альманах. 2018. Том 21, №6, С. 59 – 65.
10. Ковальов А. В. Джеймс Фішкін про прикладний досвід деліберачії: кейс із Китаю. Політикус: науковий журнал. 2018. Вип. 2, С. 15 – 19.
11. Козловець М. А. Європейська ідентичність: уніфікація чи «єдність в розмаїтті»? URL : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_37_7.pdf. – Дата звернення: 14.04.2018.
12. Колісник О. Для того, щоб домовитися, треба почати розмовляти. Впорядкований діалог у розбудові суспільного капіталу. Щецин – Черкаси, 2012. 97 с.
13. Колодій А. Процес деліберачії як складова демократичного врядування. Демократичні стандарти врядування й публічного адміністрування. Матеріали науково-практичної конференції. ЛРІДУ НАДУ при Президентові України, 4 квітня 2008 р. Львів, 2008. С. 106-110.
14. Корольов Г. Баштанська республіка – селянська модель деліберативної демократії. URL : <http://history.org.ua/JournALL/xix/9/19.pdf>. – Дата звернення: 29.08.2018.
15. Меляков А. Деліберативна політика: теорія та практика застосування у вирішенні завдань гуманітарного розвитку. Актуальні проблеми державного управління. 2014. № 1. С. 301-308.
16. Милосердна І. М. Законодавче закріплення та функціонування інституту референдуму: світовий досвід. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/290/Miloserdina%20Zakonada%20zakr2.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. - Дата звернення: 16.02.2018.
17. Митко А. Україна й інформаційна демократія: новий вимір політики. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/24515/1/14-77-81.pdf>. - Дата звернення: 30.08.2018.

18. Назарчук А.В. Понятие делиберативной политики в современном политическом процессе. Полис, 2011, № 5.
19. Пекутовські Я. Методологія деліберативних майстерень. Впорядкований діалог у розбудові суспільного капіталу. Щецин – Черкаси, 2012. 97 с.
20. Пилинський Я. Деліберативна освіта в умовах децентралізації. Посібник з організації дорадчого навчання громадян. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ, «Стилос», 2018. 173 с.
21. Референдуми в Європейському Союзі. О.Д. Чебаненко, О.Ю. Грищук, Н.В. Колодяжна, А. Євгенєва; За ред. Д.С. Ковриженка. К., ФАДА, ЛТД, 2007. 186 с.
22. Сивак Т. Деліберативна демократія як основа становлення стратегічних комунікацій в Україні. URL: <http://212.87.236.17:8080/dlibra/docmetadata?id=5196&from=publication>. – Дата звернення: 02.08.2018.
23. Тур М. Інститут публічності – трансцендентальна умова демократії. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/313/1/N190p005-012.pdf>. – Дата звернення: 16.08.2018.
24. Шапаренко О. Деліберативна функція соціальних мереж. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2312-1947/article/viewFile/27896/24934>. – Дата звернення: 16.08.2018.
25. Australians Deliberate and Find They Fear Muslims Less. URL: <http://www.ida.org.au/content.php?p=dpprelease>. Дата звернення: 14.08.2018.
26. Barber B. Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age. Berkeley: University of California Press, 2003. – 320 p.
27. Benton E. Yale to host innovative public opinion study. Deliberative Poll increases political participation, professors say. URL: <http://www.yaleherald.com/articlep.php?Article=360>. – Дата звернення: 21.09.2018.
28. Dahl R. Democracy and its Critics. Yale University Press, 1989. 397 p.

29. Deliberative Polling for Constitutional Change in Mongolia. URL: <https://cdd.stanford.edu/mm/2017/09/constitutionnet-dp-change-mongolia.pdf>. – Дата звернення: 12.10.2018.
30. Fiket I., Olsen E.D.H., Trenz H.-J. Deliberation under conditions of language pluralism: Insight from the Europolis Deliberative Polling. URL: <http://www.arena.uio.no>. – Дата звернення: 30.07.2018.
31. Fishkin J. When the People Speak, Deliberative Democracy and Public Consultation. Oxford University Press, 2009. – 183 p.
32. Fishkin J., He B., Luskin R., Siu A. Deliberative Democracy in an Unlikely Place: Deliberative Polling in China. URL: <https://doi.org/10.1017/S0007123409990330>. Дата звернення: 07.03.2018.
33. Fishkin J. S. Deliberative Polling As a Model for ICANN Membership. URL: <http://cyber.law.harvard.edu/rcs/fish.html>. Дата звернення: 03.08.2018.
34. Fishkin J. S. Virtual Democratic Possibilities: Prospects for Internet Democracy. URL: http://cdd.stanford.edu/research/papers/2000/brazil_paper.pdf. – Дата звернення: 25.07.2018.
35. Fishkin J. Britain Experiments With The Deliberative Poll. URL: <https://ropercenter.cornell.edu/public-perspective/ppscan/55/55027.pdf>. – Дата звернення: 23.09.2018.
36. French H. China's New Frontiers: Test of Democracy and Dissent. The New York Times, 2005. – P. 19.
37. Fung A. Deliberation Before the Revolution: Toward an Ethics of Deliberative Democracy in an Unjust World. 2005. Political Theory 33. P. 397-419.
38. Johnson D. W., Johnson R. T. Civil Political Discourse in a Democracy: The Contribution of Psychology. Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology. Volume 6, № 4, 2000.
39. Habermas J. Remarks on Dieter Grimm's 'Does Europe Need a Constitution?'. European Law Journal. 1995. 1 (3). P. 303-307.

40. He B. The Longbiao Group's Deliberative Conversations. URL: <https://participedia.net/de/node/4900>. – Дата звернення: 16.03.2018.
41. Krzewińska A. Tomorrow's Europe deliberative poll as a proposal to research European public opinion. URL: <file:///C:/Users/dell%2015z/Downloads/Aneta%20Krzewi%20ska.pdf>. – Дата звернення: 09.09.2018.
42. Luskin R.C., Fishkin J.S. Deliberative Polling and Policy Outcomes: Electric Utility Issues in Texas. URL: http://cdd.stanford.edu/research/papers/2000/utility_paper.pdf. – Дата звернення: 28.08.2018.
43. McCormick J. It's Their Call. URL: <http://cdd.stanford.edu/mm/2006/stanfordmag-call.pdf>. – Дата звернення: 22.02.2018.
44. Merkle D.V. Review: The national issues convention deliberative poll. Public Opinion Quarterly. 1996. Vol. 60. No. 4. P. 588 - 619.
45. Moravcsik A. Another Angle. URL: <http://www.princeton.edu/~amoravcs/library/E!Sharp.pdf>. – Дата звернення: 23.02.2018.
46. Moravcsik A. What Can We Learn from the Collapse of the European Constitutional Project? URL: <http://www.princeton.edu/~amoravcs/library/PVS04.pdf>. Дата звернення: 23.02.2018.
47. National Issues Forums. URL: <http://www.nifi.org>. – Дата звернення: 23.02.2018.
48. Online deliberation: Design, research, and practice. Eds. Davies T., Gangadharan S.P. Stanford CA, Center for the study of language and information, 2009. 387 p.
49. Presentation of the Results from the Deliberative Poll Politics towards the Roma in Bulgaria. URL:

http://www.redhousesofia.org/engl/projects/p_debates/deliberative_poll_eng.html
 . – Дата звернення: 12.09.2018.

50. Press release : EU citizens accept need for pension form, resist enlargement. URL: <http://www.tomorrowseurope.eu/spip.php?article165>. – Дата звернення: 11.10.2018.

51. RAN conducts Deliberative Poll in Tamale. URL: <https://cdd.stanford.edu/mm/2015/01/sg-dp-tamale.pdf>. Дата звернення: 11.10.2018.

52. Regonini, Gloria. Paradossi della democrazia deliberativa. Stato e mercato 1.2005. p. 3-32.

53. Rosenberg, Sh. W. The Empirical Study of Deliberative Democracy: Setting a Research Agenda. Acta Politica 40, no. 2. 2005. P. 212-24.

54. Ryfe D. M. The Practice of Deliberative Democracy: A Study of 16 Deliberative Organizations. Political Communication 19, no. 3. 2002. P. 359-77.

55. Ryfe D. M. Does Deliberative Democracy Work? Annual Review of Political Science 8 (2005): 49-71.

56. Schmitt H. The European Parliament Election of June 2004: Still Second Order. West European Politics. 2005. 28 (3). P. 650-679.

57. Stromer-Galley J. Measuring Deliberation's Content: A Coding Scheme. Journal of Public Deliberation 3, no. 1. 2007.

58. Thaler R. H., Cass R. S. Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness. 2009. Penguin, 2009.

59. Tomorrow's Europe. The firstever EU wide Deliberative Poll. Friday 12 – Sunday 14, October 2007. URL: http://www.tomorrowseurope.eu/IMG/pdf/NOE_00307_ENG.pdf. – Дата звернення: 01.06.2018.

60. Uhr J. Deliberative Democracy in Australia: The Changin Place of Parliament. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1998.

61. Urbinati N. Can Cosmopolitical Democracy Be Democratic. Debating Cosmopolitics, London, New York, Verso, 2003.
62. Zolo D. Il principato democratico: per una teoria realistica della democrazia. Milano, Feltrinelli, 1996.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено наукове завдання, яке полягає у системному дослідженні концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна, виявленні її теоретичних засад, практичних передумов, змісту та провідних ознак, які можуть бути використані у модернізаційних демократичних процесах як у світі, так і в Україні. Отримані під час дослідження результати дають змогу сформулювати наступні висновки.

1. Обґрунтовано, що концепція деліберативної демократії Дж. Фішкіна – науковий продукт кінця ХХ століття, який виник у більш широкому колі дослідних ідей масштабної наукової деліберативної школи, започаткованої видатними політичними та соціальними філософами К.-О. Апелем, Ю. Габермасом, Дж. Ролзом та низкою політологів, які надали нормативним ідеям філософського спрямування більш прикладних абрисів (С. Бенхабіб, Д. Дьюї, Дж. Драйзек тощо). Даний підхід сфокусував власну увагу на конкретизації методології розширення політичної участі громадян за рахунок розробки змісту та структури соціально-політичного дискурсу, мовного акту між рівноправними учасниками-громадянами у процесі вироблення публічних рішень та контролі за їхнім втіленням.

Конкретизовано, що у Дж. Ролза автор концепції деліберативної демократії переймає розуміння політики як акту дискусії та переконання. Ідея комунікативної компетенції Ю. Габермаса запозичується Дж. Фішкіним, саме тому у методології деліберативного процесу американський політолог визначає необхідним етапом дорадчого обговорення «насичення» достовірним інформативним контентом учасників форумів. Логічна послідовність мислення-мова-дія виступають непорушною тріадою суспільної комунікації як для К. Апеля, так і для Дж. Фішкіна.

Проаналізовано оцінку концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна сучасними науковцями-політологами (Б. Докторов, Л. Коркія, Е. Лейб, Р. Ласкін, О. Омелічкін, А. Рібаков, Д. ван Рейбрук, Л. Феці, М. Фітц тощо), на основі чого доведено її теоретичну значущість та виразний прикладний характер.

Виявлено неоднорідність у теоретичних розробках наукової позиції Дж. Фішкіна серед різних національних наукових шкіл, фактичну відсутність відповідних аналітичних розвідок в українській політології.

2. Доведено наявність когнітивних зв'язків між партисипаторним та деліберативним напрямками. Простежується ідейна спадковість від першого до другого, що проявляється, насамперед, у конструктивній критиці представницької демократії, системи виборів представників від народу як належного засобу гарантії реалізації інтересів населення, загального блага, а також у обґрунтуванні учасницької позиції громадянина, необхідності підвищення рівня політичної освіти та культури. Окрім цього, деліберативний підхід запозичує у партисипаторного напрямку систематичну апеляцію до політичної рівності, під якою розуміється рівноцінна роль кожного громадянина у публічній площині незалежно від його соціального статусу, професійної спеціалізації, приналежності до політичної еліти тощо.

Показано, що загалом, партисипаторний підхід (Н. Боббіо, Т. Кронін, Дж. Мейнсбрідж, К. Пейтмен, Дж. Циммерман та ін.) відкидає індивідуалістичну риторику і закликає до реалізації такого суспільного ідеалу, як загальне благо. Усвідомлення його первинності може відбутися серед населення лише тоді, коли держава погодиться прийняти нову роль (розпорядника інформаційного ресурсу) з урахуванням плюралістичних настроїв соціуму та його фрагментарності і запропонувати нову роль громадянському суспільству, як провідного реалізатора власної волі. Це може відбутися лише за планомірного проведення політичної освіти громадян та нормативно-правового обґрунтування нової взаємодії держави та суспільства.

3. Виявлено соціально-політичні чинники, що вплинули на формування концепції деліберативної демократії. Усі вони беруть початок із недосконалості представницької демократії: 1) загроза тиранії більшості; 2) обмеженість доступу до громадської думки; 3) низька обізнаність мас щодо публічних проблем; 4) політична некомпетентність громадян; 5) переважання спілкування з однодумцями; 6) вразливість громадської думки до маніпуляцій.

Охарактеризовано типологію консультувань із громадськістю, розроблену Дж. Фішкіним. Вона ділить вісім видів дорадчого опитування (опитування самообраних, групи з дискусій, опитування окремих, журі громадян, опитування більшості, деліберативні опитування, демократичний референдум, «день деліберації») на дві групи за принципом компетентності позиції громадян на «сиру» (опитування самообраних, опитування окремих, опитування більшості, демократичний референдум) та «рафіновану» (групи з дискусій, журі громадян, деліберативні опитування, «день деліберації») і чотири категорії на основі способу добору учасників – самовизначення (опитування самообраних та групи з дискусій), не випадкова вибірка (опитування окремих та журі громадян), випадкова вибірка (опитування більшості та деліберативне опитування) та «усі» (демократичний референдум та «день деліберації»).

Аргументовано, що серед цих восьми видів консультувань з громадськістю деліберативне опитування (деліберативний пол) є найбільш відповідним цінностям та принципам демократії, тому що відповідає наступним критеріям: 1) інформативності (аргументи підкріплюються належними фактичними даними); 2) збалансованості (аргументи зустрічаються з контраргументами); 3) добросовісності (учасники мають бажання говорити та слухати з ввічливістю та повагою); 4) субстантивності (аргументи розглядаються на рівних засадах, а не залежно від того, хто їх промовляє або як він це робить); 5) всебічності (усі точки зору, які підтримуються значною кількістю людей, отримують свою частку уваги).

4. Досліджено методику деліберативного опитування та розкрито суть його основних етапів (добір учасників, попереднє анкетування, забезпечення учасників достовірною вичерпною інформацією з приводу обговорюваного питання / питань, дискусії в групах, консультації з експертами, загальний форум, прийняття рішення або рекомендацій, фінальне анкетування).

Виявлено плюси та мінуси деліберативних опитувань як методики ознайомлення з якісною громадською думкою. До переваг зараховано: більшу вірогідність прийняття належного рішення; глибше розуміння ідеї раціонального обговорення; більшу вірогідність взаєморозуміння та консенсусу серед громадян. Усе це стає можливим в результаті певних метаморфоз, які спричинює деліберация, а саме, - зміна політичних установок громадян, зміна інтенцій голосування, зміна громадянських можливостей, зміна колективної консистенції, зміна публічного діалогу та зміни у публічній політиці.

До недоліків віднесено: неврахування політичного абсентеїзму, коріння якого знаходиться у психологічному вимірі (небажання людини брати на себе відповідальність за прийняті рішення, які стосуються її власної долі і, тим більше, долі інших людей); ідеалістичне тлумачення інтенцій політиків, адже навіть деліберативні поли можуть проводитися з метою маніпуляції громадською свідомістю та громадською думкою; недостатнє обґрунтування мотивації організаторів деліберативних полів бути абсолютно неупередженими у процесі організації та проведення відповідного заходу.

5. На основі вивчення прикладних деліберативних кейсів доведено популяризацію методики Дж. Фішкіна у багатьох державах світу (30 країн мали деліберативний досвід). З 1994 року було організовано 108 деліберативних полів. Викликає науковий інтерес звернення до деліберативних опитувань у Китаї, що є свідченням того, що деліберация є не лише інструментом політичної модернізації демократичних інститутів та відносин, а й наділена трансформаційним потенціалом. Деліберация демонструє власну результативність на різних рівнях (локальному, регіональному, державному та міждержавному), що свідчить про її універсальність. Коло питань має великий діапазон – від очисних споруд до бюджету.

З'ясовано, що публічний простір ЄС - необхідна умова виявлення громадської думки ЄС як єдиного публічного мікрокосму, що дозволить

ідентифікувати громадськість ЄС, а не його окремих держав-членів. На шляху формування відповідного публічного простору виникає низка проблем, пов'язаних із соціально-психологічними установками населення ЄС та об'єктивними передумовами: переконання, що суверенна влада здійснюється в межах національних держав; розуміння економіки як такої, що територіально локалізована в межах національної держави; уявлення про те, що публічний діалог відбувається серед громадян, що проживають в межах однієї держави; відсутність єдиної спільної мови; відсутність спільної літератури, культури та ідентичності; відсутність прагнення до спільної комунікаційної інфраструктури, що уможливить об'єднаний діалог. Однак, організований деліберативний пол 2007 року на рівні ЄС довів можливість подолання цих перепон.

6. Систематизовано деліберативний досвід в Україні (дорадчі опитування, організовані в контексті деліберативного підходу, але не за методикою Дж. Фішкіна): деліберативні майстерні у Блакитних водах (відбулася за підтримки Американської Фундації для Деліберації), а також Прилуках, Переяславі-Хмельницькому, Пирятині, Світловодську та Шполах у межах проекту «Прозора Україна у громадському діалозі».

Досліджено аспекти, що визначають передумови для використання деліберації Дж. Фішкіна в Україні, а саме, - історичний, організаційний, фінансовий та політичний. Доведено історично зумовлену ментальну готовність українського народу до публічного діалогу; можливість організаційної реалізації деліберативних проектів за належної підготовки модераторів та певної пролонгованої практики для кристалізації як у процедурному аспекті, так і у свідомості громадян та представників владних структур; потенцію до оптимізації фінансових витрат за рахунок використання онлайн платформ (онлайн деліберація); політичну значущість деліберації, яка може бути досягнута за рахунок нормативно-правового обґрунтування деліберативних полів, а також законодавчо закріпленої вимоги обов'язкового втілення їхніх результатів.

Подальші наукові розвідки концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна можуть бути спрямовані у бік систематизації її модернізаційних характеристик, компаративних студій ефективності деліберативних опитувань на різних політичних рівнях, дослідження якісних змін у політичній свідомості та політичній культурі громадян в результаті використання деліберативних інструментів, технологічного удосконалення деліберації на міжнаціональному рівні.

ДОДАТКИ

НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Ковальов А. В. Джеймс Фішкін про методологію публічних консультувань. Вісник Дніпропетровського університету. Серія Філософія, Соціологія, Політологія : збірник наукових праць. 2017. № 5 (39), С. 37 – 45.
2. Ковальов А. В. Партисипаторний напрям демократії як предтеча деліберативного підходу. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2018. Вип. 17. - С. 180 – 186.

Статті у наукових фахових виданнях України, внесених до міжнародних наукометричних баз:

3. Ковальов А. В. Теоретичне підґрунтя концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна. Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. 2018. Т. 129 (2). - С. 160 – 174.
4. Ковальов А. В. Проблеми деліберативних практик у Європейському Союзі за Джеймсом Фішкіним. Грані: науково-теоретичний альманах. 2018. Том 21, №6. - С. 59 – 65.
5. Ковальов А. В. Джеймс Фішкін про прикладний досвід деліберативної кейс із Китаю. Політикус: науковий журнал. 2018. Вип. 2. - С. 15 – 19.

НАУКОВІ ПРАЦІ, ЯКІ ЗАСВІДЧУЮТЬ АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритети сучасної науки», Міжнародний Центр Наукових Досліджень 26-27 жовтня 2017 року, Київ. Форма участі у конференції – очна. Публікація: Ковальов А. В. Джеймс Фішкін про обмеження доступу до громадської думки в сучасному демократичному суспільстві. Пріоритети сучасної науки, матеріали міжнародної науково-практичної конференції 26-27 жовт. К., 2017 р. Ч. 2. С. 51 – 53.

2. Всеукраїнська науково-практичної конференції 17-18 листопада 2017 року, Запоріжжя. Форма участі у конференції – заочна. Публікація: Ковальов А. В. Джеймс Фішкін про небезпеку тиранії більшості. Пріоритетні завдання і стратегії розвитку суспільних наук, матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції 17-18 листоп. Запоріжжя, 2017 р. С. 81 – 84.

3. Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2017», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 25-26 квітня 2017 року, Київ. Форма участі у конференції – очна. Публікація: Ковальов А. В. Джеймс Фішкін про деліберацію та політичну рівність. Дні науки філософського факультету – 2017, матеріали міжнародної наукової конференції 25-26 квіт. К., 2017. Ч.7. С. 17 – 18.

4. Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2018», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 26-27 квітня 2017 року, Київ. Форма участі у конференції – очна. Публікація: Ковальов А. В. Прикладні потенції деліберації за Джеймсом Фішкіним. Дні науки філософського факультету – 2018, матеріали міжнародної наукової конференції 26-27 квіт. К., 2018. Ч. 4. С. 23 – 24.

5. Міжнародна науково-практична конференція «Суспільні науки: виклики і сьогодення», 8-9 червня 2018 року, Одеса. Форма участі у конференції – заочна. Публікація: Ковальов А. В. Деліберативне опитування на рівні ЄС: від теорії до практики. Суспільні науки: виклики і сьогодення, матеріали міжнародної науково-практичної конференції 8-9 черв. Одеса, 2018. С. 102 – 105.

6. Міжнародна науково-практична конференція «Нові завдання суспільних наук у ХХІ столітті», 15-16 червня 2018 року, Київ. Форма участі у конференції – очна. Публікація: Ковальов А. В. Концепція деліберативної демократії Джеймса Фішкіна: змістовий та організаційний аспекти. Нові завдання суспільних наук у ХХІ столітті, матеріали міжнародної науково-практичної конференції 15-16 черв. К., 2018. С. 71 – 74.